

Co to je literatura?

Souhrn všech lidských výtvorů, materiálních i duchovních, se nazývá **kultura**. Kulturu lze třídit podle různých hledisek (časových, územních, tematických atd.). Ale v každém případě důležitou součástí kultury představuje textová tvorba. **Text** je jakýkoli ucelený a uspořádaný jazykový projev, mluvený či psaný. Ovšem zpravidla se důkladněji zabýváme jen těmi texty, které jsou zaznamenány a uchovávány pro další **reprodukc**i.

Texty původně tradované ústně se označují jako **ústní slovesnost**. Texty vzniklé záměrně v písemné podobě tvoří písemnictví neboli **literaturu**. Literatura se z hlediska funkčního dělí na **věcnou** (převládá v ní funkce sdělovací) a **beletristickou** (převládá tu funkce estetická). Pokud **beletristická literatura** poskytuje objevnou, tvůrčí interpretaci skutečnosti, označuje se jako **literatura umělecká**. Druhou podskupinu beletrie představují texty, jež se spokojují jen s prostou zábavností, zbavenou hlubších obsahů: hovoříme zde o **literatuře triviální**.

Existují ovšem také texty na **pomezí mezi literaturou věcnou a beletrií**; je to především **literatura faktu** (cestopisy, životopisy, vzpomínková literatura...) a **beletristické texty v publicistice** (tedy v hromadných sdělovacích prostředcích – médiích) (fejton, sloupek, reportáž; esej...).

Celou situaci ukazuje následující tabulka:

		Reprodukované texty			
Ústní slovesnost		Literatura			
		Literatura věcná		Beletrie	
			Literatura umělecká	Literatura triviální	
			Literatura faktu		
			Beletristická publicistika		

Počátky literatury spadají do přelomu 4. a 3. tisíciletí př. Kr., kdy v souvislosti s utvářením nejstarších států vznikalo první **písmo**.

Již ve starověku se vyvinulo dvojí dělení textů na **základní literární druhy**: podle **způsobu vyjádření skutečnosti** na epiku, lyriku a drama; podle **jazykové formy** na prózu, poezii a drama. Tyto literární druhy se pak podrobněji člení na jednotlivé **žánry**: epos, tragédii a komedii, bajku, sonet, povídku, román atd.

Starověké a částečně i **středověké písemnictví** se vyznačují některými společnými charakteristickými rysy: (a) není přesně oddělena literatura věcná od beletristické, (b) velký vliv ústní slovesnosti se odráží v převaze poezie nad prózou, (c) hlavními faktory podněcujícími rozmanitost literární tvorby jsou pouze teritoriální, kulturní, náboženské aj. rozdíly mezi národy. Teprve v **novověku**, kdy se (zejména díky knihtisku) prudce zvyšuje objem literární produkce, začíná docházet k ještě bohatšímu rozrůznění beletrie: v euroamerickém prostoru vznikají jednotlivé **literární směry**, zpravidla začleňované do obecnějších kulturních slohů. Někdy se také vymezují jednotlivé **tvůrčí skupiny**. Ve 20. století se významným činitelem ovlivňujícím podobu i vývoj beletrie stala **média**.

Odborným zkoumáním umělecké literatury se zabývá **literární věda**. S ní souvisí i **literární kritika** – obor především mediální tvorby, který zprostředkovává široké veřejnosti kvalifikované názory na beletrii.

Česká literatura – úvodní přehled

Česká literatura zahrnuje písemnictví (rozumí se, že především **beletristické**) zásadně **spojené s Českými zeměmi**, a to některým z těchto vztahů (seřazených zde podle četnosti výskytu):

1. Texty od **autorů české národnosti**, píšících **zpravidla v češtině**, ale – hlavně ve starším období – i v jiných jazycích (latina, němčina); tvořili obvykle ve vlasti, ale někteří také v cizině;

2. Texty **autorů jiných národností** než české, kteří se ovšem **v Českých zemích narodili**: psali ve své mateřštině (nejčastěji **německy**);

3. Texty **autorů z ciziny**, kteří **v Českých zemích žili**: psali **česky** nebo ve své **mateřštině**.

Historie české literatury je úzce spjata s proměnlivým **jazykovým vývojem Českých zemí**. Po období tvorby ve **staroslověštině (9. – 10. století)** se **čeština** konstituovala **kolem r. 1000**, ale v literatuře dlouho dominovala latina. Tvorba v **češtině** se stala **samozřejmostí až ve 14. a 15. století** (česká velmocenská éra za dynastie Lucemburků a demokratizační tendence husitství); v téže době také vzniká literatura českých Němců v jejich mateřštině. **České „dlouhé“ 16. století** (asi 1470 – 1620), následující poté, co se obecně rozšířil německý vynález knihtisku, přineslo **prudký nárůst** české literární produkce, většinou však **nebeletristické**, byť s nemalými estetickými kvalitami.

Po bitvě na Bílé hoře (1620) vláda vítězné **rakouské dynastie Habsburků zlikvidovala** s českou nezávislostí i **pozici češtiny jako spisovného jazyka** a literární tvorba v češtině přežívala jen v **náboženských a pololidových souvislostech**, často pod vlivem nářeční situace.

Obrat přineslo **České národní obrození (asi 1780 – asi 1880)**, mnohovrstevnaté emancipační hnutí českého národa: nejviditelnější součástí obrozeneckého úsilí byla **obnova a aktualizace češtiny** na spisovné, odborné i umělecké úrovni a **počátek rozvoje moderní české literatury**.

Po vzniku demokratického Československa (1918) došlo k pozitivnímu **sblížení beletristické a žurnalistické tvorby**; čeština se plně ocitla na **úrovni velkých jazyků** v Evropě i jinde a **česká literatura** začala produkovat také díla **světové kvality**. V tomto vývoji ji neochromila ani léta nesvobody po r. 1938 (německá okupace za 2. světové války) a po letech 1948 a 1968 (nejtíživější období komunistické vlády); důležitou součástí české kultury se ovšem též stala literární emigrace.

24 českých knih, které byste měli přečíst, než zemřete: Alois Jirásek: *Staré pověsti české* (1894; adaptace staré kronikářské apod. tvorby), Jan Amos Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce* (1623; alegorická satira), Karel Hynek Mácha: *Máj* (1836; básnická skladba), Josef Kajetán Tyl: *Strakonický dudák* (1847; divadelní hra), Karel Havlíček Borovský: *Tyrolské elegie* (po 1850; básnická satira), Karel Jaromír Erben: *Kytice* (1853; sbírka balad), Božena Němcová: *Babička* (1855; mozaika z venkovského života), Karolina Světlá: *Frantína* (1876; román), Jan Neruda: *Povídky malostranské* (1878; povídkový soubor), Otokar Březina: *Ruce* (1901; básnická sbírka); Franz Kafka: *Proměna* (1915; alegorická povídka), Jaroslav Hašek: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921 – 1923; satirický román), Karel Čapek: *R.U.R.* (1921; drama), Vítězslav Nezval: *Edison* (1928; básnická skladba), Karel Poláček: *Bylo nás pět* (po 1939; humoristická knížka), Zdeněk Jirotka: *Saturnin* (1942; humoristický román), Josef Škvorecký: *Legenda Emöke* (1963; novela), Václav Havel: *Audience* (1976; divadelní hra), Jaroslav Seifert: *Deštník z Piccadilly* (1979; básnická sbírka), Arnošt Lustig: *Nemilovaná* (1979; deníkový román), Bohumil Hrabal: *Obsluhoval jsem anglického krále* (1980; román), Milan Kundera: *Nesnesitelná lehkost bytí* (1984; román), Jiří Hájíček: *Rybí krev* (2012; román), Alena Mornštajnová: *Hana* (2017; román).

Kyvadlo a my

Sledovat kulturu, umění, literaturu v historickém vývoji znamená prodírat se houštinou toho, čemu se tradičně říká **kulturní epochy** nebo – subtilněji – **umělecké slohy**. Bylo by fajn najít v jejich vzájemných vztazích nějaký **system**, abychom se v tom všem alespoň trochu vyznali, ale existuje vůbec něco takového? A jestliže ano, odkud začít?

Tak to zkusme třeba takhle: Podívejme se do interiérů dvou významných českých chrámových staveb: do augustiniánského kláštera v Třeboni (14. století) a do kostela na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou (18. století). Snadno zjistíme, že ačkoli obě stavby dělí stovky let, mají leccos společného: na první pohled si všimneme hojného využívání lomeného oblouku v klenbě. První stavba náleží do slohu gotiky, pro niž je takový oblouk typický; druhá památka je postavena ve slohu barokním, ale jako by se architekti obou objektů shodovali v uměleckém vkusu, nebo dokonce v náhledu na svět.

Jiný příklad:

Portál kostela svatého Michaela (1614) v Branné na Šumpersku je vybudován v renesančním slohu, ale má společné tvarosloví s průčelím klasicistního Stavovského divadla (1783) v Praze a je jasné, že obě stavby jsou inspirovány starověkou antikou, konkrétně řeckými chrámy.

Chceme-li nějaký názorný doklad toho, oč v takovýchle srovnáních běží, podívejme se na proslulou vatikánskou fresku *Athénská škola* od **Rafaela Santiho**. Slavný italský renesanční umělec namaloval na **počátku 16. století** výjev z fiktivní filozofické školy, kde vidíme slavné starořecké filozofy s atributy nebo v pozicích, které výstižnou zkratkou ilustrují jejich názory.

V ústředním bodě fresky spolu v dialogu krácejí **Platón a Aristotelés** (4. století př. n. l.).

Platón byl přesvědčen, že základ veškerého světa tvoří *ideje* – dokonalé předobrazy (pravzory) – všech pozemských věcí. Smyslově vnímatelný (empirický) svět se tedy skládá z nedokonalých odrazů těchto idejí (všechny stromy na světě jsou oslabeným odrazem ideje dokonalého stromu). Ideje jsou božského původu, věčné, dokonalé, nehmotné a do našeho vědomí pronikají v okamžiku našeho zrození. Celý náš život je tedy založen na snaze se těmito idejím co nejvíce přiblížit, byť splynout s nimi samozřejmě není možné (nikdo z nás není božsky dokonalý). Jeden příklad za všechny: idea *dobra* se projevuje jako *svědomí*: aniž by nás to někdo nějak zvlášť učil, odmalička víme, co je dobré a co špatné, co se smí a co se nesmí. Prostor idejí je *nadmyslový* a uvědomujeme si jej *intuitivně*. Naše **poznání** tedy směřuje *shora dolů*: od idejí v *nás* ke smyslově vnímanému světu *kolem nás*. Ke skutečnému proniknutí do světa idejí ovšem potřebujeme čisté, filozofické vědění.

Platónův polemický žák **Aristotelés** viděl tuto problematiku opačně. Podle Aristotela *ideje* jsou obsaženy **ve věcech samých** a člověk se k jejich poznání propracovává *skrze smyslovou zkušenost* (empirii). Naše **poznání** tedy směřuje **zezdola nahoru**: od jednotlivostí *kolem nás* k proniknutí ideje *do našeho vědomí*. Jedině tím, že ve svém životě vnímáme velké množství stromů, jsme schopni na základě jejich *rozumového (racionálního) zkoumání* a porovnávání dospět k poznání ideje dokonalého stromu.

V **Rafaelově podání** každý z obou filozofů ukazuje tam, kde podle jeho mínění ideje mají svůj původ: Platón vzhůru (k božskému nebi) a Aristotelés šikmo před sebe dolů (k pozemskému světu).

A právě tyto **dva postoje, platónský a aristotelický**, představují **dva základní lidské přístupy ke skutečnosti**, dvě základní odpovědi na otázku po podstatě světa a po místě člověka v něm (někdy se tu používá pojem *základní filozofická otázka*). Jinými slovy, každý z nás je ve svém životě (aniž bychom si to nějak zvlášť uvědomovali), spíše platonikem, či spíše aristotelikem (přičemž samozřejmě není vyloučeno, že v průběhu života tuto názorovou pozici změním nebo že různá témata nazírám tu jedním, tu druhým pohledem).

Zpátky k našim architektonickým příkladům: je tedy jasné, že tvůrci treboňského kláštera a zelenohorského kostela na takovou základní filozofickou otázku odpovídali shodně, stejně jako se v tomto bodě shodují tvůrci druhé dvojice (či trojice) staveb. Proto můžeme vztah mezi platónským

a aristotelským pohledem využít jako základní vodítko pro **orientaci ve světě dějin kultury a umění** (rozumí se, že především v euroamerické oblasti).

Tím nejnápadnějším, čím se jednotlivé umělecké slohy od sebe liší, je **vztah ke klasické antice**, tedy k té, která je spojována s počátky **demokracie** (vlády lidu), ať už jde o athénskou demokracii nebo o římskou republiku.

Zkrátka, veškeré umění můžeme rozdělit do dvou proudů:

Umění "klasické":	Umění "antiklasické":
Charakteristiky:	
uměřená, střídmá	extremizující, exaltovaná
usiluje o vznešený klid, rovnováhu, typičnost	usiluje o dosažení krajní pozice, krajního afektu, výjimečnosti, individuality
řád	mimo-řádnost
"dostředivá"	"odstředivá"
rozum	cit
Primární a určující jsou:	
věci viditelné a na nich jsou závislé věci nadmyslového světa	věci nadmyslového světa a na nich jsou závislé věci viditelné
Preferováno je:	
pozemské	nebeské

Převedeno a rozšířeno do filozofických a společensko-politických souvislostí to vypadá takto:

Umění "klasické" ("aristotelské"):	Umění "antiklasické" ("platónské"):
Svět je v úplnosti spíše předvídatelný a poznatelný	Svět je v úplnosti spíše nepoznatelný
Svět je tady a teď	Existuje transcendentní rozměr světa
Osobnosti jsou především produktem společenských vztahů	Osobnosti jsou nezávislé na společnosti
Náboženství jako výtvar lidské společnosti	Bůh jako nejvyšší skutečnost
Lidé mohou být pány svého osudu	Člověk je konfrontován s boží vůlí či s nezměnitelným osudem
Společnost by měla vést ti zvolení	Společnost by měla vést ti nejlepší
Společnost je řízena spíše demokraticky	Společnost je řízena elitami
Objektivizace	Subjektivizace
Typizace a běžný život	Individualizace a výlučnost
Člověk si vytrvalým úsilím podmaňuje přírodu	Nedotčená příroda jako boží obraz nebo jako azyl před úpadkovou společností
Technooptimismus	Obrat k ušlechtilým ideálům minulosti
Láska jako vytrvalý zápas se společenskými konvencemi	Láska jako trýznivá touha po nedosažitelném ideálu
Konkrétní a autentické vyjadřování	Výrazná úloha metafor a zejména symbolů
Spíše politická levice	Spíše politická pravice

Kyvadlo kultury od vynálezu knihtisku:

Směry "aristotelské":	Směry přechodné	Směry "platónské":
		gotika
	pozdní gotika / protorenesance	
renesance		
	manýrismus	baroko
	rokoko	
klasicismus (+ filozofie osvícenství)		
	preromantismus / sentimentalismus	romantismus
	biedermeier	
realismus (+ filozofie pozitivismu) a naturalismus (+ filozofický darwinismus)		
	novoromantismus	
		umění konce století (fin de siècle) (první moderna) prokletí básníci, impresionismus, symbolismus, dekadence...
	expresionismus	
druhý/nová moderna: kubismus, dadaismus, futurismus, surrealismus civilismus, poetismus, proletářská poezie a socialistický realismus (+ filozofie marxismu); politicky angažované neepické umění druhé moderny se často oznamuje jako avantgarda		
	magický realismus, absurdní drama	
		postmoderna

LITERATURA (SKORO JEN) PODLE ÚŘEDNÍKŮ:

VELKÝMI PÍSMENY a malými podtrženými písmeny jsou vyznačeni AUTOŘI a anonymní díla, jejichž znalost je podle úředníků z Cermatu povinná pro maturitní zkoušku z češtiny jako celek (tedy již pro test); autory a anonymní díla uvedené nepodtrženými malými písmeny jsem přidal já, protože vím, že jsou pro pochopení vývojových souvislostí české a světové literatury také nezbytní.

LITERÁRNÍ EPOCHY, SMĚRY, PROUDY, Hnutí A SKUPINY A VYBRANÍ AUTOŘI LITERÁRNÍCH DĚL (+ ANONYMNÍ DÍLA)

Starověk:

Starověký Orient:

Epos o Gilgamešovi (3. – 1. tisíciletí př. Kr.; Mezopotámie):

První velké dílo světové literatury, první epos (z podžánru hrdinských eposů); původně samostatné básně (Sumerové), později souvislý text (Semité, zejména Asyřané). Téma lze úžeji charakterizovat jako quest – sebepoznávací putování.

2 tematické okruhy: (1) přátelství polobožského krále Gilgameše (z městského státu Uruk) a polidštěného divocha Enkidua a (2) po Enkiduově smrti Gilgamešovo hledání nesmrtelnosti. **Další postavy:** nevěstka Šamchat (sexuálním vztahem polidští Enkidua), lesní obr Chumbaba (symbolizuje divoký přírodní živel), posvátný býk (symbol mužské síly božského původu, ale Gilgameš a Enkidu byli ještě silnější: přemohli jej a zabili), šenkýřka Siduri (radí Gilgamešovi hédonismus – užij si každého dne), stařec Uta-napištim (přežil v arše potopu světa – vzor pro biblického Noa –, zná cestu k nesmrtelnosti, ale ta je pro člověka prakticky nedosažitelná: marná snaha o bdění bez spánku, rostlina věčného života ze dna moře), had (symbol cyklického mytického pojetí času – vše se opakuje, včetně koloběhu zrození a smrti; rostlinu věčného života had Gilgamešovi odnese). Gilgameš nakonec dospívá k poznání, že **nesmrtelnost** spočívá v činech pro obec – mohutné urucké hradby, které dal postavit.

Bible: Starý zákon (2. – 1. tisíciletí př. Kr.; Palestina; jazyk hebrejštiny; svatá kniha judaismu a křesťanství) a **Nový zákon** (1. – 2. století po Kr.; Palestina a východní Středomoří; jazyk řečtiny; svatá kniha křesťanství): obě náboženství jsou **monoteistická** (jediný, všemohoucí Bůh/Hospodin stvořil svět a vládne mu) a zároveň to jsou náboženství **knihy** a náboženství **smlouvy**; vztah mezi Bohem a člověkem je založený na smlouvě (SZ: když člověk plní Boží vůli, může si být jistý Boží ochranou; NZ: člověk může pociťovat Boží lásku, když sám realizuje svůj vztah k Bohu prostřednictvím láskyplného vztahu k jiným lidem = k bližním).

Některé postavy: SZ (v **5 knihách Mojžíšových** aj.): první lidé Adam a Eva, Kain, který zabil svého bratra Abela, Noe s rodinou a zvířaty v korábu-arše za potopy světa, první vůdčí osobnosti – patriarchové, z nich nejznámější jsou Metuzalém a Abraham (praotec Hebrejců, přivedl je do Palestiny – země zaslíbené), jeho syn Izák, Abrahamovo smlouvání s Bohem o deset spravedlivých, kteří snad mohou zachránit před zničením hříšné město Sodomy, Izákovi synové Jákob (praotec Izraelitů) a Ezau, egyptské otroctví Izraelitů, pod Mojžíšovým vedením vyjití z Egypta (o velikonočním svátku pesach), 40 let očistného života na poušti, nové osídlení Palestiny, soudcové Samson, Samuel aj., králové Saul, David (zabil obra Goliáše), Šalomoun (vynikal moudrostí a dal postavit jeruzalémský Chrám), proroci Eliáš, Izaiáš aj., babylonské zajetí Židů (Židé = Izraelité z Judska, tedy z jižní Palestiny; v severní Palestině bylo izraelské obyvatelstvo oslabeno asimilací s Asyřany aj.);

NZ (hlavně **4 evangelia** – tradiční jména autorů Matouš, Marek, Lukáš, Jan): hlavní osobnost Ježíš Nazaretský, jeho narození v Betlémě, Svatá rodina Josef, Marie a Ježíš, tři mudrci-králové, Ježíšův křest v řece Jordánu od Jana Křtitele (křest jako vnější znamení vnitřního pozitivního přerodu osobnosti), Ježíš jako hlasatel nového náboženství, jež navazuje na judaismus a nově zdůrazňuje šíření lásky k bližním, Ježíšových 12 učedníků-apostolů (vůdčí typ Petr, zrádce Jidáš aj.), Ježíšovo kázání lidu pod širým nebem (Kázání na hoře; modlitba *Otče náš*), Ježíšovy

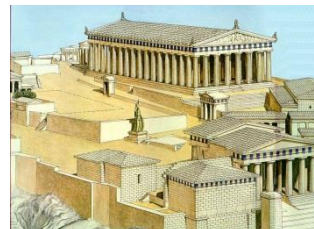

uzdravovací zázraky (vzkříšený Lazar), Ježíšův vjezd do Jeruzaléma o jarním svátku pesach, vyhnání obchodníků z chrámu, Poslední večeře Ježíše s apoštoly (ustanovení bohoslužby mše s obřadním přijímáním chleba a vína), Ježíšovo zajetí Římany, kteří tehdy Palestinu ovládali, Ježíšovo odsouzení římským správcem Pilátem, Ježíšovo ukřižování a zmrtvýchvstání (Ježíš Kristus, považovaný za Božího syna), Pavel z Tarsu jako významný šířitel křesťanství ve Středomoří (*Pavlovy listy* v Novém zákoně).

Křesťané věří, že zmrtvýchvstalý Ježíš po boku Boha Otce vládne na nebesích světa. Posledním spisem NZ je alegorická **Apokalypsa** o vítězství nebeských Božích sil dobra nad temnými silami zla v mohutném zápase před Božím Posledním soudem na konci dějin.

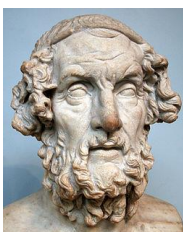
Antika

Antika = kultura a historie starověkého Řecka i Říma (asi **1000 př. Kr.** – asi **500 po Kr.**). Řekové i Římané prošli cestu od městských států k velké říši, vyzkoušeli **monarchii i demokracii**. Každý z obou národů postupně rozšířil svůj politický i kulturní vliv po Středomoří i v některých dalších zemích.

V antice byly vytvořeny **počátky věd**; svár *mýtos* X *logos* = obrazný výklad světa preferující vztahy X exaktní výklad světa preferující fakta; základní typy státního zřízení a politického uspořádání (monarchie, aristokracie, tyrannis, demokracie, římská republika, císařství); antropomorfovaná božstva na hoře Olymp (nejvyšší bůh Zeus, 2. p. Dia; jeho starořímská obdoba: Jupiter); ideál všestranně rozvinuté osobnosti; stavební slohy (sloupové řády) dórský, iónský, korintský.

Starověké Řecko

HOMÉR (Homéros; Řecko; asi před r. 700 př. Kr.): hrdinské epy *Ílias* (o desetileté Trójské válce, v níž Řekové dobyli a zničili maloasijské město Tróju) a *Odysseia* (o desetileté dobrodružné zpáteční cestě řeckého hrdiny Odyssea, krále z ostrova Ithaka, domů).

Předchozí události nejsou v *Íliadě* zmíněny, protože staří Řekové je znali z jiných bájí: jde o zlaté *jablko sváru*, které mezi bohy vrhla bohyně sváru Eris a které bylo určeno *té nejkrásnější*, o *Paridův soud*, kdy od narození zapuzený trójský princ Paris přiřkl jablko bohyni lásky a krásy Afrodítě (takže zklamal zbylé dvě ze *tří grácií*: bohyně Athénu a Héru), odvážný Paridův únos nejkrásnější pozemské ženy Heleny (již mu za odměnu přislíbila Afrodítě) z řeckého městského státu Sparta (na poloostrově Peloponnésos), kde žila provdána za krále Meneláa.

Některé postavy: Ílias: Paris a Helena (oba spolu žili v Tróji), Helenin oklamáný manžel, spartský král Meneláos, jeho bratr mykénský král Agamemnón (vrchní velitel řecké trestné výpravy proti Tróji), Paridův bratr Hektór, trójský král a Paridův i Hektórovův otec Priamos, řecký hrdina Achilleus (zranitelný jen na patě – Achillova pata; zabil Hektóra, ale sám byl zabit Paridem, který jej zasáhl šípem právě do paty), lstivý Odysseus (autor a hlavní realizátor úskoku, jenž přinesl Řekům konečné vítězství a Tróji definitivní zkázu: do Tróje se se skupinou bojovníků dostal v dutém

dřevěném koni, kterého Trójané jako ukořistěný domnělý řecký dar bohům vtáhli do města coby památník na – ovšem jen předstírané – odplutí Řeků, a v noci otevřel řeckému vojsku městské brány); Trójská válka probíhala nejen na zemi, ale také mezi olympskými bohy: někteří pomáhali Řekům (zejména bohyně rozvážného boje Athéna, bůh ohně a kovářství Héfaistos), jiní Trójanům (bůh slunce Apollón, Afrodité);

Odysseia: titulní postavou je ithacký král Odysseus, který během dlouhé a komplikované plavby z Tróje přijde postupně o veškerou posádku i loď, neboť se mj. musí utkat s lidožravými jednoookými obry Kyklópy, unikne sice zrádným okouzlujícím pěvkyním Sírénám, ale část svých mužů ztratí v souboji s krvelačnými mořskými obludami Skyllou a Charybdou, na delší dobu uvázne u krásné kouzelnice Kirké, pak u mořské nymfy (víly) Kalypsó a nakonec u krále Alkinoa v zemi pohostinného námořnického národa Fajáků; ti mu ovšem nakonec pomohou vrátit se na rodnou Ithaku, a on se tak po celkem dvacetiletém odloučení opět shledá s věrnou manželkou Pénélopu (která vytrvale odolávala svodům neurvalých nápadníků) a s mezitím dospělým synem Télemachem.

V **kompozici** obou homérských eposů hraje významnou roli retrospektiva: jejich děj začíná vždy téměř před závěrem příběhu a o předchozích událostech se dozvídáme z vyprávění postav.

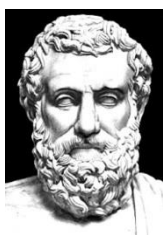

EZOP (Aisópos; asi 6. století př. Kr.): **Bajky:** soubor bajek v próze, stal se vzorem a inspirací pro evropské bajkaře až do současnosti, ovšem raněnovověké verze ezopských bajek (klasicistní autoři Francouz Jean de La Fontaine a Rus Ivan Andrejevič Krylov) bývají veršované. Bajky *Vlk a beránek*, *Havran, sýr a liška*, *Lev a myš*, *Hora k porodu pracující*, *Liška a čáp*, *Žába a vůl*, *Ruce, nohy a břicho*, *Liška a hrozny*, *Jedle a třtina*, *Želva a zajíc*...

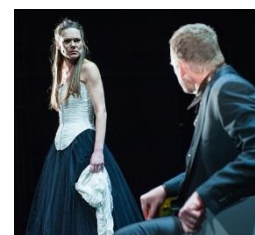
Kolem r. 500 se v **Athénách** zrodilo první řecké – a evropské – **divadlo**. Vzniklo na **Velkých Dionýsiích**, což byly bujaré slavnosti na počest **Dionýsa**, boha plodnosti, úrody a vína. Významnou součástí Dionýsií tvořily taneční sborové zpěvy dithyramby. Až básník **Thespis** vyčlenil ze sboru mužskou postavu (protagonistu), která sboru odpovídala; tak vznikl základ dramatického dialogu. Brzy se ustálily **2 základní dramatické žánry**: (1) **tragédie** (vážné hry na náměty především

mytologické, řidčeji historické; protože diváci hlavní děj znali, dramatici se soustředili na charakteru postav, jejich konflikt se společností apod.), (2) **komedie** (veselohry, od fraškovitý až po satirické)..

Aischylos (kolem 500 př. Kr.): **první evropský dramatik**. Zavedl druhého herce, čímž vytvořil dramatickou jevištní akci; herci – tehdy jen muži – používali masky a každý ztvárňoval ve hře několik postav. Aischylovy divadelní hry: tragédie *Peršané* (z Řecko-perských válek, jichž se sám zúčastnil), *Upoutaný Prométheus* (z mytologie; hrdina je podroben trestu za vzpouru proti bohům), *Oresteia* (titulní hrdina Orestés mstí smrt svého otce, mykénského krále Agamemnóna).

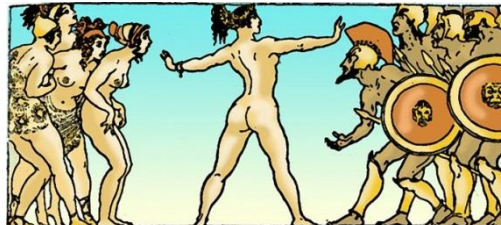
SOFOKLÉS (5. století př. Kr.): zvýšil počet herců a omezil úlohu sboru. Tragédie *Antigoné* (o princezně z města Théby, která musí volit mezi úctou k mrtvému bratru a lojalitou k obci), *Ělektra* (o mykénské princezně, která spolu se svým bratrem Orestem – viz Aischylos – pomstí smrt jejich otce Agamemnóna), *Král Oidipús* (o thébském princovi a posléze králi, který se marně snaží uniknout naplnění pochmurné věštby, podle níž zabije svého otce a ožení se se svou matkou; odtud psychologický pojem *oidipovský komplex*; ve hře také Oidipús vyluští hádanku kruté příšery Sfingy),

Eurípídés (5. století př. Kr.): mytologické náměty interpretuje nově, filozoficky náročně, ale zároveň v až provokativním rozporu s dosavadními většinovými pohledy, jeho postavy – často ženské –, vynikají hluboce propracovanými charaktery. Tragédie *Médeia* (titulní postava je princezna z černomořské Kolchidy, která se osudově zamilovala do řeckého hrdiny Iásona, který připlul v čele výpravy Argonautů, pomohla mu získat posvátné beraní zlaté rouno, uprchla s Iásonem do Řecka, ale když zradil její lásku, odhodlala se ke krvavé pomstě).

Aristofanés (kolem 400 př. Kr.): hra-komedie *Lýsistraté* (z právě probíhající Peloponnéské války mezi Athénami a Spartou; titulní hrdinka – mladá Athénanka – zorganizuje hnutí žen z obou válčících stran za ukončení války: ženy si stanoví podmínku, že svým válčícím mužům poskytnou intimní kontakt jen výměnou za mír).

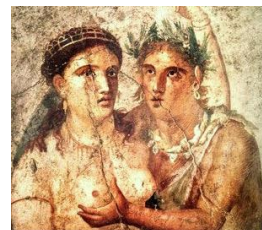
Starověký Řím (tvorba v latině)

Plautus (kolem 200 př. Kr.): *Komedie o hrnci* (inspirace ke klasicistnímu Molièrovu *Lakomci*).

Vergilius (1. století př. Kr.): spolu se satirikem Horatiem a všestranným Ovidiem tvoří trojici nejvýznamnějších literátů-básníků za vlády prvního římského císaře **Augusta**, kdy Římská říše pod autoritativní vládou zažívala obnovenou stabilitu a kulturní rozkvet. Vergiliovy básnické knihy (idylického i naučného rázu) *Zpěvy pastýřské* a *Zpěvy rolnické*, umělý epos *Aeneis* (o založení Říma potomky trójského hrdiny Aenea – návaznost na Homéra). Ve *Zpěvech pastýřských* je mj. pasáž o chlapci, jehož narození předznamená blažený věk lidstva v boží blízkosti – odtud byl Vergilius ceněn jako ten, kdo prorokoval příchod Božího syna Ježíše Krista; proto se také Vergilius stal jednou z hlavních postav renesančního eposu *Božská komedie* od Danta Alighieriho.

OVIDIUS (kolem přelomu letopočtu): básnické sbírky *Listy heroin* (partnerky hrdinů píší svým mužům do vzdálených zemí), *Proměny* (zveršované antické báje s klíčovým motivem proměny). Dnes nejpopulárnější Ovidiovým dílem ovšem zůstává sbírka *Umění milovat* – ironicko-satirická kniha o navazování a pěstování intimních kontaktů mezi mladými lidmi v Římě v tehdejší atmosféře uvolněných pravidel sexuálního života.

Již jako proslulý básník byl Ovidius poslán Augustem – z dnes neznámého důvodu – do doživotního vyhnanství v Černomoří; Ovidius tam napsal sbírky *Žalozpěvy* a *Listy z Pontu* (Pontus byl latinský název Černého moře).

Ve 4. století se **křesťanství** stalo náboženstvím nejprve povoleným (císař Konstantin I. Veliký: *Edikt milánský*) a posléze státním (císař Theodosius I.). Byla legalizována a dále se rozvíjela **církev** – organizované společenství křesťanů. Vzápětí bylo Římské impérium zasaženo **Stěhováním národů** (4. – 6. století): invazní migrací asijského kmene Hunů a evropských germánských kmenů.

V r. **395** se Římská říše rozdělila ve směru Z-V. **Západořímská říše** (metropole Řím; úřední a literární jazyk latina) zanikla r. **476** pod náporu Germánů, zatímco **Východořímská říše** (metropole Konstantinopolis/Cařihrad; jazyk řečtina) přetrvala až do 15. století (**Byzantská říše**). V Evropě se tak **posílilo rozdělení na 2 základní kulturní okruhy, západní latinský a východní řecký**.

Kolem r. 400 vznikl kvalitní **latinský překlad Bible**, zvaný *Vulgata* (= v obecném jazyce); jeho hlavním autorem byl kněz **svatý Jeroným**.

Středověk

Středověk = období lidských dějin (tradičně vymezované 476 – 1492) spojené především s **feudálním uspořádáním společnosti**: obyvatelstvo je hierarchicky rozděleno na vrstvy (stavy), které jsou navzájem provázány vztahy ochrany (páni) a služby i poslušnosti (vazalové). **Evropský středověk** se dělí na:

a) **Raný středověk (476 – 1000)**: vznikly **barbarské** (především germánské) **státy**, byla založena „praunijní“ mezinárodní organizace některých křesťanských států nazývaná **Svatá říše římská** (franský král Karel I. Veliký – autor myšlenky středověkého římského císařství, sám byl římským císařem od 800; východofranský král Ota I. Veliký – římský císař od 962; pak souvislá řada císařů až do 1806). Hlavními nositeli literární vzdělanosti jsou kněží; **kněžstvo (duchovenstvo)** se dělí na **farní a řeholní** (řeholníci a řeholnice žijí v mužských nebo ženských **klášterech**, které plní roli významných vzdělanostních i hospodářských center). **Karolinská a otonská renaissance**: návaznost na antiku včetně rozsáhlého opisování antických textů. Zrodil se feudalismus. V **Českých zemích** první tamější stát **Velká Morava** a pak počátky **Českého knížectví**. V evropské literatuře **středověké hrdinské eposy** a **první legendy** – příběhy o světcích.

b) **Vrcholný středověk (1000 – 1300)**: rozvoj feudalismu, společnost je uspořádána podle feudálního **učení o trojím lidu**: vládnoucími vrstvami jsou málo početné skupiny (stavy): šlechta (válečníci) a duchovenstvo (kněžstvo); obživu společnosti zajišťují poddaní (drtivá většina společnosti: zemědělci, nucení k odvádění platů ve prospěch šlechty a duchovenstva). V 11. století se dosud jednotná církev rozdělila na **západní, latinskou (římsko)katolickou církev** a na **východní církve pravoslavné**. Doba **rytířů a hradů**, válečné křížové výpravy do Palestiny proti muslimům. **Legendy, rytířské eposy, první kroniky**; silná **převaha náboženských (duchovních) námětů** v umění. **Románský sloh** a **první období slohu gotického**.

c) **Pozdní středověk (1300 – 1492)**: začínající rozmach **měst** narušuje feudální systém trojího lidu, vzniká a rozvíjí se **měšťanstvo** (řemeslníci a obchodníci) jako ekonomicky silná společenská vrstva, která usiluje o podíl na politické moci (měšťanský stav). Těžiště vzdělanosti se začíná přesouvat z klášterů do měst (přibývá vysokých škol – **univerzity**). Vznik a rozvoj **měšťanské kultury**, v umění jsou **častější světské náměty**. **Vrcholná gotika** a **počáteční renaissance**.

Artušovský cyklus (6. – 15. století; Velká Británie; keltské jazyky a písemně latinsky): soubor hrdinských příběhů o králi keltského kmene Britů (na Britských ostrovech) Artušovi (Arthurovi), postupnými úpravami se proměňovaly v rytířské příběhy (rytíři kulatého stolu), kromě krále Artuše tu vystupují královna Guinevera, rytíři Lancelot a Percival, kouzelník Merlin aj., populární jsou i některé reálie (zámek Camelot, meč Excalibur).

Píseň o Nibelunzích (písemná podoba ze 13. století; bavorské a rakouské Podunají; němčina): hrdinský epos. Hlavními postavami jsou milenecké páry Siegfried – Kriemhilda a Gunter – Brunhilda, děj se soustřeďuje kolem jejich námluv a kolem soubojů o poklad podzemních trpaslíků Nibelungů.

Píseň o Rolandovi (hlavně 11. století; Francie; francouzština): rytířský epos o úspěšném dobovačném tažení franského krále Karla I. Velikého do severního Španělska; k významné bitvě došlo v pyrenejském průsmyku Roncesvalles, kdy byl na zpáteční cestě do Francie poražen zadní voj Karlova vojska, vedený mladým rytířem Rolandem, jenž v bitvě také padl. Epos ovšem nakládá s historickou skutečností velmi volně: za časů Karla Velikého ještě rytířské vojsko nebylo a porážku franskému vojsku uštědřili divocí Baskové, zatímco epos je nahradil muslimskými Araby.

KONSTANTIN A METODĚJ (9. století; Řecko v Byzantské říši – rodné město Soluň – a stát Velká Morava v Českých zemích aj.; staroslověnština): řečtí bratři, křesťanští misionáři působící na vrcholu svého života na Velké Moravě. Ocitli se tam (863) poté, co velkomoravský kníže **Rostislav** s úspěchem požádal byzantského císaře Michala III., aby vyslal na Velkou Moravu misii, která by tam šířila **křesťanství s jazykově zcela slovanskou liturgií**. Tak

měli být vytěsněni franští misionáři, kteří při mši používali latinská biblická čtení, a zároveň působili jako beranidlo franského (posléze východofranského = německého) politického vlivu.

Všichni Slované tehdy ještě mluvili jediným jazykem, praslovanštinou, která se však již rozčleňovala na různá nářečí. K+M ze svého severořeckého rodiště ovládali nářečí, jímž hovořila slovanská část tamějšího obyvatelstva. Toto nářečí poněkud upravili do podoby, kterou dnes nazýváme **staroslověnština**. Do staroslověnštiny přeložili **evangelijní text**, jež zapsali písmem **hlaholicí**, kterou sami vytvořili (žádnou již existující abecedu nemohli použít, protože slovanské jazyky mají mnoho specifických hlásek – měkké souhlásky, nosovky aj.).

Staroslověnskému evangelijnímu překladu K+M předřadili svou stsl. předmluvu **Proglas**, v níž průkopnický hájili zásadu, že každý křesťan by měl přijímat Boží slovo (= biblický text) ve svém rodném jazyce (církvní autority tehdy překládání Bible do národních jazyků odmítaly, neboť se obávaly významových posunů – každý překlad jakékoli beletrie je totiž zároveň interpretací).

K+M. napsali další stsl. texty zejména liturgické a právní povahy. Moravany s úspěchem učili novému nářečí i jeho písmu; na Velké Moravě vychovali a vyškolili řadu svých následovníků. Výsledky své misie řečtí bratři vyrazili prezentovat do Říma a Cařihradu. Konstantin však v Římě vstoupil do kláštera (jako mnich Cyril; odtud výraz **cyrilometodějská misie**). Metoděj se vrátil na Velkou Moravu a působil tam až do své smrti r. 885, byť musel čelit Rostislavovu nástupci, knížeti Svatoplukovi, který podporoval franské misionáře proti staroslověnským. Svatoplukovo vyhnání stsl. kněží (žáků K+M) na Balkán vedlo k založení tamějších slovanských literatur na velkomoravském základě; staroslověnština a velkomoravské písemnictví se staly **počátkem literárního života v celém slovanském světě**, byť sama Velká Morava po r. 900 zanikla pod náporom Maďarů.

O životě K+M vznikly brzy po jejich smrti životopisy **Život Konstantinův** a **Život Metodějův**; někdy bývají nazývány **Pannonské legendy** (podle maďarské krajiny Pannonie, kam Velká Morava také zasahovala), ale jsou to biografie, nikoli legendy: chybějí jim totiž zázračné motivy.

Kristiánova legenda (**Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily**; konec 10. století; České země; latina): dvojlegenda o prvních českých světcích. Začíná apologeticky laděným vyprávěním o cyrilometodějské misii a pokračuje líčením prvopočátků Českého knížectví: zmiňuje Přemysla Oráče, mytického zakladatele první české vládnoucí dynastie **Přemyslovců** (jeho profese symbolizuje plodnost), a jeho partnerku věštkyňu, a pokračuje k prvnímu historicky doloženému Přemyslovcovi, knížeti Bořivojovi (pokřtěnému na Velké Moravě Metodějem).

Hlavní část textu ovšem tvoří příběhy obou titulních postav, světců-mučedníků. **Svatá Ludmila**, vdova po Bořivojovi, vychovávala své vnuky Václava a Boleslava směrem k hodnotnému vzdělání, a nikoli – jak bylo tehdy zvykem – k válečnému umění. Tak se dostala do sporu s jejich rovněž ovdovělou matkou Drahomírou a ta dala Ludmilu uskrtnit (921). Nový kníže Václav usiloval o širší proměnu společnosti v duchu křesťanských zásad (mj. založil kostel – rotundu – svatého Víta na Pražském hradě; svatý Vít byl raně křesťanský chlapecký mučedník pro víru, velmi uctíváný mj. v Německu). Politicky pragmatický a bojovně naladěný Boleslav se svými ozbrojenci Václava zavraždil (935). Česká lidová zbožnost promítla do Václava četné kristovské rysy včetně konání zázraků a společně s církevními autoritami z něj učinila hlavního patrona – ochránce – české země.

Kristiánovu legendu napsal mnich Břevnovského kláštera západně od Prahy na popud pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce, evropsky významné osobnosti otonské renesance (zabit na misií v Pobaltí; **svatý Vojtěch**). Kristiánova legenda vyniká literární úrovní, obsahově zaujme i ekumenicky laděnou snahou o soulad staroslověnského a latinského křesťanství.

Svatý Vojtěch

Hospodine, pomiluj ny (*Pane, smiluj se nad námi*; České země; konec 10. století; čeština/staroslověnština): nejstarší známé slovesné dílo v češtině, ovšem ještě s prvky staroslověnštiny; duchovní (náboženská) píseň, jejím možným autorem by mohl být svatý Vojtěch; nejstarší česká „hymna“.

KOSMAS (kolem 1100): český (pražský) kněz, evropsky zcestovalý i vzdělaný. Napsal latinsky **Kroniku Čechů**: tato první česká kronika vznikla jako souhrn dosavadních českých dějin od počátků (praotec Čech u hory Řípu, Krok a jeho 3 dcery, Libuše a Přemysl...) až k současnému vrcholu, vyznačenému především vládou prvního českého krále Vratislava I. z dynastie Přemyslovců (králem 1085 – † 1092). Při zachycení nejstaršího období si Kosmas vypomohl analogiemi s mytickými příběhy jiných slavných národů (praotec Čech má rysy Mojžíše i Aenea) i s historickými událostmi (Libušin soud je obdobou tehdejších sporů mezi římskými císaři a papeži). Kronika se vyznačuje vysokou literární úrovní, čtivým, šťavnatým stylem a odkazy na antickou vzdělanost.

Alexandreida (původní verze v latině z Francie 12. století, upravené překlady vznikly v mnoha evropských jazycích, česká verze je z doby kolem 1300): umělý (ovšem anonymní) rytířský epos o starověkém makedonsko-řeckém vládcí a úspěšném vojevůdci Alexandru Velikém, jenž je tu líčen jako vzorový středověký panovník (s rysy mj. Přemysla II. Otakara).

Kronika tak řečeného Dalimila (začátek 14. století; České země; první kniha zcela českého původu v češtině): veršovaná kronika, v pasážích o nejstarších dějinách je obsahově blízká Kosmovi, u událostí ze 13. století se autor (dodnes neidentifikovaný; jméno Dalimil mu bylo přiřknuto omylem), jenž patrně pocházel z řad českého panstva, staví ostře kriticky k politice tehdejších přemyslovských králů, mj. kvůli jejich odporu vůči šlechtě a kvůli jejich podpoře německé kolonizace.

Mastičkář (14. století; České země; čeština): pouliční veršované komické drama, žánrově je lze blíže určit jako znevažující **travestii na velikonoční, pašijové hry** o Ježíšově ukřižování a vzkříšení. Mastičkář mistr Severin a jeho sluhové, mazaný Rubín a přitroublý Pustrpalek, nabízejí údajně zázračné, ve skutečnosti však spíše podvodné léčivé masti; mezi jejich zákazníky jsou i ženy (Tři Marie) jdoucí nabalzamovat tělo ukřižovaného Ježíše.

Dřevo se listem odievá (*Strom se obléká do listí*; 14. století; České země; čeština): lyrická píseň opěvuje – na pozadí jarní přírody – skrývanou lásku dvou mladých lidí. Píseň vznikla v měšťanském prostředí, ale navazuje na dvorskou lyriku (vytvářenou a přednášenou profesionálními pěvci – minnesängry aj.). Píseň svědčí o výrazném rozvoji češtiny za kulturně podnětné vlády českého krále a římského císaře **Karla IV.** z dynastie **Lucemburků** (vládl 1333/1346 – † 1378);

Podkoní a žák (14. století; České země; čeština): veršované dílo, jeho základem je humorný (umírněně satirický) dialog v městské krčmě; dva mladíci, pomocník ze stáje a univerzitní student, vychvalují každý své živobytí, ale nechtěně tak prozrazují, že oběma se daří mizerně; dialog ironizuje odbornou univerzitní disputaci, dílo náleží do **žakovské poezie**, vytvářené v odlehčeném duchu ve studentském prostředí.

JAN HUS (asi 1370 – 1415; České země; latina, čeština): český kněz, učitel na Pražské (Karlově) univerzitě a náboženský reformátor, duchovní otec **husitství** – českého emancipačního náboženského a sociálního hnutí v 15. století. Hus vynikl – na univerzitě i v pražské Kapli betlémské – jako pohotový a šťavnatý řečník, výstižně kritizoval existující příkrý rozpor mezi původním, z evangelií vycházejícím pastoračním posláním kněžstva a aktuálním ekonomickým a politickým vlivem vysokých církevních hodnostářů, zjištěně podporovaných panstvem.

Hus psal teologické spisy latinsky (**O církvi**) i česky (**Knížky o svatokupectví**), sestavil sbírku svých kázání v češtině **Postila** (*Post illa verbe* = lat. *Po těchto slovech*; obvyklý začátek kázání). Zajímavý je Husův spisek **Dcerka**, průkopnický zaměřený na podporu duchovního zrání mladých dívek. Hus je možným autorem latinského spisu **O českém pravopisu**, v němž je pro češtinu vůbec poprvé navržena diakritika.

Od r. 1412 byl Hus – již celonárodně respektovaná osobnost – pronásledován církevním vyšetřovacím úřadem inkvizicí. V r. 1414 přijel na nejvyšší církevní shromáždění – koncil – do německé Kostnice, ale tam jej církevní autority ve spolupráci s římským králem Zikmundem odsoudily jako kacíře (nebezpečného hlasatele bludných věroučných názorů) a daly jej upálit (1415).

Husova smrt podnítila v Čechách rozmach husitství. Jako **husitská doba** se označují léta 1402 – 1485, jádro této epochy bylo skutečnou **Husitskou revolucí** (1419 – 1436). Husitství, které se považovalo za obrodný proud v katolické církvi, posílilo společenskou roli neurozeného obyvatelstva, především měšťanů, a mělo velký vliv na rozvoj češtiny v liturgickém, literárním i politickém prostředí. Husitská vojska porazila 5 zahraničních katolických křížových výprav: husitská vítězství se stala trvalým symbolem hrdého a úspěšného českého plebejského vzdoru proti konzervativním zahraničním mocenským elitám. Závěr husitské doby představuje především vláda **husitského krále Jiřího z Poděbrad**, která vrátila Českému království klid, stabilitu a prosperitu.

Přelom středověku a novověku

Renesance a humanismus

Renesance: kulturní epocha na rozhraní středověku a novověku (14. – 16. století), navazuje – ovšem s časovou prodlevou – na antiku (fr. *renaissance* = *znovuzrození*), souvisí s rozvojem měšťanstva, tedy s růstem jeho ekonomické a nově i politické síly (mj. v návaznosti na přínos epochy zámořských objevů a počínajícího kolonialismu v Americe, Africe a Asii).

Renesance čerpá také z **počátků vědecké revoluce** (astronomové Mikuláš Koperník, Galileo Galilei, Johannes Kepler; anatomie: veřejné pitvy; botanika: herbáře...), Člověk opouští gotickou pozici tvora stlačeného k zemi velebností Božího díla a zaujímá postavení bytosti, která je – v souladu s Biblií i přírodní vědou – vrcholem stvoření a stojí uprostřed všeho světa. **Kulturní krajina** sloužící člověku začíná převažovat nad nespoutanou divočinou.

Renesance se tedy vrací k antice jako k epoše prosazující **pozemský ideál dobra i krásy** a preferující **všestranně rozvinutou, sebevědomou osobnost**. Základem lidského poznání je **lidská zkušenost v konkrétním, smyslově vnímaném světě** a teprve z ní vychází a jí je podníceno poznání spekulativní (abstraktní, teoretické); renesance je „aristotelský“ sloh.

Renesance klade **důraz na člověka** s jeho určující biologickou, psychologickou a společenskou podstatou, bez ohledu na feudální privilegia. V zobrazování skutečnosti posilují **realistické tendence**, včetně důrazu na **psychologii postav**. Renesance přináší **nové pojetí religiozity**: renesanční křesťanství nevyklučuje neskrývané uplatňování lidské přirozenosti.

Renesanční **literatura** přináší rozvoj tvorby v **národních jazycích**. Ožívají některé již (polo)zapomenuté antické žánry, především klasické **divadlo**. Pokračuje sice využívání tradičních námětů biblických a mytologických (zde posilují ty, které jsou antického původu), ale jsou nově interpretovány jako racionálně vystavěné i emocionálně bohaté zobecňující obrazy lidských osudů.

Zásadní změnu přináší vynález **knihtisku** (1455 Němec Johannes Gutenberg): způsobil prudký kvantitativní nárůst psaných textů, zvýšil jejich dostupnost pro veřejnost a přinesl rozmach gramotnosti a rozvoj intimní (důvěrné) tematiky, určené k tichému samostatnému čtení (nikoli k hromadnému předčítání jako dosud).

Humanismus: umělý (ex post) název pro charakter renesanční textové tvorby, zejména badatelské a vzdělávací. Humanisté si kladli široce pojaté otázky o lidské existenci (otázky existenciální). Odpovědi přitom hledali v širokém zájmu o člověka a jeho přirozenost.

Itálie (poznámka: od tohoto okamžiku budeme samosebou rozumět, že všechna zmíněná díla jsou psána v národním jazyce; výslovně uvedeme jen odchylky):

DANTE ALIGHIERI (1265 – 1321): básnická skladba **Božská komedie**: první velké dílo v italštině, hlavním tématem je cesta člověka k Bohu. Děj se odehrává o Velikonocích (svátcích Vzkříšení) roku 1300 (kulatý rok na přelomu staletí a vypravěč sám vstupuje do věku životní zralosti). Kompozice díla je založena na čísle 3 (křesťanský koncept Svaté trojice: Bůh Otec, Boží syn = Kristus, Duch svatý): Předzpěv + 3 části (= 3 zásvětní říše: **Peklo, Očistec, Ráj**) po 33 zpěvech (celkem 100 zpěvů), sloky jsou tříveršové (terciny), 3 hlavní postavy (vypravěč Dante; starořímský básník Vergilius – oceňován jako tvůrce, který navzdory svému pohanství intuitivně předvídal Kristův příchod, nebeská dívka Beatrice).

Dante provázený Vergiliem putuje Peklem a Očistcem a setkává se tam s významnými osobnostmi minulosti (včetně českých králů Přemysla II. Otakara a Václava II.); sama Beatrice (lat. *beatus* = *blažený*), která je symbolem božské krásy a myšlenkové dokonalosti, pak přivádí Danta do nebeského, ale vlastně vesmírného Ráje plného světla – do blažené Boží blízkosti, ovšem Bůh zůstává neviditelný, Božská komedie se stává souhrnem veškeré dosavadní duchovní cesty křesťanského lidstva směrem ke spáse (duchovnímu osvobození skrze Boží lásku, která smiřuje nedokonalé, hříšné lidstvo s všemohoucím Bohem).

Božská komedie má ještě gotické prvky (muž vzhlíží k obdivované ženě-ochranitelce), ale do renesance náleží mj. celistvým, také intelektuálním, a nikoli jen moralistním pohledem na úděl člověka ve světě. Dílo se původně jmenovalo jen *Komedie* (podle šťastného konce, nejde tedy o humorné vyznění); přívlastek *Božská* připojil až Dantův obdivovatel Giovanni Boccaccio.

FRANCESCO PETRARCA (1304 – 1374): tvůrce **sonetu**: jde o nejoblíbenější formu lyrické poezie, schéma veršů ve slokách 4-4-3-3, sloky jsou navzájem provázány rýmem, obsah sonetu směřuje k pointě.

Básnická sbírka **Zpěvník = Sonety Lauře** (lat. *laurus* = vavřínový věnec, antická ozdoba císařů): Laura je dokonalá pozemská dívka, ovšem platonický milostný vztah mezi ní a básníkem je líčen již se smyslem pro psychologizaci, takže Laura svým charakterem stojí mnohem blíže postavám běžného života než Dantova Beatrice (dokonalým mužem byl pro Petrarca český král a římský císař Karel IV. – oba se několikrát setkali, mj. v Praze).

GIOVANNI BOCCACCIO (1313 – 1375; Itálie): knižní soubor 100 novel + rámcový příběh z evropské morové epidemie 1348 **Dekameron**: 3 mladíci a 7 dívek – všichni z patricijského, tedy blahobytného měšťanského prostředí – si v azylu ve venkovské vile nedaleko Florencie vyprávějí příběhy (10 dní x 10 příběhů; řec. *déka* = lat. *decem* = *deset*), které ilustrují roli ctností a neřestí v lidském životě. Novely vedou čtenáře k tomu, aby hodnotu ctností a neřestí posuzoval ve vztahu k situačnímu kontextu. Převažují erotické náměty jako oslava života a kontrast k tématu smrti (líčení morových hrůz v rámcovém příběhu je velmi naturalistické).

Francie:

FRANÇOIS VILLON (po 1430 – 1463 či později): absolvent nižších (artistických) studií na Pařížské univerzitě (Sorbonně), poté vedl tulácký život, dostával se do konfliktu se zákonem. Psal lyrickou a lyrickoepickou poezii. Renesanční literaturu obohatil tématy, která jsou poněkud vzdálená klasické antice, ale zato vyrůstají z bohaté i drsné životní zkušenosti. Villon s mimořádnou introspekcí líčí vlastní pocity deziluze, melancholie a kajícího, které se snaží přehlušit lehkomyšlností, cynismem, erotickou náruživostí. Celá jeho tvorba je ovšem zároveň prostoupena buřičstvím, které je zaměřené vůči panujícím společenským pořádkům (aroganci mocných aj.).

Z Villonovy tvorby vynikají 2 rozsáhlejší díla: **Odkaz** (*Malý testament*) a **Závěť** (*Velký testament*). Kromě toho Villon napsal řadu jednotlivých básní: mnoho z nich je označováno jako **villonská balada**: *Balada o tlusté Margot*, *Nárek někdejší sličné zbrojmistrové* aj.

Ve Villonově tvorbě najdeme rysy předjímající jednak **barokní vidění světa** (ovšem bez konvenční religiozity), jednak tvorbu konce století, zejména francouzských **prokletých básníků**.

Španělsko:

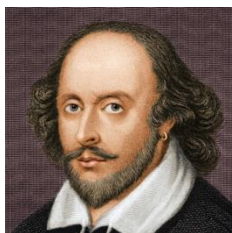
MIGUEL DE CERVANTES (1547 – 1616): pocházel z rodiny chudého šlechtice, ale narodil se v Alcalá de Henáres (nedaleko Madridu), kde již tehdy existovala slavná univerzita. Cervantes prožil dobrodružný život jako žoldněr (účastnil se vítězné námořní bitvy nad Turky u Lepanta), ocitl se i v pirátském zajetí. V relativně pokročilém věku napsal román **Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha**: dvousvazkové dílo původně vznikalo jako humoristický román o chudém šlechtici, který si hraje na rytíře slavných, avšak již dávno minulých středověkých časů (Cervantes reagoval na opožděný rozvoj gotiky ve Španělsku po vyhnání Arabů), postupně se však rozrostlo do velkého podobenství o cestě člověka za vysněným ideálem. Hlavní postavy – idejím cti a slávy oddaný rytíř don Quijote a prakticky založený sluha/zbrojnoš Sancho Panza – představují dva filozofické protiklady: idealistický a realistický vztah ke světu. Don Quijote nechápe vlastní nedokonalost ani omezenost svých sil, ale zůstává symbolem nezlomné touhy po vyšších cílech.

Populárními motivy v díle jsou Quijotův kůň Rosinante, platonicky milovaná dívka Dulcinea, *marný boj s větrnými mlýny*. Román je ovlivněn **manýrismem** (přechodovým uměleckým směrem mezi renesancí a barokem): manýrismus vytváří literární postavy stojící osamoceně mimo sociální kontext a často ve fantastním prostředí, a snaží se vystihnout jejich subjektivní prožitky, mezi nimiž dominuje skepse vůči rozumovému poznání a vůči dosažení renesančního ideálu.

Také můžeme říci, že Cervantesův *Don Quijote* je **prvním příkladem žánru prozaického románu**, jak jej dnes chápeme.

Anglie:

WILLIAM SHAKESPEARE (1564 – 1616): největší dramatik všech dob, proslul především dokonale vykreslenými životnými a nadčasovými charaktery postav (náměty často přebíral a adaptoval odjinud), působil za úspěšné velmocenské éry královny Alžběty I. (odtud pojem *alžbětinské divadlo*) a za jejího nástupce Jakuba I. Shakespeare byl sám praktikujícím divadelníkem, vystupoval v arénovém londýnském divadle Globe, jeho soubor si ovšem postupně získal přízeň královského dvora.

Shakespeare napsal **38 her**, zpravidla tříděných podle tematického hlediska:

Historické hry: *Král Jan*, *Richard III.*, *Jindřich VIII.* aj.

Komedie: zejména *Zkrocení zlé ženy* (milenci/manželé Kateřina a Petruccio), *Sen noci svatojánské* (královský pár elfů Oberon a Titanie, skřítek Puk aj.), *Kupec benátský* (mladí kupci Antonio a Bassanio, chytrá dívka Porcie, židovský lichvář Shylock), *Veselé paničky windsorské* (bonvivánský renesanční rytíř John Falstaff aj.);

Tragédie: zejména *Romeo a Julie* (milenci ze znepřátelených rodů Monteků a Kapuletů), *Hamlet* (dánský princ na hradě Elsinor, snaží se odhalit pachatele vraždy otce, je zamilován do dívky Ofélie; jeho protivníky jsou strýc Claudius a matka Gertruda; Hamletův monolog *Být, či nebýt*), *Othello* (téma žárlivosti; maurský, tedy africký vojevůdce Othello v benátských službách, jeho počestná žena Desdemona, intrikán Jago), *Král Lear* (král keltské Británie podlehl neupřímnosti svých vypočítavých dcer Goneril a Regan a nespravedlivě zapudil upřímnou a milující Cordelii), *Macbeth* (skotský král se stane nástrojem v rukou své zákeřně manželky);

Fantazijní dramatické romance *Zimní pohádka* (částečně se odehrává v pohádkové zemi Bohemii), *Bouře* aj.

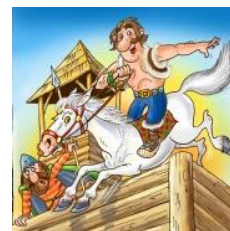
České země:

Bible kralická (vydávána od 1579): **renesanční český překlad Bible z původních jazyků** (SZ: hebrejšтина; NZ: řečtina) na rozdíl od středověkých Biblí, které byly překládány z latiny. Bibli kralickou přeložili členové **Jednoty bratrské**, což byla první protestantská církev na světě: vznikla v pozdně husitských Čechách, od husitů se lišila úplným organizačním oddělením od katolické církve, odporem vůči boji o kostely a co nejcivilnější liturgií. JB byla zejména po nástupu rakouské dynastie Habsburků na český trůn (1526) pronásledována a zakazována, ovšem za vlády kultury milovného římského císaře a českého krále Rudolfa II. (vládl 1576 – 1611) se poměry poněkud uvolnily.

Bible kralická (vytištěna v Kralicích nad Oslavou na JZ Moravě) se stala nejvýznamnějším českým biblickým překladem. Koncentruje v sobě **velmi kvalitní češtinu renesanční doby**, byla výchozím vzorem pro konstituování moderní spisovné češtiny v 19. století (čerpal z ní jazykovědec Josef Dobrovský aj.), ovlivnila také vznik spisovné slovenštiny. Navazuje na ni i nejpoužívanější moderní český překlad – český ekumenický překlad (provedený 6 církvemi a poprvé vydaný 1979).

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN (kolem 1550): katolický kněz; v době, kdy velká většina Čechů vyznávala nekatolické křesťanství, ale kdy vládnoucí Habsburkové preferovali katolickou víru, Hájek napsal – v češtině – katolicky orientovanou (a např. vůči husitství kritickou), čtivou **Kroniku českou**, zahrnující české dějiny od nejstarších dob až po současnost. U starších dějin s absencí písemných pramenů si vypomáhal vlastními beletristickými příběhy (čímž se zařadil do bohaté české tradice literárních mystifikací). Jeho kronika, vydávaná i v neveselých časech po ztrátě české samostatnosti (tedy po 1620) byla populární jako zdroj vlasteneckého zájmu o politicky nekonfliktní obraz české minulosti.

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592 – 1670): protestantský teolog (poslední biskup Jednoty bratrské), pedagog (*Učitel národů*), filozof, beletrista. Svou osobností i tvorbou stojí **na pomezí renesance** (zastával ideu všestranného rozvoje člověka a vzdělání pro všechny) **a následného baroka** (byl přesvědčen, že hrůzy Třicetileté války předznamenávají biblickou Apokalypsu, a proto by se každý člověk měl svým sebezdokonalením připravit na setkání s Bohem na konci dějin).

Komenský pocházel z Moravy. Studoval na protestantských vysokých školách v Německu, Po porážce nezávislé české politiky (**bitva na Bílé hoře 1620**) a po nastolení brutální **habsburské nadvlády** musel od r. 1628 pobývat v zahraničí. Vytvořil mezinárodně využitelný **systém moderního vyučování**, opírající se o smyslové poznání, mnohostranné znalosti, praktické zkušenosti, aktivizující učebnice bez teoretických výkladů a o mravní výchovu.

V kontaktech s předními osobnostmi protestantského světa se snažil – nakonec marně – udržovat při životě ideu české nezávislosti. Své pedagogické názory spojoval s vlastní vyučovatelskou činností. V pokročilém věku usiloval v nizozemském exilu o vytvoření uceleného systému všeobecného lidského poznání – ovšem to byl úkol nad síly jednotlivce.

Klíčová díla: česky psaný beletristický alegorický spis *Labyrint světa a ráj srdce* (Poutník v doprovodu samozvaných průvodců Všežvěda Všudybuda a Mámení prochází městem-labyrintem, jež představuje svět; Všudybud prosazuje těkavost/klipovitost poznání, Mámení zabraňuje proniknout k podstatě věcí, ovšem brýle, které Poutníkovi nasadilo, jsou posazené nakřivo, a tak umožňují vlastní úsudek, který se vzpírá mediální manipulaci), český alegorický spis reagující na ponechání Českých zemí v habsburských rukou *Kšaft (= Závěť) umírající matky Jednoty bratrské* (*Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu... vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český!*), vynikající multijazykové učebnice *Svět v obrazech (Orbis pictus)* a *Brána jazyků otevřená*, latinský pedagogický spis *Velká didaktika*, česká průkopnická příručka předškolní výchovy *Informatorium školy mateřské*, latinský vševedný (pansofický) spis *Obecná porada o nápravě věcí lidských*.

Raný novověk

Baroko

Baroko je kulturní sloh vyjadřující **transcendentní, iracionální a emocionální tendence** v evropské mentalitě **především 17. – 18. století** (fr. *baroque = zvláštní, neobvyklý, podivný*). Z renesance baroko převzalo **touhu po poznání** (v barokní době pokračuje **vědecká revoluce**: matematici a fyzikové Blaise Pascal, sir Isaac Newton...), ale na rozdíl od klasické renesance baroko zdůrazňuje **nepevnost i pomíjivost pozemského života**: jedinou jistotou je posmrtný život věčný. Baroko patří mezi „platónské“ slohy.

Umění preferuje **střetávání protikladů**: života a smrti, Boží spravedlnosti a lidského hříchu, monumentálního patosu a naturalisticky pojaté ubohosti. Všechny tyto postoje jsou posilovány sérií válek z málo srozumitelných příčin; dominuje tu velmi ničivá Třicetiletá válka. V názorech na společnost se barokní člověk upíná ke **spásné roli privilegovaných osobností** (barokní doba náleží do vrcholu éry **absolutismu** – neomezené vlády feudálního panovníka). Barokní střední Evropa je poznamenána razantní **rekatolizací** v zájmu vládnoucích dynastií i církevních autorit.

Barokní **umělecká tvorba** se rozděluje na vysokou a nízkou, přičemž obě v sobě ještě skrývají dvojaké tendence. Vysoké umění uzavírá společenské špičky v atmosféře povýšeného přepychu, ale zároveň směřuje k výchovnému a ideologicky angažovanému formování širokých vrstev obyvatelstva, zatímco nízké lidové a pololidové umění obohacuje běžný život skromnou, často až poeticky naivní krásou všedního dne, ale zároveň se snaží napodobovat estetiku paláců. Žádoucí, avšak ohrožené pocity jistoty, bezpečí a přehlednosti světa jsou posilovány symetrizací architektury i krajiny, uplatňuje se – také v literatuře – role metafor, symbolů a alegorií. V literatuře žánrově převažují lyrická poezie a drama (vznikají první stálé divadelní budovy, rodí se žánr opery).

John Milton (1608 – 1674; Anglie): studoval teologii a mnoho dalších oborů. napsal umělý epos *Ztracený ráj*: beletristicky rozhojňený námět z prvních kapitol První knihy Mojžíšovy (Genesis). Adam a Eva, Satan (s neschematickým charakterem) kontra Bůh, vidina vývoje lidského rodu až do potopy světa.

FRIDRICH BRIDEL (1619 – 1680; České země): člen řeholního řádu jezuitů, v pražské jezuitské vysokoškolské instituci (koleji) Klementinu založil a vedl tiskárnu. Zemřel, když pomáhal ošetřovat nemocné morem (za poslední morové epidemie) v Kutné Hoře. Básnická skladba *Co Bůh? Člověk?:* meditativní poezie ve formě promluvy člověka k Bohu, prostřednictvím vyhocených kontrastů klade proti sobě nestálost a nepevnost jako klíčové projevy lidské nedokonalosti a jistotu Boží existence, síly i lásky.

Bohuslav Balbín (1621 – 1688): jezuitský kněz (Bridelův spolužák), představitel českého barokního vlastenectví, odpůrce pobělohorské germanizace a dnes opět šířené sebestyčské dehonestace českých společenských reálií, která ve skutečnosti slouží cizím zájmům. Psal latinsky, měl potíže s cenzurou. Jeho nejrozsáhlejším dílem je souhrnná česká vlastivěda, dnes vydávaná ve výběrovém českém překladu jako *Krásy a bohatství české země*; pozdější obnovitelé českého jazyka i literatury si cenili Balbínova spisu *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*.

Klasicismus a osvícenství

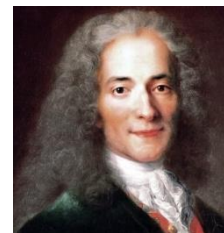
Klasicismus: kulturní sloh vyjadřující **pragmatické-empirické, racionalistické a demokratizující tendence** v evropské mentalitě **od 17. do počátku 19. století**; klasicismus zřetelně navazuje na antiku a renesanci a je téměř **synchronním protipólem baroka**. Klasicismus koresponduje s takovými intelektuálními výkony, jako je newtonovská mechanika (fyzikální procesy jsou objektivní, předvídatelné a spočítatelné), botanická a zoologická systematická nomenklatura, vytvořená Carlem Linné (živou přírodu lze přehledně rozřadit a pochopit), zeměpisné objevy posledních světadílů: Austrálie a Antarktidy (svět je konečný a beze zbytku poznatelný). Klasicismus (lat. *classis* = *třída*) vychází ze stanovených teoretických principů; **pravidelnost a systematičnost**, při nichž nezbyvá prostor pro tajemství, ovlivňují i uměleckou tvorbu.

Osvícenství: filozofický směr představující mj. myšlenkový základ klasicismu. Osvícenství znamená **využívat samostatně vlastního rozumu**. Osvícenství je kritické vůči tradici, zejména vůči té náboženské (církvní). Člověk představuje vrcholnou součást přírody, **respekt k racionální lidské přirozenosti** by měl být základem společenského uspořádání. Od přírody svobodní lidé jsou obdařeni **právy**, která jim nelze odejmout; lidé se jich mohou vzdát jen sami, když na základě **společenské smlouvy** svěří jejich výkon politické reprezentaci, aby bylo možné společnost řídit co nejefektivněji. Pokud politici svěřenou moc zneužijí, lid má přirozené právo politiky vyměnit.

MOLIÈRE (pseudonym Jean-Baptiste Poqueline, 1622 – 1673, Francie): divadelník na pomezí autorského a kamenného divadla, satirik. Jeho soubor byl původně kočovný, ale zaujal krále Ludvíka XIV. a ten z něj učinil divadelní společnost u svého dvora (Molière zaměřoval ostří své satiry především proti typům z měšťanské společnosti, což králi vyhovovalo). Komédie *Lakomec*, *Don Juan* (o slavném svůdníkovi), *Misanthrop* (o okázalém mrzoutovi), *Zdravý nemocný* (o hypochondrovi).

VOLTAIRE (pseudonym Françoise Marie Aroueta, 1694 – 1778; Francie): filozof, evropsky proslulý vyhraněnými názory sdělovanými s duchaplným vtípem. Byl stoupencem osvícenského absolutismu (vedl korespondenci s ruskou carevnou Kateřinou Velikou), otevřeně prosazoval názorovou toleranci (citují se jeho slova *Nesouhlasím s vašimi názory, ale do poslední kapky krve se budu bít za to, abyste je mohl říkat.*). Satirická novela **Candide** (titulní postava je mladík, který putuje světem a poznává nesmyslnost přesvědčení, že *žijeme v nejlepším ze všech možných světů*), esejistický **Filosofický slovník**.

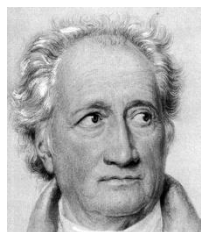

Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778; Francie): filozof a beletrista. Zastával názor, že lidé se rodí dobří a že jejich mravy se kazí až vlivem nepřirozených pravidel v civilizované společnosti. Prosazoval návrat k přírodě, důsledně odmítal aristokratická privilegia, propagoval reformu vzdělávání a výchovy založenou na rovnováze rozumu a citu. Pedagogický román **Emil čili O výchování**, politologické dílo **O společenské smlouvě**.

Voltaire a Rousseau patřili mezi **encyklopedisty**: autory osvícenské (a na světě vůbec první) **Encyklopedie aneb Racionálního slovníku věd, umění a řemesel**.

Oba také svým životem i dílem připravili půdu pro **osvícenskou Velkou francouzskou revoluci (1789 – 1799)**: byla nesena heslem **Volnost – rovnost – bratrství** a vytvořila z Francie moderní stát s ucelenou ústavou (konstitucí) uzákoňující respekt k lidským právům. Revoluční Francie se stala konstituční monarchií a posléze dokonce na čas republikou.

Velké francouzské revoluci poněkud předcházela **Americká revoluce**, v níž Američané svrhli britskou koloniální nadvládu a v r. **1776** vytvořili (mj. s francouzskou podporou) Spojené státy americké jako vzorový osvícenský stát. Posléze Francie v éře autoritativní, ale vojensky úspěšné vlády **Napoleona Bonaparta** (v čele státu 1799 – 1814/1815, od 1804 císař) šířila umírněnou podobu osvícenských idejí po Evropě.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749 – 1832; Německo; **přelom klasicismu a preromantismu**): nejvýznamnější německý spisovatel a patrně také největší básník všech dob, měl široké zájmy (i přírodovědné), rád pobýval mj. v lázeňských městech SZ Čech. Básnické drama **Faust** (na základě příběhu renesančního alchymisty, který se podle pověsti upsal vlastní krví d'áblu, a tak jemu a peklu zaslíbil svou duši výměnou za poznání pomíjivých rozkoší světa; d'ábel Mefistofeles, svedená ctnostná dívka Markétka), román v dopisech **Utrpení mladého Werthera** (trýzeň nešťastné lásky dovede titulní postavu k sebevraždě), historické drama **Götz z Berlichingen se železnou rukou**.

České národní obrození (asi 1775 – asi 1883)

České národní obrození: mnohostranné **emancipační hnutí českého národa** v podmínkách končícího feudalismu i absolutismu a počínající moderní společnosti; náleží do širší skupiny podobných hnutí některých, hlavně menších evropských národů.

České národní obrození navazovalo na starší českou kulturně a politicky bohatou **historii**, poznamenanou však ztrátou samostatnosti po bělohorské porážce. Habsburští císaři zlikvidovali politickou sílu českých stavů, zavedli tuhou centralizaci Rakouské říše, umožnili církevním autoritám provést v zemi rekatolizaci a sami usilovali o germanizaci diskriminovaných, neněmeckých národů ve státě, ovšem jejich snaha nemohla mít stoprocentní výsledky.

Poněmčování se týkalo hlavně **šlechty** (české rody přijaly němčinu za svou a přistěhovaly se mnohé rody cizí) a **vyšších i středních vrstev městského obyvatelstva** (čeští měšťané se ztotožnili

s německým prostředím sami, z kariérních a praktických důvodů). Germanizace vyvrcholila až v 18. století, v éře císařovny Marie Terezie a pak císaře Josefa II., byť jejich vláda přinesla leccos pozitivního v sociální sféře.

Venkov a spodní patra městské společnosti zůstaly tohoto trendu uchráněny: **čeština** tedy **zanikla jako celonárodní spisovný jazyk**, ale udržela se v **neoficiální**, společensky nízké **komunikaci** zejména venkovské, v nářečních podobách a v lidové zbožnosti. Významnou roli při uchovávání esteticky hodnotné podoby češtiny sehrála **ústní lidová slovesnost** jako součást lidové umělecké tvorby – **folkloru**.

Národní obrození ve svých **počátcích** vycházelo z **územního pojetí národa**: Čechem je každý, kdo žije v Českých zemích, bez ohledu na mateřštinu (takže adjektivum *český* se překládalo německým výrazem *böhmisch*). Český obrozený národ se tedy zprvu profiloval jako **národ politický**. Záhy ovšem **převládlo** – byť nikoli bez výjimek – **etnické pojetí národa**: základním prvkem národní příslušnosti se stal hlavní používaný **jazyk** (odtud *český* = *tschechisch*).

Politickým cílem obrozenců byla kulturní a posléze i hospodářská a správní **autonomie** (samospráva, minimálně závislá na Vídni) a alespoň místní a regionální **demokratizace**. O obnovení samostatného českého státu tehdy ještě nikdo neuvažoval.

České národní obrození lze chronologicky rozdělit – **periodizovat** – do **6 generací**, které odpovídají tehdy životným a v českém prostředí produktivním literárním slohům a zároveň v čele každé z těchto generací stojí jedna nebo několik literárních osobností:

1. generace: **osvícensko-klasicistní** 1775 – 1810 (Josef **Dobrovský**);
2. generace: **preromantická** 1810 – 1830 (Josef **Jungmann**);
3. generace: **romantická** 1830 – 1844/1847 (Karel Hynek **Mácha**, Josef Kajetán **Tyl**);
4. generace: **první realisté** 1844/1847 – 1858 (Karel **Havlíček** Borovský, Božena **Němcová**);
5. generace: **rozvinitý realismus** 1858 – 1868/1878 (**májovci**; Jan **Neruda**, Vítězslav **Hálek**, Karolina **Světlá**);
6. generace: **novoromantismus** 1868/1878 – 1895 (**ruchovcí a lumírovci**; Svatopluk **Čech**, Jaroslav **Vrchlický**, Josef Václav **Sládek**, Eliška **Krásnohorská**).

Ukázka psané češtiny v předobrozenecké době (v polovině 18. století):

Na okraji pohraničního města Náchoda ve východních Čechách byl r. 1762 zřízen hřbitov pro tamější oběti Sedmileté války (1756 – 1763; císařovna Marie Terezie mj. uhájila proti Prusům vládu v Čechách): na jednom z hřbitovních pomníků najdeme nápis, který výmluvně svědčí o stavu češtiny v té době – téměř sto padesát let po bitvě na Bílé hoře:

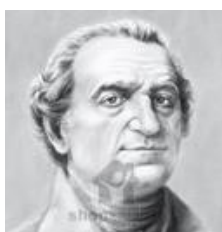

Za tímto krži:
žem ležegŷ Pocho:
wane zemrzele
Wogaaczŷ Búch
at' gim da wieczne
odpočzinuti

1. generace českého národního obrození (osvícensko-klasicistní; generace Josefa Dobrovského) 1775 – 1810:

JOSEF DOBROVSKÝ (1753 – 1829): katolický kněz, ale působil jako nezávislý, soukromý badatel; podporoval jej hraběcí rod **Nosticů**, který vybudoval reprezentativní **Stavovské divadlo** v Praze (Wolfgang Amadeus Mozart zde v r. 1787 dirigoval světovou premiéru své slavné opery *Don Giovanni*). Dobrovský byl zakladatelem bohemistiky a slavistiky. Jádrem jeho obsáhlého životního díla (psaného německy – tehdy pracovním jazykem českých vzdělanců) jsou 3 spisy: **Dějiny českého jazyka a literatury** (vzorovou podobou češtiny je renesanční čeština obsažená mj. v Bibli kralické), **Německo-český slovník** (ke každému německému slovu existuje český ekvivalent), **Podrobná mluvnice českého jazyka** (základ dnešní gramatiky).

Václav Matěj Kramerius (1753 – 1808): novinář – zakladatel moderní české žurnalistiky – a knižní nakladatel; přátelil se s Dobrovským. Od r. 1789 vydával (a redaktorsky i autorsky zajišťoval) první kvalitní českou psanou novinu **Krameriusovy c. k. vlastenské noviny** s beletristickými přílohami (c. k. = se schválením od císařských a královských úřadů). Kramerius zároveň založil a vedl první moderní jazykově české nakladatelství **Česká expedice**: jeho knižní produkce měla lidověchovný a zábavný charakter, čerpala ze zdrojů mimo aktuální německojazyčný hlavní proud, vycházely zde starší (i předbělohorské) publikace, novější pololidové texty, nové překlady.

Preromantismus

Preromantismus: přechodový sloh mezi klasicismem a romantismem, zaujímá **široce pojatý přelom 18. a 19. století**. Preromantici se odklánějí od dominující racionality; udržují si klasicistní požadavek **přírozenosti**, ale spojují jej s nově objevenou **citovostí**. Soustřeďují se na nenarušenou **přírodní harmonii i lidovou kulturu**, obojí však vnímají stylizovaně a v poněkud uhlazené podobě. Literární postavy se individualizují, nahlížíme do jejich niterných pocitů i duševních pochodů. Do centra pozornosti se také dostává **ženský svět** a ženská mentalita. Vznikají nové žánry: **romány v dopisech, ohlasy**.

Textová tvorba je podněcována i **technologickým pokrokem**. Strojní výroba moderního celulózového papíru, vynález ocelového psacího pera, rozvoj poštovníctví – to vše vedlo k rozmachu soukromého psaní (dopisy, deníky), knižního podnikání a žurnalistiky (**noviny**, posléze i **časopisy**).

Literární preromantismus se často označuje jako *sentimentalismus*.

Ve světovém měřítku je obzvlášť významné německé preromantické literární hnutí **Sturm und Drang** (do češtiny tradičně, byť nepřesně překládáno jako *Bouře a vzdor*): patří sem část **Goethovy** tvorby (zejména román v dopisech *Utrpení mladého Werthera*) a dílo básníka a dramatika Friedricha Schillera.

Friedrich Schiller (1759 – 1805; Německo): básník, vrstevník, přítel a kolega Goethův. Z jeho **básnických skladeb** je dnes nejpopulárnější **Óda na radost**, jež zhudebněna Ludwigem van Beethovenem slouží jako hymna Evropské unie. Ze Schillerova díla jsou ovšem dnes živá také **básnická dramata**, vesměs čerpající náměty z historie: **Loupežníci, Panna orleánská, Vilém Tell, Valdštejn**.

2. generace ČNO (preromantická, generace Josefa Jungmanna) 1810 - 1830:

JOSEF JUNG MANN (1773 – 1847): jazykovědec, překladatel a publicista. Jeho největším životním dílem je pětisvazkový **Česko-německý slovník**. Jungmann v něm propojil starší slovní zásobu s novými, ovšem živelně a nesystémově vznikajícími slovy a tomuto celku vtiskl jednotný řád. Vypomáhal si také tím, že z jiných slovanských jazyků přebíral některá slova, jež počestil a dal jim přesný, odborný význam. Svou práci úspěšně otestoval mj. na překladu Miltonova *Ztraceného ráje*.

Rukopis královédvorský (1817) a **Rukopis zelenohorský** (1818): falza staré české poezie z raného (RZ) a vrcholného (RK) středověku. Autory byli mladí literáti **Václav Hanka** a **Josef Linda** a zkušený restaurátor František Horčička. Vytvořili **variace** na kdysi jistě existující **jazykově staročeskou poezii (lyrickou i epickou)**, o níž byli přesvědčeni, že se vlivem nepříznivých dějinných okolností písemně nedochovala. Svými falzátorskými počiny se pokusili setřít časový náskok svébytné poezie v západoevropských jazycích; podcenili však skutečnost, že právě díky vyspělosti české středověké kultury ty nejkvalitnější texty tehdejších českých autorů vznikaly v latině nebo – česky i latinsky – se zařazovaly do legendistické tvorby. V **RK** jsou mj. **hrdinské zpěvy Beneš Heřmanův** (o českém vítězství nad Němci) a **Jaroslav (ze Šternberka)** (o vítězství nad Tatary), **RZ = Libušin soud** (vedoucí ke sporu, v jehož důsledku kněžna Libuše vyvolí sobě i Čechům za knížete Přemysla Oráče).

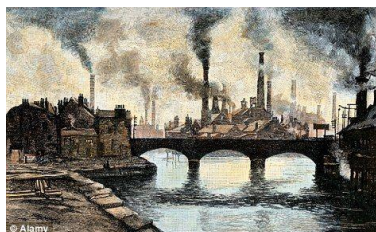
Pravost RKZ zpochybnil již Dobrovský, ale přesto se v autenticitu obou děl obecně věřilo až do 2. poloviny 19. století (případně i déle), obě díla se stala **mocným inspiračním zdrojem** pro českou vlasteneckou kulturu literární, výtvarnou, hudební.

FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ (1799 – 1852): pocházel z folklorně bohatých jižních Čech (narodil se ve Strakonici), odborně shromažďoval lidovou slovesnost (*Slovanské národní písně, Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*) a napsal 2 sbírky ohlasů (uměleckých volných napodobenin lidové poezie): *Ohlas písní ruských, Ohlas písní českých* (Rusové byli tehdy jediný slovanský národ s vlastním státem a v českém prostředí nebyl výjimkou zájem o bohatou ruskou kulturu, byť se někdy spojoval s idealizací ruského režimu, ve skutečnosti ještě tvrdšího než byl absolutismus rakouský).

Moderní doba

Romantismus

Romantismus a realismus jsou vůdčími uměleckými směry **19. století** a jejich vliv toto časové vymezení ještě překračuje. Každý z obou směrů představuje svébytnou **reakci na vznik a rozvoj moderní, komerční, průmyslové a (velko)městské společnosti**.

Romantismus bychom měli odlišovat od *romantiky* (což je obtížný úkol, protože adjektivum od obou slov je totéž: *romantický*). Etymologicky obě slova pramení v pojmu **román** a znamenají *jako*

v románě. Rozdíl je ovšem v tom, že *romantismus* se inspirativně vztahuje ke středověkému románu (což byly rytířské veršované příběhy – vlastně rytířské eposy – psané zpravidla v některém románském jazyce), zatímco zřetelně mladší *romantika* se ohlíží po – zpravidla zjednodušeně a vnějškově chápaně – atraktivitě i působivosti příběhů ze samotného romantismu.

Romantismus patří mezi „platónské“ slohy, projevil se ve **všech druzích tehdejšího umění**. Na zplošťující **realitu moderního života**, kdy kupeckými počty, krátkodechou zábavou a prospěchem aktuálního okamžiku jsou válcovány všechny nadčasové hodnoty, ryzí city i mravní zásady, reaguje osobnost v duchu romantismu tím, že se odtud **odvrací** do světa, jenž (ještě) není tímto všeobecným úpadkem zasažen.

Takový svět romantici nacházejí především v **přírodě**, v **historii** a v **exotice**. Příroda je ovšem divoká, nespoutaná, překypuje tvůrčí i ničivou silou. Z historie dominuje věk ušlechtilého rytířství. V exotice poutají pozornost především mytizující náměty.

V literatuře **se stírá hranice** mezi romantickým tvůrcem, postavami jeho děl a čtenáři, ale také mezi uměleckou fikcí a skutečností. Romantický hrdina trýznivě pociťuje svou odcizenost vůči okolnímu společenskému prostředí. Je z něj již od počátku vydělen (původem, fyzickým vzhledem apod.), většinová společnost romantického hrdinu přehlíží a pohrdá jím, ačkoli my cítíme, že hrdina je výjimečně hodnotnou osobností. Individualizovaný hrdina – podobně jako autor sám – si vytváří **svůj vlastní svět**. Jedině v něm se může cítit svobodný a z něj také usiluje o **naplnění idejí spravedlnosti, krásy a lásky**; ovšem tyto fakticky nadzemské ideály se ukazují jako **nedosažitelné**. Hrdina bolestně prožívá svoji vlastní nedostatečnost v zápase za naplněním absolutního cíle. Proti hrdinovu snažení zasahují nepřemožitelné síly – od tupého davu přes zákeřné intrikány až po tajemný Osud. S konkrétní Boží vůlí se v romantismu šetří: romantismus na rozdíl od baroka či gotiky není církevní, romantici mnohdy spatřují **Boha** výhradně **v přírodě**.

Častý je motiv **individuální vzpoury** proti společnosti, či dokonce proti Bohu – v každém případě proti panujícímu řádu, ať už pochází odkudkoli. Taková vzpoura je intuitivní, racionálně neodvratitelná a zpravidla sebezničující.

Romantici prožívají svou dobu jako **dynamickou** a plnou zrádného neklidu. Romantismus historicky koresponduje s dobou, kdy po Napoleonově porážce byla v Evropě nastolena **restaurace absolutismu**. Evropské národy se pokusily tuto situaci zvrátit 2 vlnami **revolucí** (kolem r. 1830 a v letech 1848 – 1849). Do čela těchto snah i zápasů se postavili vesměs **mladí lidé** – a romantičtí literáti zaujali mezi nimi nepominutelné místo. Ačkoli tedy romantičtí hrdinové na stránkách knih svůj boj často prohrávají, romantičtí spisovatelé byli přesvědčeni, že svými díly mohou naopak svět změnit.

Romantismus je posledním literárním směrem, v němž **poezie a drama spolu převažují** kvantitativně nad prózou. Častým žánrem je obsáhlá lyrickoepická básnická skladba (**poema**).

Sir WALTER SCOTT (1771 – 1832; Velká Británie: Skotsko): sběratel skotských lidových balad a spisovatel: zakladatel žánru **historického románu**. Ačkoli ve Scottových románech charaktery postav a zápletky jsou romantické, velmi věrné líčení historických reálií odpovídá nárokům realismu; tato rozkročenost zajistila Scottovým románům dlouhotrvající čtenářskou oblibu. Poema **Jezerní panna**, historické romány **Ivanhoe** (o rytíři, který se s králem Richardem Lví srdce vrací do Anglie z křížové výpravy do Svaté země), **Kenilworth** (z časů královny Alžběty I.),

Rob Roy (o skotském psanci bojujícím proti anglické nadvládě), **Waverley** (z časů skotského povstání proti britskému králi).

Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834; Velká Británie): přední člen literární skupiny **Jezerní básníci**, která sehrála zakladatelskou roli v poezii anglického romantismu. Coleridgova slavná poema **Píseň o starém námořníkovi** spojuje mytické, dobrodružné a novozákonní motivy.

Lord GEORGE GORDON BYRON (1788 – 1824; Velká Británie): nejvýznamnější britský romantický básník. Ačkoli pocházel ze šlechtického, finančně velmi dobře zajištěného prostředí, vymykal se mu svým bouřlivým životem, jímž se snažil překračovat všechny myslitelné hranice (podobně jako jeho *byronští hrdinové*). Řadu let pobýval v různých částech Evropy: pro evropské romantiky objevil pochmurnou, ale neodolatelnou krásu hornatého Švýcarska; zemřel, když pomáhal Řekům v jejich odboji proti turecké nadvládě. Poemy *Childe Haroldova pouť* (autobiografické putování Evropou včetně klíčových míst evropské kultury i historie), *Džaur* (turecké hanlivé označení jinověrce; příběh z Turecka o zakázané lásce), *Korzár* (z pirátského prostředí), *Lara* (titulní hrdina se vrací z putování po Orientu),

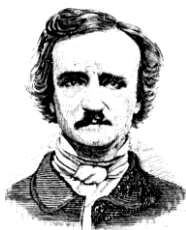
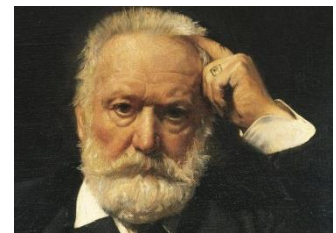

Mary Shelleyová (1797 – 1851; Velká Británie): manželka předčasně zemřelého básníka Percyho Shelleye (napsal lyricko-filozofické veršované drama *Odpoutaný Prométheus*), oba se přátelili s Byronem. Mary Shelleyová napsala román *Frankenstein* – zakladatelské dílo žánru **science fiction** (titulní hrdina – vědec – usiluje o stvoření umělého člověka, a výsledkem jeho badatelské práce je netvor, krutý ve své nešťastné osamělosti).

ALEXANDR SERGEJEVIČ PUŠKIN (1799 – 1837; Rusko): **zakladatel moderní ruské literatury**; šlechtic, který působil jako státní úředník, ale kvůli svým svobodomyšlným názorům byl profesně přeložen do odlehlého černomořského okraje Ruské říše: tamější poloorientální prostředí využil jako jednu z inspirací pro svou tvorbu. Zemřel při střeleckém souboji s (domnělým?) svědcem své manželky. Puškin vnesl do literatury nový typ romantického hrdiny: **zbytečného člověka**; jde o mladého Evropana z vyšších vrstev, který intelektuální zdatností i skrývaným emocionálním životem převyšuje své okolí, ale (anebo právě proto) se do něj nedokáže začlenit, protože mu chybí vůle překonat existující mentální překážky (ruský *zbytečný člověk* může být považován za melancholičtější „východní“ obdobu anglosaského *byronovského hrdiny*). Puškinovými nejslavnějšími díly jsou román ve verších *Evžen Oněgin* (o hrdinově lásce k dívce Taťaně); básnické skladby *Kavkazský zajatec*, *Cikáni*; novely *Piková dáma* (z prostředí hazardních hráčů), *Kapitánská dcera* (o selském povstání za vlády carevny Kateřiny Veliké).

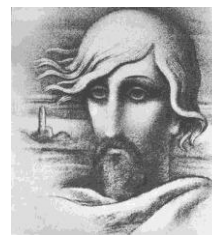
VICTOR HUGO (1802 – 1885; Francie): pocházel z rodiny Napoleonova důstojníka, byl aktivním účastníkem republikánské revoluce 1848 a odpůrcem pozdějšího císaře Napoleona III., 20 let žil v politickém exilu na britských ostrovech v Lamanšském průlivu, jako jeden z mála romantických autorů se dožil vysokého věku i veřejné slávy. Romány *Chrám Matky Boží v Paříži* (příběh ze středověku, ohyzdný zvoník Quasimodo a krásná Cikánka Esmeralda), *Bídníci* (uprchlý galejník Jean Valjean kontra policejní komisař Javert), *Dělníci moře* (z lamanšských ostrovů), *Devadesát tři* (z Velké francouzské revoluce). Cyklus lyrickoepických básní *Legenda věků* o dosavadní historické cestě lidstva za dosažením svobody a humanity.

EDGAR ALLAN POE (1809 – 1849; Spojené státy): básník, povídkář a novinář, přední zakladatel hororové, detektivní a vědeckofantastické literatury. Osvojený sirotek, student vyloučený z vojenské akademie, úspěšný, ale velmi tvrdě pracující publicista, prožil manželství s velmi mladou, krásnou, ale předčasně zemřelou dívkou. Báseň *Havran* (patrně nejslavnější báseň světového romantismu), hororové povídky *Jáma a kyvadlo*, *Předčasný pohřeb*, *Skokan*, *Sud vína amontilladského*, *Zánik domu Usherů*, detektivní povídky *Vraždy v ulici Morgue*, *Zlatý brouk*, povídky science fiction *Příběh z Rozeklaných hor*, *Senzace s balonem*.

3. generace ČNO (romantická, generace Karla Hynka Máchy a Josefa Kajetána Tyla) 1830 – 1844/1847:

KAREL HYNEK MÁCHA (1810 – 1836): největší osobnost celého českého romantismu; pocházel z Prahy, vystudoval práva na Karlově univerzitě (byl mj. žákem Josefa Jungmanna, který v něm rozpoznal velký talent), studia ovšem přerušoval řadou aktivit: hrával divadlo, hodně četl, rád a hojně cestoval. Patřil k průkopníkům turistiky, navštěvoval české hrady a pořizoval jejich kolorované kresby (soubor *Hrady spatřené*; měl talent i pro výtvarné vidění skutečnosti), prošel tehdy ještě téměř liduprázdné Krkonoše (próza *Pouť krkonošská*), podnikl velkou pěší cestu přes jižní Čechy a rakouské Alpy do severoitalských přístavů Benátek a Terstu. Dlouhodobě si vedl *Deníky*. Měl kritický vztah k politickým poměrům (v éře rakouského metternichovského absolutismu, nazývaného podle mocného kancléře, tedy šéfredáce na rakouském císařském dvoře); podpořil účastníky potlačeného polského povstání proti ruské nadvládě: pomohl jim při útěku přes Čechy do západní Evropy.

Mácha své první básně psal německy, pak přešel k češtině. Byl ovlivněn Byronem aj., ale vypracoval si svébytný autorský styl. Mnoho svých prací postavil tematicky na vypjatém kontrastu *poutník X vězeň*. Využíval – a sám obohacoval – již rozvinutou češtinu jungmannovské generace; v dějových liniích Máchových děl probleskuje inspirace také triviální literaturou – např. dobově oblíbenými loupežnickými příběhy; v kompozici řady Máchových děl lze nalézt stopy toho, že jde pouze o první verze, které ještě měly být dále rozpracovány. Mácha však zemřel nečekaně v krutě mladém věku na následky choroby, která jej přepadla, když ve svém prvním profesním působišti Litoměřicích pomáhal hasit požár (oslabilo jej prochlazení nebo požití závadné vody).

Své nejvýznamnější dílo, lyrickoepickou básnickou skladbu *Máj*, Mácha napsal několik měsíců před tím, než sám nečekaně zemřel, a mrazivou shodou okolností v ní tematizuje smrt mladého muže. Děj je jednoduchý: Mladík Vilém, vůdce loupežnické tlupy, zamilovaný do dívky Jarmily, zabije dívčina svůdce, a teprve posléze zjistí, že to byl jeho otec, který jej kdysi odevzdal loupežníkům, aby se ho jako dítěte zbavil. Vilém je po svém násilném činu zatčen a – po nocích ve vězení, naplněných trýznivými pocity i odvážnými filozofujícími úvahami – veřejně popraven. Po letech se s jeho příběhem seznámí vypravěč-básník Hynek a na popravišti si uvědomuje, že u mladého člověka smrt a dospívání si jsou velmi blízké.

Mácha do básně dostal řadu kontrastů: kromě toho již zmíněného i protiklad *život X smrt, dětství X dospělost, jarní příroda X lidské umírání*. V době, kdy veřejný prostor ovládaly ultrakonzervativně laděné autority, působilo jako projev protispolečenské vzpoury Vilémovo poznání, že po smrti nenásleduje nábožensky a církevně útěšný věčný život, ale temná a mrazivá prázdnota. Ve smyslu panteismu Vilém nachází svou (skutečnou) matku ve své zemi. Absolutní povahu předělu mezi životem a smrtí a mezi dětstvím a dospělostí (důvěrně známé láskyplné dětství zemřelo a nejistá, temná hlubina dospělosti teprve čeká) zdůrazňují proslulé Máchovy oxymoronové řady (*zbortěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk, zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit...*).

Máchův *Máj* zůstává mimořádným a trvale inspirujícím dílem také proto, že – jako první text moderní české literatury – hodnotným způsobem řeší obecně lidské otázky. Všichni víme, že příběh se odehrává v Máchově oblíbeném kraji kolem hradu Bezdězu a Velkého rybníka – dnes Máchova jezera – u Doks, ale zeměpisné údaje v básni zcela chybějí, a její základní konflikt i celý děj se mohly odehrát kdekoli. Mácha tak ztělesňuje okamžik, kdy české národní obrození překročilo rámec Českých zemí a spojilo se s velkými proudy euroamerické kultury (byť ne každý to tak tehdy cítil – Mácha musel *Máj* vydat vlastním nákladem (na své útraty).

Jiná Máchova díla: básně *Hrobka králů a knížat českých*, *Mnich* (odehrává se ve švýcarských Alpách a v Čechách), autobiografická povídka *Marinka*, román *Cikáni* (cikánství není etnická realie, ale způsob života), historická povídka *Křivoklad* (o králi Václavu IV., kterého dalo uvěznit zrádné panstvo).

JOSEF KAJETÁN TYL (1808 – 1856): rodák z Kutné Hory, divadelník/dramatik, prozaik a novinář. Vydával první český společenský časopis *Květy* (vychází dodnes). Jako divadelník byl polemickým kolegou Máchovým, působil v českých představeních ve Stavovském divadle, patřil mezi významné aktivisty české revoluce 1848 – 1849, po porážce revoluce musel odejít s kočovným divadlem na venkov, na jevišti hrál naposledy v životě v Českých Budějovicích, zemřel v Plzni.

Řídil zásadou, že aby obrozenecké divadlo plnilo svůj účel, musí nejen zprostředkovávat hodnotné ideje, ale musí tak činit všeobecně srozumitelnou a atraktivní formou, která oslovuje nejširší veřejnost (v tom se ocital ve sporu s mnohostranně výlučným Máchou). Tyl tedy spojoval **romantismus** s měšťánsky nekonfliktním přechodovým slohem **biedermeierem**.

Komedie *Fidlovačka* (fraškovitá veselohra si dělá legraci z módního němčení mezi Pražany, ale obsahuje také lyrickou píseň *Kde domov můj* – od 1918 československou a od 1990 rovněž českou hymnu), *Paní Marjánka, matka pluku* (z vojenského života), historické hry *Krvavé křtiny čili Drahomíra a její synové, Jan Hus, Žižka z Trocnova, Kutnohorští havíři* (o vzpouře utiskovaných horníků na konci 15. století), pohádková hra pro všechny generace *Strakonický dudák*: mladý dudák Švanda z jihočeské vesnice, utajený syn lesní ženy Rosavy, vyrazí do světa vydělat muzikou peníze, aby si mohl vzít Dorotku, dceru hajného, ale natolik se ve velkém světě plném ziskuchtivosti a samolibosti zaplete, že – s přispěním záluďného českého světoběžníka Vocilky – málem přijde o život a zachrání jej až matčina láskyplná pomoc a návrat do rodné vsi. Hra (premiérována 1847 ve Stavovském divadle) měla fenomenální úspěch, dodnes je to – spolu s *Lucernou* od Aloise Jiráska a *Maryšou* od bratří Mrštíků – nejpopulárnější česká divadelní hra, zaujala už velkorysou výpravou, ovšem základem je myšlenkové poselství, mj. polemizující s Máchou: i zde je matkou Příroda, ale názorně personifikovaná v Rosavě (které pomáhají víly v čele s Lesanou), Švandův kraj je jasně geograficky a folklorně určen (Strakonicko), z pomýleného osamění, které Švandu přivedlo až na popraviště, vysvobozuje nezištná dívčina a matčina láska, smolařský hrdina najde konečné útočiště v srdečné venkovské pospolitosti (Kalafuna se ženou Kordulou aj.),

KAREL JAROMÍR ERBEN (1811 – 1870): rodák z východočeského venkova, vyznačujícího se dobře dochovanou starobyloú, tradiční lidovou kulturou. Erben se v mladých letech přátelil s Máchou a Tylem, profesně pak působil jako literární historik a folklorista. Byl aktivním účastníkem české revoluce 1848 – 1849, a po jejím neúspěchu pracoval v ústraní jako archivář. Tehdy napsal básnickou sbírku 13 balad na slovanské bájeslovné motivy *Kytice* (1853): jedná se o vůbec nejznámější a nejoblíbenější českou básnickou sbírku.

Pohádky Erben zaznamenával co nejpřesněji v jejich autentickém, syrovém podání, takže při podrobnější analýze často odhalíme, že jsou vzdálené očekávanému didaktickému a výchovnému účinku na dětského posluchače či čtenáře. Erben dával přednost pohádkám ryze českým, které nemají obdobu v západoevropské tvorbě (jak ji o málo dříve zachycovali např. němečtí bratři Jacob a Wilhelm Grimmové): typicky erbenovské pohádky jsou *Dlouhý, Široký a Bystrozraký, Hrnečku, vař!, Otesánek, Pták Ohnivák a liška Ryška, Tři zlaté vlasy děda Vševeda, Zlatovláska*.

Balady v *Kytici* vycházejí vždy z prapůvodního („předdětského“) zpracování daného tématu. Erbenův autorský přínos se projevuje ve vypointování děje kolem otázky **viny a trestu**, ale také v mimořádné **hudebnosti veršů**. Provinění postav spočívají ve vědomém **porušení** nadosobního, věčného mravního **řádu**, často spojeného s předurčeným osudem. Významnou pozici Erben vyhrazuje ženám. Úvodní báseň *Kytice* ilustruje již známé téma (*rodná země = matka*). V baladách *Poklad, Štědrý den* a *Záhořovo lože* se střetávají pohanství a křesťanství. *Polednice* ukazuje, jak zásadní význam je třeba přisuzovat vyřčenému slovu. *Svatební košile* zpracovávají dnes nanejvýš atraktivní tematiku upírů. *Zlatý kolovrat* a *Vodník* gradujícím způsobem ukazují propast mezi fantazijní pohádkovostí a drsnou mytologičností. *Holoubek, Vrba* a *Lilie* ilustrují spjatost života lidského a přírodního. *Dceřina kletba*, postavená na principu dialogu, míří k modernímu subžánru sociální balady. A *Věštkyňni* tvoří zlomky z různých českých pověstí.

Realismus

Realismus: společně s romantismem představuje dvě základní, velmi kriticky laděné estetické a názorové reakce na problematické rysy **moderní společnosti**. Zatímco romantismus se dotýká toho, jaký by svět ideálně měl být, realismus zachycuje **svět právě takový, jaký doopravdy je** ((lat. *realis* = *skutečný*). Podle realistů **kritériem uměleckosti se stala pravděpodobnost**, esteticky hodnotné je to, co je pravdivé a **pravdivé** je to, co odpovídá **smyslovým vjemům**. Realismus je „aristotelský“ sloh, projevil se v malířství, sochařství, grafice a samozřejmě v literatuře.

Od realismu jako komplexního uměleckého směru, který má své těžiště v 19. a 20. století, musíme odlišovat jednotlivé **realistické tvůrčí tendence**, které najdeme v různých dobách (v literatuře Homér, Shakespeare, Scott aj.).

Cílem realistických autorů je **oslovit širokou veřejnost** a podnítit ji k **úsilí o nápravu** sociální skutečnosti. v literatuře proto dominuje **objektivní vypravěčství** a přehledná **kauzální** (příčinná) **chronologická kompozice**, poprvé v dějinách beletrie začíná **próza** kvantitativně převažovat nad poezií; nejčastějším knižním žánrem se stává **román**; velmi významnou roli však sehrává i **realistické drama**.

Realistická literatura je velmi **dějová**, leckdy vychází ze skutečných událostí anebo takovou souvislost mystifikačně předstírá. V románech existuje **několik dějových linií**, které se souběžně rozvíjejí, protínají se a spojují se ve finálním rozuzlení. Povídky mívají samozřejmě děj jednodušší, ovšem v obou žánrech – románovém i povídkovém – hraje důležitou roli poměrně rozsáhlá **popisnost**, která má **charakterizační a dějotvornou funkci** ve vztahu k zápletkám, postavám, prostředí a době. Konkrétní obsahy všech těchto složek díla jsou zároveň pojímány jako **typické** – cítíme, že reprezentují (i při své někdy výjimečnosti) celou početnou třídu sobě podobných jevů.

Postavy a jejich konflikty jsou produktem **společenských poměrů**; často se připomíná vliv konkrétních historických událostí. Postavy reprezentují různé **sociální vrstvy**. Silně je zastoupeno nízké společenské prostředí – **všední život obyčejných lidí** těžké práce a složitého životního údělu, jimž se literatura dosud vyhýbala, protože je nepovažovala za umělecky atraktivní. **Autorská řeč** neobsahuje exaltovanost ani patos, na postavy nazírá především zvnějšku, se silnými emocemi a vnitřními zápasy se šetří i ve vyprávěních v první osobě; vzácná není ironie ani satira. **Jazyk postav** je přirozený, jde o stylizovanou běžnou řeč, vyskytují se nářeční apod. vlivy. Významným jevem se stává **propojenost** – v profesi autorů i v jejich tvůrčím stylu – **spisovatelské a novinářské práce**.

Témata se soustřeďují kolem **střetávání individuálního života s okolními socioekonomickými tlaky**, hrdinové – a hrdinky – při cestě za osobním štěstím narážejí na peněžní morálku, aroganci vlivných a mocných, na obecné pojmání milostných vztahů jako cesty k ekonomickému zajištění, kdy opravdové city i přitažlivost musejí jít stranou nebo je jim ponechán prostor jen v utajeném poměru. V politických souvislostech hlavní postavy hájí – záměrně či intuitivně – **zájmy širšího společenství**, často národního. V realismu se vůbec poprvé objevují díla, která zřetelně vycházejí výhradně z **městského prostředí** (jde o velkoměsto i maloměsto), ale silný realistický proud představují také příběhy z **venkova a přírody**, ovšem (na rozdíl od romantismu) lidé krajinu kultivují nebo se o to alespoň snaží; v sugestivním **líčení přírody a jejích krás** realisté dosahují dodnes nepřekonané virtuozity.

Filozofickým základem realismu se stává **pozitivismus**: jeho zakladatelem byl francouzský myslitel **Auguste Comte** (1798 – 1857); podle pozitivistů jediným prostředkem skutečného (pozitivního) poznání je exaktní věda, protože vychází právě a pouze ze smyslově poznatelných skutečností a dokáže je systematizovat. Pozitivismus odmítá veškerou transcendenci, a relevantní badatelské metody spojuje s matematikou.

První realisté

Než se realismus rozvinul jako literární směr, který vstoupil prakticky do všech euroamerických národních kultur, žili a tvořili autoři, kteří plnokrevnému realismu razili cestu:

DANIEL DEFOE (1660? – 1731; Velká Británie): svým románem *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku*; se nejen stal jedním z prvních literárních realistů (byť u jeho titulního hrdiny najdeme i stopy barokní zbožnosti), ale zároveň založil rozsáhlý, mnohokrát variovaný a dodnes živý žánr – **trosečnickou literaturu**. Příběh osamělého Robinsona na tropickém ostrově můžeme číst jednak jako přehled technologického vývoje lidstva shrnutý do jednoho individuálního osudu, jednak jako politicky zabarvené svědectví o houževnatosti a invenci neurozeného měšťanského, malopodnikatelského stavu (který si v Anglii aktuálně vybojoval silnější pozici vůči královské moci).

JONATHAN SWIFT (1667 – 1745; Velká Británie: Irsko): jeho román *Gulliverovy cesty* vypráví o námořním kapitánovi, který se čtyřikrát nedobrovolně ocitne v daleké zemi, jejíž obyvatelé jsou sice vzhledově podivní (miniaturní lidé Liliputáni, potrhlí vědci na létajícím ostrově Laputě apod.), ale svým způsobem života připomínají soudobou anglickou společnost. Swiftovo vyprávění (1) vychází z čerstvé defoeovské trosečnické tematiky, (2) navazuje na tradici fantastických (antických – Odysseus! – a renesančních) příběhů o putování do vzdálených podivuhodných krajů a (3) je satirou na anglický způsob života, společnost, politiku, vědu apod.

JANE AUSTENOVÁ (1775 – 1817; Velká Británie): zakladatelka typicky anglického literárního žánru *domestic novel* (román rodinného života). Dějištěm bývá prostředí venkovských sídel obývaných rodinami ze střední a vyšší společenské vrstvy, hlavními postavami jsou dívky, které usilují naplnit své sny o nezávislém aktivním životě a o nalezení ideální lásky, přičemž musejí překonávat nástrahy nechápavého a nepřejícného okolí. Austenová čerpá z aktuální preromantické literatury, která přála dívčím hrdinkám, ale svou tvorbu posouvá na pole realismu svým citem pro charakterizační detaily a shovívavě humorným nadhledem. Romány *Rozum a cit*, *Pýcha a předsudek*, *Opatství Northanger*.

Klasický realismus dlouhého 19. století

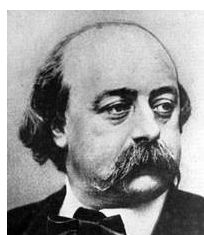
Francie:

HONORÉ DE BALZAC (1799 – 1850): do Paříže přišel jako naprostý společenský outsider z rodiny venkovského úředníka, ale svou utkvělou touhou prosadit se jako úspěšný spisovatel si vytvořil pozici, z níž s nadhledem, precizně a s velkou kritičností nahlížel francouzskou společnost, která nedávné revoluční a bonapartistické ideály hodila za hlavu ve jméno osobního materiálního, kariérního a hédonistického prospěchu. Byl workoholik a perfekcionista, během 30 let intenzivní tvorby napsal kolem stovky románů nebo rozměrných povídek. Někdy se nechával ovlivnit preromantismem (včetně mystických a hororových motivů), naučil se spojovat důmyslně prokombinované dějové linie s výstižným líčením a filozofujícími, ovšem šťavnatě satirickými úvahami. Většinu svého životního díla pojal jako **volný cyklus Lidská komedie** (hořce ironický kontrast k Dantově *Božské komedii*), jehož **jádro** tvoří románová **trilogie** (její svazky jsou

propojené některými postavami) *Otec Goriot*, *Ztracené iluze* a *Lesk a bída kurtizán* (postavy: odhodlaný a ideály naplněný mladík Evžen de Rastignac, sympatický zločinec Vautrin, někdejší revoluční zbohatlík a nyní svými dcerami k chudobě vysátý otec Goriot); další známá díla z Lidské komedie: romány *Gobseck* (o lichváři), *Evženie Grandetová* (o dívce, jejíž sny o štěstí a lásce drtí její lakotný otec-podnikatel), *Sestřenice Běta*, *Bratranec Pons*.

Stendhal (vlastním jménem Henri Beyle; 1783 – 1842): svobodomyšlný stoupenec Velké francouzské revoluce, Napoleonův voják (mj. se zúčastnil obřího, ale nakonec neúspěšného tažení do Ruska), v období restaurace (obnoveného absolutismu) sympatizoval s italskými bojovníky za svobodu. Jako prozaik stojí na **pomezí romantismu a realismu**, jeho hrdinové mají vysoké ideály, usilují o společenský vzestup i životní lásku, ale narážejí na fakt, že prospěchářská měšťanská společnost je zapouzdřena a odmítá se otevřít nové krvi, která by mohla ohrozit její blahobytný klid. Romány *Červený a černý* (červená barva symbolizuje revoluci, černá protirevoluční tmářství a despotismus; mladík Julien Sorel, původně bonapartista, chce v porevolučních poměrech dosáhnout společenského postavení pragmatickým spojením zdánlivě neslučitelných prostředků: kněžské kariéry a úspěchu u žen), *Kartouza parmská* (mladý, italský šlechtic, plný renesančních ideálů, se na poslední chvíli stane Napoleonovým vojákem – kniha začíná bitvou u Waterloo – a pak hledá osobní štěstí ve světě, který se už od revoluce odvrátil; Fabrizio mj. zápasí s hrozbou uvěznění v evropsky neblaze proslulé brněnské věznici na Špilberku).

GUSTAVE FLAUBERT (1821 – 1880): pocházel z rodiny lékaře, trpěl epilepsií. Ze všech francouzských realistů byl nejradikálnější ve svých společenskopolitických názorech i aktivitách. Mnohé postavy jeho děl prožívají střet romantických představ s tvrdou skutečností; Flaubert zaujímá objektivní stanovisko (proslul precizní faktografickou přípravou svých děl), které však zmírňuje průkopnickým prolínáním řeči vypravěče a vnitřních monologů postav (používá polopřímou řeč). Romány *Paní Bovaryová* (tragický příběh sňatku z rozumu nazíraný – na rozdíl od Balzaca – očima ženy, manželky sucharského maloměstského lékaře, která se vrhá do nevěry, aby naplnila svou touhu po ideální lásce; kvůli románu byl Flaubert souzen pro nemravnost, ale soud jej osvobodil), *Salambo* (o princezně ze starověkého Karthága, jehož trosky Flaubert navštívil), *Citová výchova*, humoristická knížka *Bouvard a Pécuchet* (v Československu zpopularizována TV seriálem *Dva písaři*);

Guy de Maupassant (1850 – 1893): společně s Rusem Antonem Pavlovičem Čechovem a Američanem O. Henrym tvoří trojici největších povídkářů ve světové realistické literatuře. Navazoval na Flauberta, přátelil se s ěmile Zolou, zakladatelem naturalismu. Ve třech stovkách povídek, založených na dramatické zápletky a ostré pointě, podal úplný, mnohovrstevnatý a kriticky analytický portrét soudobé Francie: povídky *Milostná schůzka*, *Mládenec paní Hussonové*, *Můj strýček Julius*, *Na pelesti postele*, *Pařížské dobrodružství*, *Slečna Fifí*, *V rodině*, *Vášeň*, *Yveta*, *Zbabělec*; psal i kvalitní hororové příběhy (povídka *Horla*); nejocetovanější je rozměrná povídka *Kulička*, v níž na příkladu osazenstva dostavníku ujíždějícího před boji Prusko-francouzské války 1870 – 1871 autor tvrdě kritickým tónem zobrazuje mravně pokryteckou a přitom pokleslou francouzskou měšťanskou společnost (jediný, kdo obstojí, je boubelatá prostitutka, jejíž přezdívka je titulem díla); romány *Miláček*, *Mont Oriol*.

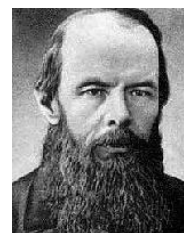
Rusko:

NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOL (1809 – 1852; Rusko): celý svůj nedlouhý život zápasil s depresemi, jeho tvorba obsahuje i stopy romantismu, a dokonce baroka (historická novela *Taras Bulba*), ale v nejproslulejších Gogolových dílech dominuje realismus, doprovázený hořkým satirickým tónem: komedie *Revizor* (nevýznamný petrohradský úředník Chlestakov zjišťně využije toho, že ve zkorumpovaném ruském maloměstě, které ovládá samolibý a omezený hejtman, je omylem považován za obávaného revizora), *Ženitba*, román *Mrtvé duše* (kariéristický úředník Čičikov se prostřednictvím spekulativních nákupů na venkově snaží předstírat, že je bohatým majitelem výnosných panství).

Sugestivní způsob, jakým Gogol stylizovaně ztvárňuje banalitu všedního života, obrací ke Gogolovým dílům pozornost i dnešních, **postmoderních** tvůrců. Gogolovy satiry bývají charakterizovány pomocí pojmu *smích skrze slzy*: diváci/čtenáři se vlastně smějí sami sobě a Gogolova díla nemají žádného očištného kladného hrdinu.

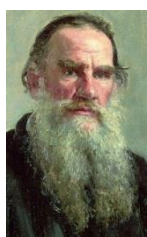
FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ (1821 – 1881): zakladatel a jeden z největších představitelů psychologické realistické prózy. Názorově osciloval mezi sympatiemi k západoevropské levici (za členství v takto orientované skupině intelektuálů byl odsouzen k deseti letům vězení i vyhnanství na Sibiři) a příklonem k duchovně chápanému pravoslavnému křesťanství. Od mladých let obracel svou pozornost k otázkám lidské duše (podnícen mj. zkušenostmi z chudinské nemocnice, kde jeho otec byl lékařem, a ovlivněn i vlastním zápasem s epilepsií).

Naplno začal literárně tvořit poměrně pozdě až jako čtyřicátník, ale během následujících 20 let napsal zhruba desítku románů, jimiž se okamžitě a natrvalo zapsal do dějin světové literatury. Jeho výtečně vyprofilované postavy se zjištěnou psychikou svádějí tuhý zápas o vytvoření vlastního konzistentního náhledu na svět a na své místo v něm, přičemž se nemohou vyhnout tíživým mravním dilematům a jde o to, zda mají dost sil a lidských kvalit, aby je řešili.

Dostojevskij zvolil **polyfonický vyprávěcí princip** (jímž se odlišoval např. od svého podobně úspěšného a proslulého vrstevníka Lva Nikolajeviče Tolstého, který uplatňoval důsledně objektivní autorský styl): vyprávěčská polyfonie spočívá v tom, že autor, ač mluví ve 3. osobě, vždy straní té postavě, která právě je v centru jeho pozornosti, a situaci nazírá především jejíma očima (v dramatu něco podobného dělal Shakespeare). Dostojevského knihy tak nemají přímočarého hrdinu a vybízejí čtenáře k myšlenkovým reflexím všech hlavních postav i dějových linií. Dostojevskij tímto přístupem předznamenal moderní (a postmoderní) prózu 20. a 21. století, dnes ve světové literatuře podobný princip uplatňuje např. Milan Kundera (romány *Žert* a *Nesnesitelná lehkost bytí*).

Dostojevského romány: *Zápisky z Mrtvého domu* (autobiograficky o věznění), *Zločin a trest* (chudý student práv Rodion Raskolnikov se rozhodne zavraždit starou lichvářku, setřást tak ze sebe tíhu svých dluhů a zbavit svět neužitečné pijavice; teprve když svůj strašný čin provede, zjišťuje – i s přispěním dívky Soni –, že vše je mnohem složitější a vlastně dost jinak...), *Hráč* (o gamblerství), *Idiot* (o altruistovi v odlidštěném velkoměstě), *Běsi*, *Bratři Karamazovovi* (otec Karamazov a jeho synové ztělesňují různé – nejen ruské – přístupy ke světu i ke své osobní existenci).

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ (1828 – 1910): pocházel ze starého šlechtického rodu, jako armádní důstojník se zúčastnil Krymské války, v níž Rusko válčilo s Tureckem a prohrálo poté, co se na tureckou stranu přidaly Velká Británie a Francie, protože si nepřály ruský mocenský vzestup. Vytvořil osobitou filozofii spojující osvícenské myšlenky (zejména rousseauovské) s oslavou tradičního rolnického života a s orientálním (indickým) pacifismem. Svě poddané vedl k tomu, aby podle těchto zásad také žili, sám učil jejich děti. V očích světa si získal uznání jako alternativní myslitel

blízký přirozenému řádu věcí, ale např. český filozof a demokratický politik Tomáš Garrigue Masaryk, který jej navštívil, shledával v tolstojovství hodně prázdné pózy.

V literatuře byl Tolstoj čelným představitelem realismu, uplatňoval objektivní vypravěčství (v kontrastu k polyfonickému principu Dostojevského), v jeho obsáhlých románech najdeme velké množství postav a řadu dějových linií, ovšem Tolstému se podařilo vytvořit působivé fresky plně zachycující dobu i společnost, na jejichž pozadí postavy řeší osudová mravní dilemata; důmyslným způsobem Tolstoj propojoval realitu – i historickou – s fikcí.

Román *Vojna a mír* (trojúhelník mladých lidí – kníže Andrej Bolkonskij, dívka Nataša Rostovová, intelektuál Pierre Bezuchov – na pozadí Napoleonova mohutného, ale nakonec ruským odporem poraženého tažení do Ruska, gradace románu je podtržena tím, že děj fakticky začíná největším Napoleonovým vítězstvím: nad ruským carem a rakouským císařem v bitvě u moravského Slavkova), román *Anna Karenina* (podobný půdorys jako Flaubertova *Paní Bovaryová*, ale Anna je silnější osobnost; její neuspokojivé manželství má protipól ve šťastném, láskyplném vztahu druhé ústřední dvojice, Levina a Kitty; románem prochází víceznačný motiv železnice), povídkový soubor z Krymské války *Sevastopolské povídky*.

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV (1860 – 1904): původním povoláním lékař, spisovatelsky proslul jako povídkář a dramatik. Čechovovy povídky vynikají jasnou, nadčasově přitažlivou zápletkou, dějovým spádem, satirickým, ale i sociálně kritickým laděním a výraznou pointou; jejich postavy představují reprezentativní soubor všech typů nejen ruské společnosti. Největší, celosvětové uznání si však Čechov vydobyl svými divadelními hrami, které napsal v závěru svého nedlouhého života (zemřel na tuberkulózu); postavy Čechovových dramát ztrácejí své jistoty v atmosféře střetávání tradičního, sentimentálního, ale již neproduktivního života a moderních, poněkud chladných, ale přesto perspektivních, protože dynamických poměrů. Podobně i samotné Čechovovy hry představují most mezi dramatikou tradiční, realistickou, a moderní, zejména impresionistickou. Čechov umí do hloubky odhalit psychologii postav (žádná není jednoznačně kladná či záporná), virtuózně a s velkým citem vystavěl zejména ženské charaktery. Hry *Racek*, *Strýček Váňa*, *Tři sestry*, *Višňový sad*.

Anglie:

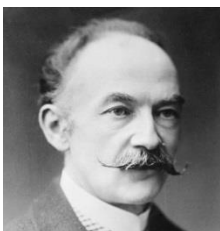
CHARLES DICKENS (1812 – 1870; Velká Británie): jako chlapec zažil tvrdou dětskou práci v továrně, posléze se stal novinářem. Všeobecnou popularitu získal humoristickou fiktivní *Kronikou Pickwickova klubu*. Byl nejčtenějším anglickým prozaikem své doby. Mj. právě on svými knížkami a povídkami stanovil osud opuštěného či nepochopeného dítěte ve světě nevlídných až krutých dospělých jako jedno z příznačných témat anglické literatury; stejně tak romantické anglické Vánoce, jak je dnes obecně chápeme, jsou především Vánoce dickensovskými. Dickens sice píše jako objektivní vypravěč, ale svou roli subjektivizuje důvěrným obracením se k čtenáři a využíváním celé škály typicky anglického humoru, od duchaplných glos až k satíře a grotesce. Libuje si v kontrastech: do protikladu staví různá prostředí i charaktery. Vynikal důmyslným proplétáním dějových linií, měl i sklony k hororovému tajemnu. V líčení sociální nespravedlnosti bývá Dickens až brutálně otevřený, ale jeho hrdinové v sobě dokáží – navzdory tlaku okolí – zmobilizovat vnitřní síly k intuitivnímu zaujetí mravních postojů, za což se jim dostává .odměny v podobě šťastného konce. Happyendovost spolu s idealizací středostavovského gentlemanství bývá Dickensovi vyčítána, ale on sám jako snad vůbec první evropský autor dobře naslouchal vkusu čtenářského publika a dokázal mu vyjít vstříc, aniž by slevil z profesionality a umělecké úrovně. Romány *Oliver Twist*, *David Copperfield*, *Dombey a syn*, *Malá Dorritka*.

William Thackeray (1811 – 1863) narodil se v Indii jako syn britského koloniálního úředníka, od dětství žil v Anglii, pracoval jako novinář mj. v proslulém humoristicko-satirickém časopise *Punch*. Jeho životním dílem je román ***Jarmark marnosti***: zahrnuje období 10. – 20. let 19. století na příbězích 4 povahově zcela rozdílných postav (dívky-ženy Rebeka a Amálka a mladíci-muži Jiří a Vilém). Thackeray vnesl do realistické prózy dodnes ceněný kompozičně-obsahový prvek antiiluzivnosti (autor průběžně připomíná čtenáři, že nejde o skutečný příběh, ale o hru, kterou s ním autor hraje) – ten je zde realizován jak rámcovým dějem jarmarečního loutkáře s jeho loutkami (literárními charaktery), tak častými úvahovými pasážemi; celá kniha má satirický až parodický tón (někdy i sebareparodický), nadčasovým způsobem odhaluje egoistickou a samolibou povahu anglické – ale i kontinentální (německé) – měšťanské společnosti.

Charlotte Brontëová (1816 – 1855): nejstarší ze tří sester-spisovatelek z rodiny venkovského anglikánského kněze; jejím životním dílem je román ***Jana Eyrová*** o dětství a životním zrání osiřelé chudé dívky (vliv Dickensův) a o její obtížné cestě za láskou a životním štěstím (vliv Jane Austenové); román má důmyslně vystavěný děj, v jehož gradaci nechybějí prvky tajemna a hororu; jedno z nejslavnějších děl anglicky psané literatury. Charlottina sestra Emily je autorkou známého románu *Na Větrné hůrce*.

Thomas Hardy (1840 – 1928): původním povoláním architekt, žil v jihozápadní Anglii, jejíž drsný půvab promítl i do svých knih. Psal realistickou prózu silně ovlivněnou naturalismem. Romány ***Tess z d'Urbervillů*** (o hrdince austenovsko-brontevského typu), ***Neblahý Juda***.

Spojené státy:

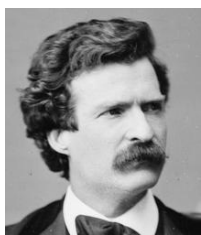
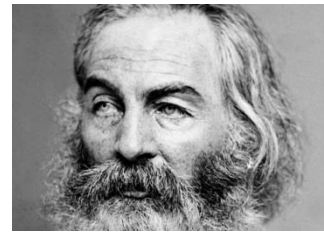

James Fenimore Cooper (1789 – 1851): jeho otec byl soudce a politik, který však opustil východní pobřeží a postavil se do čela skupiny osadníků, jež v divokém kraji nedaleko Velkých kanadských jezer založila nové hraničářské město. Rodina tam pak trvale žila a i sám James Cooper zde strávil velkou část života. Psal romány na pomezí romantismu (ovlivněn Walterem Scottem), preromantismu a realismu, stal se zakladatelem posléze celoplanetárně proslulého žánru dobrodružných příběhů o anglosaském osídlování Severní Ameriky, včetně zápasu s přírodou, střetů s Indiány i vzájemného soupeření mezi kolonizátory (ve druhé polovině 19. století další autoři – Francis Bret Harte aj. – posunuli dějiště takových příběhů dál na západ, až do Skalnatých hor, a dokončili tak konstituování westernové literatury, posléze vydatně následované filmem). Románová pentalogie spojená postavou zálesáka Nattyho Bumppa, řečeného Kožená punčocha (Leatherstocking) ***Lovec jelenů***, ***Poslední Mohykan***, ***Stopař***, ***Průkopníci***, ***Prérie***, dobrodružné romány o námořnících ***Lodivod***, ***Rudý pirát***.

Herman Melville (1819 – 1891): v mládí několik let sloužil na různých typech námořních plachetních lodí, tyto své zkušenosti zúročil v románu ***Bílá velryba*** o honu velrybářské lodi na mohutnou velrybu (lovem posedlý pomstychtivý kapitán Achab, velryba-plejtvák Moby Dick; děj je proniknut mytologickými odkazy včetně biblických).

WALT WHITMAN (1819 – 1892): básník, vynalezl **volný verš**: nepravidelný, tedy nerýmovaný (a nerytmizovaný); takové verše jsou v básni rozděleny podle obsahového hlediska, což umožňuje zdůraznit ty souvislosti mezi slovy, které větná skladba zakrývá (v dnešní poezii volný verš dominuje). Whitman působil jako lokální novinář, jeho životním dílem se stala básnická sbírka **Stébla trávy**, kterou v průběhu let postupně doplňoval. Whitman byl básníkem americké demokracie v její ryzí, původní podobě. Hluboce prožíval a vyjadřoval skutečnost, že právě vzniká americký národ jako společenství lidí osvobozených od tíživých ideologií i nespravedlností Starého světa. V básnické apoteóze, založené ovšem na smršti zcela konkrétních obrazů, spojoval téma materiálního kolonizačního ruchu s mýtotvorně pojatým všeobecným sbratřením svobodných, hrdých a činorodých lidí, mužů i žen, jejichž bouřlivé, tvůrčí vitalitě – pojímané biologicky i sociálně – jsou podřízeny všechny umělé instituce včetně politických (Whitman byl mj. odpůrcem otroctví).

Mark Twain (vlastním jménem Samuel Langhorne Clemens; 1835 – 1910): novinář a spisovatel, léta dětství a rané dospělosti měl spojena s životem na veletoku Mississippi (mj. byl kormidelníkem na parníku a svůj pseudonym si vybral ze slangu tamějších lodníků). Popularitu získal jako autor vtipných, dobře vypointovaných povídek z amerického Středozápadu a šťavnatých cestopisů z Tichomoří a Středomoří. Měl všechny dickensovské spisovatelské přednosti i ctnosti, ovšem umělecky zobrazoval zcela jinou společnost: Twainova Amerika je mnohem rozlehlejší, své mělké historické kořeny nahrazuje prudérností a šarlatánstvím, poklidný život bílých obyvatel stojí na práci černochoů, avšak neodolatelná zůstává poezie volné řeky, podél níž se mísí lidová kultura bělošská, černošská a indiánská.

Nejslavnějšími Twainovými knihami se staly volně propojené romány **Dobrodružství Toma Sawyera** a **Dobrodružství Huckleberryho Finna**. Původně byly zřejmě zamýšleny jako četba pro mládež, ale Twainovo virtuózní vypravěčství z nich učinilo pevnou součást velké literatury pro dospělé. Postavy zejména z první knihy – kromě obou rošťáckých kluků ještě nazlobená i dobrosrdečná teta Polly, půvabná Becky Thatcherová, černocho Jim a záluďný Joe Indián – se zařadily mezi nejznámější charaktery světové beletrie. Ve druhém románu se Huckova a Jimova dobrodružná plavba na voru po Mississippi až téměř k jejímu ústí stává chirurgickým řezem, jímž Twain odhaluje a duchaplně analyzuje útroby celé americké společnosti. Další díla: historické romány **Princ a chud'as**, **Panna ve zbroji** (o Janě z Arcu), povídka **Milionová bankovka**.

Jack London (1876 – 1916): spisovatel a novinář, jeho život byl spojen zejména s přírodně bohatou Kalifornií (narodil se v San Franciscu), vzdělání získal především samostudiem. Sloužil jako námořník na lodích v Tichém oceánu, žil mezi tuláky v americkém vnitrozemí. Když na konci 19. století vypukla zlatá horečka na Aljašce, vyrazil tam s davu zlatokopů a po návratu začal psát dobrodružnou literaturu – romány a povídky –, v níž zúročil všechny své pestré zkušenosti s životem v drsné, ale atraktivní přírodě.

Stal se významným představitelem dobrodružné prózy, kterou povýšil ze sféry triviálního čtiva na skutečné umění. Do literatury vnesl výrazově mužně úsporné, ale zároveň působivé vypravěčství, jímž předjímal např. styl Ernesta Hemingwaye.

London byl názorově ovlivněn Charlesem Darwinem a jeho teorií přirozeného výběru jako tvrdě soupeřivého základu vývoje živé přírody a Karlem Marxem a tou částí jeho filozofie, která je široce přijímána pro svou kvalifikovanou analýzu kořistnické povahy průmyslové společnosti a jejích vládnoucích kruhů. Pracoval také jako novinář – průkopnický se věnoval válečnému zpravodajství přímo v pásmu bojových operací (v Rusko-japonské válce).

London jako jeden z prvních literátů dokázal pro zvyšování své popularity využít promo akce v mediálním prostředí; ve světovém měřítku se stal jedním z nejpobulárnějších a zároveň komerčně

nejúspěšnějších autorů; se svou druhou manželkou podnikli na své plachetnici velkou okružní plavbu po Pacifiku. London zemřel na komplikace při léčení chorob pocházejících z jeho cest.

Romány z Aljašky *Volání divočiny*, *Bílý tesák*, *Bílý Den*, román z Tichomoří *Mořský vlk*, autobiografický román *Martin Eden*, dystopie *Železná pata*.

Norsko:

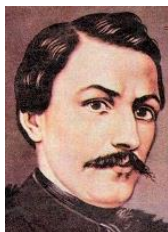
HENRIK IBSEN (1828 – 1906): dramatik, pocházel z bohaté rejdářské rodiny, ale ta zbankrotovala; téma patriarchálně vystavěných manželských i rodinných vztahů, kde muži kvůli penězům ztrácejí půdu pod nohama a tíha konfliktu doléhá na bedra tichých žen, které v sobě potlačují své životní touhy, se pro Ibsena stalo typickým. Ibsen sám konstatoval, že jeho hry dávají otázky, ale ne (hotové) odpovědi. U hlavních postav, zejména ženských, cítíme protiklad mezi relativně úsporným vyjadřováním a bohatým vnitřním světem. Zápletky začínají jako relativně běžné, ale přerůstají ve velká střetnutí mravních postojů i charakterů. Ibsenovy hry bývají řazeny k realistické tvorbě, ovšem obsahují i rysy symbolismu. Jistá víceznačná strohost ibsenovských dialogů byla mnohokrát zlehčována, ale možná s ní souvisí dnešní globální obliba *temné severské prózy*. Ibsenova dramata: *Domeček pro panenky* (jindy pod jménem hlavní hrdinky *Nora*), *Nepřítel lidu*, *Divoká kachna*, *Paní z moře*, dramatická báseň s fantaskními prvky *Peer Gynt*.

Polsko:

Henryk Sienkiewicz (1846 – 1916): potomek venkovského šlechtického rodu, na Varšavské univerzitě vystudoval historii, pak pracoval jako novinář a řadu let psal realistické příběhy z polského venkova. Procestoval prakticky celou Evropu a pod vlivem pozitivismu, ale také tragického faktu, že Poláci již přes sto let žili pod cizí nadvládou, obrátil se k historické beletrii. Po Walteru Scottovi se stal chronologicky druhým velkým autorem řady velkolepých historických románů, rekonstruujiících významné epochy minulosti a propojujících život fiktivních hrdinů s velkými dějnotvornými osobnostmi. Román *Křižáci* (o polském vítězství – s českou pomocí – nad expanzivním Řádem německých rytířů v 15. století), románová trilogie ze 17. století (posledního slavného období Polského království – éra bojů proti Švédům, ukrajinským kozákům, Turkům) *Ohněm a mečem*, *Potopa*, *Pan Wolodyjowski*, světově proslulý román *Quo vadis* (Kam kráčíš) o lásce římského mladíka Vinicia a křesťanské dívky Lygie z katakomb v časech apoštola Petra, hubitele křesťanů císaře Nerona a básníka Petronia). Nobelova cena (1905).

4. generace ČNO (první realisté, generace Karla Havlíčka Borovského a Boženy Němcové) 1844/1847 – 1858:

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ (1821 – 1856): pocházel z rodiny venkovského obchodníka na Českomoravské vrchovině, vystudoval gymnasium a tíhnul k popularizační a lidovýchovné práci, ale zároveň projevoval nezávislé, opoziční a vlastenecké názory, takže neuspěl ve snaze stát se knězem ani učitelem. Působil jako domácí vychovatel v Moskvě v rodině ruského intelektuála a z pobytu výtěžil cestopis *Obrazy z Rus*: jde o první realistické dílo české literatury, Havlíček jím vnesl do české společnosti neidealizovaný pohled na slovanský svět (Rusko vylíčil jako poloorientální zemi s tuhým absolutistickým režimem, Rusům se vysmál za jejich poklonování před Západem, ale nepřehlédl ani nadřazené chování Poláků k Ukrajincům). Již tehdy Havlíček-literát osvědčil bystrý pozorovací talent, bezprostřední vyjadřování blízké lidovému hovoru a satirickou notu.

Po návratu do Čech se usadil v Praze a pracoval jako novinář (známá je jeho kritika Tylovy tvorby za – údajnou? – sentimentalitu). Sprátelil se s osobnostmi českého veřejného života v čele s historikem Františkem Palackým, autorem monumentálních pětisvazkových *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě*, v nichž Palacký aktualizovaně vyzdvihl husitství jako vrchol českých dějin, předznamenávající moderní boje za svobodu českého národa. Ve 40. letech Havlíček napsal sérii *Epigramů*, v nichž vtípně a výstižně charakterizoval společenskou realitu, od mentality různých společenských vrstev i českého národa jako celku až po ideový a politický útisk ve státě.

V březnu 1848 vypukla ve Vídni revoluce – součást tehdejší evropské vlny protiabsolutistických, národně laděných revolucí (evropské Jaro národů). Na ni navázala **revoluce v Čechách**. Výsledkem těchto událostí byly volby do nově zřízeného celorakouského parlamentu (ovšem volit mohli jen majetní muži). Havlíček (vydával revoluční *Národní noviny*) byl zvolen – spolu s Palackým aj. – za poslance. Nepodařilo se prosadit národnostní rovnoprávnost v říši, parlament ovšem zrušil feudalismus a na něj navazující hospodářská omezení a uzákonil obecní volby. Stoupenci absolutismu na to reagovali tím, že na trůn protlačili mladého, ale konzervativního císaře Františka Josefa I., a v březnu 1849 armáda revolučního parlamentu rozešla. Havlíček se vrátil do Čech a proti tomuto vývoji protestoval ve svých článcích. Byl za to dvakrát souzen – v Praze a v Kutné Hoře –, ale pokaždé osvobozen. Proto jej na příkaz vládních činitelů rakouská policie zatkla a odvezla do alpského Brixenu, kde musel strávit léta 1851 – 1855, sice nikoli v bídě, ale zcela odtržen od veřejného dění. Dobu využil k napsání 3 satirických básnických skladeb, jimiž jeho slovesná tvorba vyvrcholila: *Tyrolské elegie* (kronika Havlíčkovy deportace z Čech do Brixenu; název je aluzí na žalozpěvy, které psával ve svém černomořském vyhnanství Ovidius), *Křest svatého Vladimíra* (car Vladimír se rozkmotřil se slovanským vládcem bohů Perunem, ale zjistil, že nějaké náboženství potřebuje, aby udržel lid v poslušnosti, a tak si ze všech možných nabídek vybral křesťanství) a *Král Lávra* (počeštěná verze britské pověsti – Havlíček sympatizoval s Iry bojujícími proti anglické nadvládě – o králi, který se marně snažil skrýt své oslí uši).

Brzy po propuštění a návratu do Prahy Havlíček zemřel na tuberkulózu; jeho pohřeb se stal velkou manifestací občanského odporu proti nové vlně absolutismu (bachovský absolutismus – podle mocného ministra vnitra).

BOŽENA NĚMCOVÁ (1820 – 1862): původním jménem Barbora Panklová, vídeňská rodačka, dcera rakouského kočího a české sluzky, dětství a dospívání prožila u zámku ve východočeských Ratibořicích, kde její rodiče sloužili. Pro celý další život ji tehdy obohatilo formativní působení matčiny matky Magdaleny Novotné, která navzdory složitému životnímu osudu (byla vdovou po vojákově z éry napoleonských válek) zůstala typem moudré a vnitřně vyrovnané české venkovské ženy, žijící v souladu s přírodou a božím řádem světa. Barbora se sebevzdělávala v zámecké knihovně, ale zároveň se stala půvabným předmětem zájmu místních mladých mužů, takže matka ji raději v jejích necelých 18 letech vtlačila do sňatku s obrozenecky (a politicky opozičně) laděným důstojníkem finanční (celní) stráže Josefem Němcem. Ten Barboru uvedl do problematiky aktuálního českého emancipačního zápasu, ale partnerský život obou trpěl povahovým nesouladem páru.

Barbora se ve velmi mladém věku stala matkou 4 dětí; V r. 1842 byl Josef Němec přeložen do Prahy a oba manželé se tam začlenili mezi osobnosti českého národního života.

Barbora přijala pro svou literární tvorbu ryze české jméno Božena a začala zapisovat lidové pohádky, které naposlouchala od venkovských lidí přicházejících žít v Praze. Na rozdíl od Karla Jaromíra Erbena pohádky upravovala, hlavně podle vzoru preromantické četby.

Na faktický neúspěch národního programu české revoluce 1848 Božena Němcová reagovala publicisticky upozorněním, že základna revolučních sil byla příliš úzká, neboť nepočítala s účastí žen. Sama se pak v 50. letech stala organizátorkou ženských aktivit a usilovala o zrovnoprávnění a intelektuální povznesení českých žen. Josef Němec byl tehdy přeložen do Uher; Božena zůstala s dětmi v Praze, ale na léto za Josefem jezdili a Božena toho využila ke kontaktům se slovenskými

obrozenci a ke sbírání slovenských pohádek. Zároveň byla v Praze sledována tajnou policií a měla finanční problémy. Právě tehdy však nejintenzivněji psala: všechny její nepohádkové knižní práce vznikly v rozmezí pouhých 8 let (1852 – 1859).

Když zemřel její prvorozený syn Hynek, Němcová se ocitla v těžké osobní krizi, z níž však vzešla její nejpopulárnější kniha **Babička**: ačkoli je řazena k základům české klasické literatury, jde o prózu s řadou moderních rysů, od dnes preferovaného rozhraní žánrů (podtitul *Obrazy venkovského života*, nejde o román ani povídku, prolínají se vypravování, líčení, folkloristické poznatky i exkursy do historie) přes vliv různých literárních směrů (preromantické příběhy mladé Magdaleny a jejího Jiřího, temný romantický příběh nešťastné Viktorky, biedermeierovská idyla na Starém bělidle, realisticky pojatý vesnický život zosobněný Kristlou a Jakubem) až po prolnutí velkých a malých dějin (Magdalena x Josef II., babička x paní kněžna) střídání vypravěčů a různé polohy vztahu k oduševnělé přírodě (trvale udržitelné hospodaření i souboj s živly – povodeň apod.). *Kytice* (1853) Karla Jaromíra Erbena a *Babička* (1855) Boženy Němcové se staly významnými doklady toho, že navzdory politické a národnostní nesvobodě si česká kultura i společnost stále udržují potenciál k velkým tvůrčím činům evropské úrovně.

V r. 1856 Němcová patřila mezi organizátory Havlíčkova pohřbu (trnová koruna kristovského mučednictví na rakvi). Jejím posledním velkým tvůrčím činem byla účast v almanachu *Máj* (1858). Zemřela předčasně na vleklé gynekologické onemocnění.

Další díla: rozměrné povídky *Karla, Divá Bára, Chudí lidé, Dobrý člověk, Chyže pod horami* (ze Slovenska), *Pan učitel*, romány (?) *Pohorská vesnice, V zámku a podzámčí*.

5. generace ČNO (realisté – májovci – sdružení kolem almanachu *Máj* z r. 1858; generace Jana Nerudy, Vítězslava Háška a Karoliny Světlé) 1858 – 1868/1878:

JAN NERUDA (1834 – 1891): básník, prozaik a novinář. Narodil se v Praze na levobřežní Malé Straně. Malebná čtvrt' v sobě zkoncentrovala celé české dějiny: v někdejší slavné éře samostatného Českého království sloužila jako dynamické a blahobytné zázemí sídla českých panovníků a žily tu významné osobnosti české i zahraniční; v pobělohorské době, kdy Hrad prakticky osiřel, se Malá Strana proměnila v odlehlou, zapouzdřenou lokalitu, kde zdánlivá polovenkovská idyla jen chabě zakrývala fatální odtrženost od evropského společenského vývoje.

Neruda pocházel z velmi skromných poměrů (ale spřátelil se s významným francouzským přírodovědcem žijícím v Praze, Joachimem Barrandem), vědomí majetkové nedostatečnosti mu komplikovalo navazování vztahů s partnerkami (zůstal svobodný a bezdětný), a když po letech přece jen získal dobré příjmy, věnoval se raději cestování (po Evropě a Blízkém východě).

V Nerudově tvůrčím životě můžeme rozlišit několik **etap**:

(1) Inspirace **máchovským romantismem** v kombinaci s **ironickými básnickými reflexemi** reálného života: **básnická sbírka *Hřbitovní kvítí* (1858)** a **almanach *Máj* (1858)**: zorganizovali ho **Jan Neruda** a **Vítězslav Hášek**, cílem bylo představit se (ještě spolu s Karolinou Světlou aj.) jako generace mladých autorů, kteří tvoří v evropském stylu (jako Balzac, Dickens aj.); mladí autoři navíc získali k účasti i legendy minulých let (Boženu Němcovou, Karla Jaromíra Erbena aj.), a almanach tak ukázal, že kvalitní česká nezávislá literatura stále žije i v jinak tíživých poměrech; májovci dokazovali, že český národ již vyhrál svůj boj o záchranu a teď by si měl klást vyšší cíle.

(2) **Realistická lyrickoepická poezie**, v níž se střídá intimní lyrika (téma matky) s pronikavým zachycením problematických stránek života společnosti, od mezigeneračních konfliktů až po propastné sociální rozdíly a pokřivené charaktery: **básnická sbírka *Knihy veršů* (60. léta**; básně ***Dědova mísa, Před fortanou milosrdných*** aj.; některé básně jsou **prvními sociálními baladami** v české literatuře); Neruda tu osvědčil umění vystavět na malé ploše spádový děj opřený o motivy zdánlivě detailní, ve skutečnosti však s velkou vypovídací hodnotou, kterou čtenáři zprostředkovává nerudovská ironie značící – navzdory těžkostem – optimistický a mužně silný vztah ke světu.

(3) Nerudova **novinářská činnost (60. – 80. léta)**: ovlivněna koncem absolutismu (1860) a mírnou liberalizací poměrů (vznikaly spolky i nezávislý tisk), Neruda pracoval v redakci *Národních listů* aj., stal se tvůrcem českého **fejetonu** a uměleckým kritikem. Nezaměnitelný byl jeho duchaplný, názorově ostrý a přitom kvalifikovaný styl okořeněný jazykem, který stylizovaně napodoboval autentickou mluvu. Fejetony *Kam s ním* – o nepovedeném odpadovém hospodářství v Praze, *O té parolodi* – o pokusu o vltavskou paroplavbu nad Prahou, *Jsou-li andělé ženy?*...

(4) **Vrchol Nerudovy realistické tvorby (70. léta)**: soubor *Povídky malostranské*: 13 povídek, laděných vzpomínkově (vliv skutečných postav či událostí), Neruda líčí Malou Stranu a Malostranáky s důkladnou znalostí (a s podrobnými odkazy na reálie), vlídná empatie se ovšem prolíná s kritickým pohledem na provinciální sebezahleděnost čtvrti; povídky *Týden v tichém domě*, *Přivedla žebráka na mizinu*, *Doktor Kazisvět*, *Hastrman*, *U Tří lilí...*; básnická sbírka *Písně kosmické* reaguje na dobovou popularitu astronomie, ale také tehdy nových románů science fiction Julese Verna, spojuje obecně lidskou touhu po překročení dosavadních limitů se sebevědomím již světově orientovaného národa (*Jak lvové bijem o mřížce... budme tou malou hvězdičkou, kol níž se velké točí...*), nebrání se ale ani ironii a satíře (*Seděly žáby v kaluži*).

(5) Na nástup nového směru **novoromantismu** (romantické motivy v populárním podání pro co nejširší veřejnost) Neruda vstřícně zareagoval – vlastně odlišně od své dosavadní tvorby – tím, že v novoromantickém duchu napsal velmi populární básnickou sbírku *Balady a romance* (1883): lyrickoepické básně s řadou témat od biblických časů (*Romance štědrovečerní*, *Balada pašijová...*) přes české dějiny (*Romance o Karlu IV.*, *Balada česká*, – o rytíři Janu Palečkovi z poděbradské doby, *Balada o polce...*) až po dobrodružné příběhy (*Romance helgolandská*); z Nerudovy pozůstalosti vyšla (1896) sbírka novoromantických, vlastenecky laděných básní *Zpěvy páteční*.

Vítězslav Hálek (1835 – 1874): spolu s Janem Nerudou hlavní organizátor almanachu *Máj*, svou tvorbu zahájil optimistickými a velmi zpěvnými básněmi na téma přírody a lísky (sbírky *Večerní písně* a *V přírodě*: např. známé verše *Vyběhla bříza běličká, jak ze stáda ta kozička, vyběhla z lesa na pokraj, že prý už táhne jara báj...*), takže se tehdy stal čtenářsky nejoblíbenějším autorem májové družiny, ale když se posléze pustil do vážnějších společenských témat – zejména z českého venkova, odkud sám pocházel – ocitl se ve stínu Nerudy a Světlé. Ovšem jeho hrdinským dramatem *Král Vukašín* ze srbských dějin bylo (1862) otevřeno Prozatímní divadlo.

Karolina Světlá (vl. jm. Johana Mužáková, rozená Rottová; 1830 – 1899): pocházela ze známé pražské podnikatelské rodiny, ke spisovatelství tíhla již od svého dospívání, ale definitivně se pro ně rozhodla až pod vlivem Boženy Němcové, s níž se spřátelila. Její manžel pocházel z vesnice Světlá pod horou Ještěd u Liberce – šlo o okraj českojazyčného území v jinak převážně německy mluvícím pohraničním kraji. Karolina tam po celá desetiletí trávila letní části roku; malebný, ale drsný kraj poznala a oblíbila si natolik, že sem situovala většinu svých próz. Zdejší lid oceňovala pro neokázalé a samozřejmě dodržování mravních zásad, které spočívají v osobní zbožnosti založené na souladu s řádem přírody a světa (a jsou ve svobodomyšlném rozporu s oficiálními autoritami světskými i církevními). Takový postoj (poněkud rousseauovský) viděla jako vzor pro celou českou národní společnost a úsilí o něj ukazuje na postavách vnitřně silných a osobnostně nezávislých žen. Romány *Vesnický román*, *Kříž u potoka*, *Frantína*, *Nemodlenec*.

Postobrozenecký český realismus:

a) **Realismus městský** (o Praze): **Jan Neruda**: *Povídky malostranské*,

b) **Realismus venkovský**:

Karolina Světlá: *Vesnický román*, *Kříž u potoka*, *Frantína*, *Nemodlenec*;

Karel Klostermann (1848 – 1923): syn šumavského lékaře; v povídkách a románech podal literární obraz monumentální, malebné, ale také divoké a nebezpečné šumavské přírody a jejích tvrdých obyvatel; romány *Ze světa lesních samot*, *V ráji šumavském*, *Skláři*.

Karel Václav Rais (1859 – 1926): pocházel z podkrkonošského venkova, pracoval jako učitel na Českomoravské vrchovině (v kraji kolem dnešního skanzenu Veselý Kopec) a v Praze, ze svých venkovských působišť výtěžil řadu dobově velmi oblíbených knih: romány *Zapadlí vlastenci*, *Západ*, *Pantáta Bezoušek* (úsměvný příběh chalupníka, který pobývá u svého měšťanského syna v Praze a nestačí se divit – knížka připomíná variaci na *Babičku*), umělecky nejzávažnější je román o tragickém rozuzlení lásky a nevěry *Kalibův zločin*.

Bratři **MRŠTÍKOVÉ Alois** (1861 – 1925) a **VILÉM** (1863 – 1912): drama *Maryša*: 'tragický příběh dívky z jihomoravského venkova, jejíž milý Francek je odveden na vojnu, rodiče ji provdají za machistického ovdovělého mlynáře Vávru a ona ho ze zoufalství otráví. **Vilém** je ještě autorem poetického milostného románu *Pohádka máje* a psychologického románu o deziluzi moravského studenta v Praze *Santa Lucia*.

Jindřich Šimon Baar (1869 – 1925): katolický kněz a velký znalec západočeského Chodska (román *Paní komisarka* o zdejším pobytu Boženy Němcové), v jihočeském selském románu *Jan Cimbura* zpracoval příběh skutečné postavy pověstně silného sedláka – spojil realistické vidění s až mytickým pohledem na české selství.

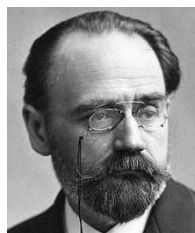

c) Realismus historický:

ALOIS JIRÁSEK (1851 – 1930): rodák z východočeského Hronova, původně gymnasiální učitel v Litomyšli a Praze; soubor *Staré pověsti české* (národní a některé regionální pověsti, knížka měla ukázat skutečnou zlidovělou tradici žánru a odlišit ji tak od RKZ), v historické beletrii Jirásek vycházel z Palackého aktualizací pojetí českých dějin: 3 husitské románové trilogie: *Mezi proudy* (o Husově době), *Proti všem* (o založení Tábora a vítězství Jana Žižky nad křížovou výpravou na Vítkově), *Bratrstvo* (o někdejších husitech odešlých na Slovensko); z pobělohorské doby: román *Temno*; z národního obrození: románová pentalogie *F. L. Věk*, novela *Filosofská historie* (o revoluci 1848 ve studentské gymnasiální Litomyšli). Oblíbená pohádková hra *Lucerna*.

Naturalismus

Naturalismus je umělecký směr **blízký realismu** a rozvíjející se především v poslední třetině 19. století. Reagoval na objev **přírozeného výběru** jako principu vývoje živočišných druhů a na první výzkumy **dědičnosti**. Naturalismus se soustřeďuje na **obyčejný život nižších vrstev** a ukazuje – v literatuře s až dokumentární věcností –, jak povahy a jednání postav se vlivem negativního společenského prostředí utvářejí i realizují především ve své **biologické, až pudové podstatě**. Zakladatelem a hlavním tvůrcem literárního naturalismu je francouzský autor **Émile Zola**, ale prvky naturalismu najdeme také u Dostojevského, Maupassanta aj.

ÉMILE ZOLA (1840 – 1902; Francie): pocházel z rodiny inženýra, který se ve svých mladých letech podílel na stavbě koněspřežní železnice z Českých Budějovic do rakouských Alp. Jméno Émily Zoly je spojeno nejen s naturalistickou literaturou, ale také s veřejnými aktivitami proti dobové vlně antisemitismu (v tom připomínal českého intelektuála a politika Tomáše G. Masaryka, s nímž byl již tehdy srovnáván). Těžištěm Zolovy tvorby je románový cyklus o rozvětvené typické francouzské rodině Rougon-Macquartů (jde o mladší obdobu Balzacovy Lidské komedie), jeho hlavní části jsou *Břicho Paříže* (o velkoměstské tržnici), *Zabiják* (o alkoholismu), *Nana* (o prodejné ženě), *Germinal* (o hornické stávce).

Novoromantismus

Umělecký směr, na jehož názvu neexistuje všeobecná shoda (někdy se označuje jako *pozdní romantismus* nebo – zejména v poezii – jako *parnasismus*). Jde o „středový“ směr, jenž odmítavě reaguje na technicistní, praktický a komerční ráz běžného života stejně jako na tvrdě kritický tón realismu (a naturalismu).

Novoromantická tvorba (především v poslední třetině 19. století) chce pozitivně ovlivnit společnost tím, že do ní vnáší **vysokou estetickou náročnost, atraktivitu i ornamentálnost** a prezentuje **velké, povznášející ideje**, jimiž chce oslovit co **nejširší publikum**. Cílem novoromantiků je **absolutní krása čistého umění**. Tématy jsou úsilí o krásu, lásku, štěstí a spravedlnost; prostředím bývá malebná příroda, vzdálená historie, exotické kraje. To známe již z romantismu, ale novoromantismus je na rozdíl od něj silně **objektivizující**; esteticky náročný **jazyk** – zejména v poezii – hýří působivými neologismy a (umělými) archaismy, ale není příliš metaforický; **postavy** jsou i vnějškově atraktivní, hrdinové a hrdinky bojují nejen za sebe, ale hájí také, ba především širší společenství (zejména národní); v námětech se odráží závěrečná etapa zeměpisných objevů, zájem o historii i vrchol kolonialismu. V architektuře přichází **éra historických slohů** (novogotika, novorenesance, novoklasicismus, novobaroko).

Typickým žánrem je **monumentální drama** (*Gesamtkunstwerk* neboli souhrnné umění: působí na téměř všechny smysly), vrcholu popularity dosahuje **opera**; vznikají reprezentativní **Národní divadla**. V literatuře vzkvétá **poezie**: v lyrice se uplatňuje např. sonet, ale nejtypičtější jsou **lyrickoepické básnické skladby**, v nichž se působivost vyjádření snoubí s důmyslně vystavěným dějem i charaktery. V próze novoromantismus ovlivnil historické romány; boom prožívá žánr **dobrodružných příběhů**.

ALEXANDRE DUMAS (1802 – 1870; Francie): tematicky využil mnohá atraktivní období francouzské historie, obklopil se týmem profesionálních dějepisců, kteří mu připravovali faktografické podklady, sám přidal originální, velmi životné postavy, chytlavé zápletky spojující velkou historii se světem obyčejných lidí, zručně rozvinul dějové linie, vygradoval soubor bojové, bitevní a milostné scény a díky tomuhle svému literárnímu průmyslu na věky vyvolává romantická rozehvělení u milionů čtenářů (a dnes i filmových diváků). Románová saga **Tři mušketýři** (Athos, Porthos, Aramis a královský gardista d'Artagnan; čtyřsvazkový cyklus začíná za Třicetileté války v éře krále Ludvíka XIII. a mocného kardinála Richelieu a pokračuje za vlády proslulého Ludvíka XIV.), **Hrabě Monte Cristo** (mladý oddaný Napoleonův stoupenec Edmond Dantès se stane obětí zákeřného komplotu, stráví dlouhá léta ve vězení, ale když uprchne a podivuhodným způsobem zbohatne, začne se – již v časech restaurace starých konzervativních pořádků – rafinovaně mstít).

Edmond Rostand (1868 – 1918; Francie): veršovaná divadelní hra **Cyrano z Bergeracu**: jistě nejpobulárnější novoromantické drama, titulní postava je převzata ze skutečnosti, šlo o svobodomyšlného šlechtice, zdatného šermíře a satirického spisovatele ze 17. století, mj. proslul svým velkým nosem, děj Rostandovy hry stojí na souboji, který Cyrano, jinak zdatný tvůrce milostných textů, svádí se svou nesmělostí v lásce ke krásné dívce Roxaně (zlidověly Cyranovy verše *Svůj širák odhazují v dáli, a s grácií. Tam leží on.*).

Robert Louis Stevenson (1850 – 1894; Velká Británie); novoromantický román **Ostrov pokladů**: očima dospívajícího chlapce Jima Hawkinse sledujeme a prožíváme námořní výpravu do teplých moří, kde skupina anglických gentlemanů svede tvrdý zápas s bandou pirátů o ukrytý poklad legendárního pirátského kapitána Flinta; vícevrstevnatě vystavěná postava jednoho Johna Silvera se stala

celoplanetárně sdíleným typem piráta; mimo rámec novoromantismu Stevenson vykročil psychologickou novelou *Podivný případ dr. Jekylla a pana Hyda*, která již náleží ke kultuře konce století.

Bram Stoker (1847 – 1912; Irsko a Anglie ve Velké Británii): v životě si prošel cestu od vážně nemocného chlapce až k hvězdě univerzitního fotbalu, což prý v něm vyvolalo zájem o hranici mezi životem a smrtí. Na Dublinské univerzitě vystudoval historii a literaturu, pak pracoval jako novinář a divadelník. Světovou popularitu získal jeho román *Dracula*, který reprezentuje hororovou linii v novoromantismu. Námětem románu, stylizovaného jako soubor deníkových záznamů a korespondence, je střetnutí několika anglických gentlemanů (a jejich dívek) s upíry (jen zdánlivě mrtvými bytostmi, které se živí krví živých lidí, a tím je přeměňují také v upíry). Upíři patří mezi postavy slovanského folkloru a titulní postavou knihy je rumunský hrabě: s jeho přestěhováním do Londýna Stoker symbolicky přenesl do západního světa také celou upírskou tematiku.

6. generace ČNO (novoromantici: prolínající se literární skupiny ruchovci a lumírovci; Svatopluk Čech, Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Eliška Krásnohorská) 1868/1878 – 1895 (Poznámka: někdy je tato generace považována již za postobrozeneckou):

Důležitým podnětem pro vznik a rozvoj českého novoromantismu se staly významné dějinné události 60. – 80. let 19. století. Rakousko ztratilo vůdčí roli v německojazyčném světě ve prospěch právě sjednoceného expanzivního Německa a vídeňská vláda se rozhodla alespoň vnitřně zkonsolidovat svůj stát tím, že kýženou národnostní rovnoprávnost poskytla Maďarům (**Rakousko-Uhersko od 1867**). Tento krok znamenal těžkou **frustraci české politiky** a negativně zasáhl český veřejný život jako celek.

V **kultuře** převládaly názory, že obrozenecké snahy byly opuštěny příliš brzy a že je třeba znovu posílit **zápas za národní identitu**. Prostředkem k dosažení tohoto cíle se mělo stát razantní **znovurozšíření velkých národních idejí** ve veřejnosti a novoromantismus se k tomu hodil víc než dobře – ve výtvarném umění, v hudbě (zde tradičně označován stále jako *romantismus*) a v literatuře.

Úplný návrat do časů Čelakovského a Tyla ovšem již nebyl možný; česká literatura se stále – jako za Nerudy a Světlé – hlásila ke **světovosti**, rozdíl byl ovšem v tom, že přibýlo napodobování již osvědčených postupů namísto individuálního hledání zcela nevyzkoušených cest.

Monumentálním výrazem tvůrčího potenciálu české (novoromantické) kultury a celé české společnosti se stalo **Národní divadlo**, postavené v centru Prahy na vltavském břehu především díky celonárodní finanční sbírce. Stavělo se v letech 1868 – 1881, na stavbě, výzdobě i technickém vybavení Národního divadla se podílely tehdejší největší české osobnosti daných oborů.

Po prvních představeních (Smetanova opera *Libuše*, inspirovaná RKZ, aj.) však při dokončovacích pracích divadlo vyhořelo a definitivně bylo otevřeno až r. 1883 (první hrou zahraničního původu, která se tu hrála – r. 1884 –, byla dnes světoznámá novoromantická opera *Carmen* od francouzského skladatele Georgese Bizeta).

U příležitosti položení základního kamene Národního divadla vyšel novoromantický **almanach Ruch** (*ruch = orba*; míněno *přeorání* českého literárního života v novém duchu). Druhým významným publikačním prostorem pro novoromantiky se stal **časopis Lumír** (nazvaný podle údajného staroslovanského pěvce z Rukopisu královédvorského). Tak vznikly dvě literární skupiny, **ruchovci a lumírovci**, které se personálně i stylem či tématy své tvorby z velké části prolínaly.

JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (1845 – 1912): rodák ze Zbiroha na úpatí Brd, v kraji půvabné přírody a památek slavné české historie. Jako mladík strávil 2 roky ve Spojených státech, kde pracoval na farmách českých vystěhovalců, hojně cestoval a poznával život etnicky pestré země. Po návratu se stal nejvýznamnějším anglistou mezi tehdejšími českými literáty i překladateli: překládal anglofonní romantiky, ale také Shakespeara (přeložil sám do češtiny 33 jeho her, což je výkon, který překonal až na přelomu 20. a 21. století anglista Martin Hilský, který přeložil Shakespearovo dílo celé). Sládek pracoval jako učitel angličtiny na středních a vysokých školách v Praze, ale působil i v redakci Lumíru a byl nadšeným a velmi dobrým amatérským fotografem. Pravidelně se s rodinou vracel do svého rodného kraje. Přátelil se mj. se světově proslulým skladatelem Antonínem Dvořákem a s Tomášem G. Masarykem.

Sládek byl především básník-lyrik. Ideálem pro českou společnost učinil selského člověka, který svůj život věnuje práci na zděděné půdě, vnímání krás přírody a péči o harmonickou rodinu, jejíž budoucnost spočívá ve šťastných dětech; zdánlivě to jsou všední věci, ale ve skutečnosti právě ony zajišťují přetrvání a rozkvět celého národa: básnické sbírky – dnes vydávané společně – *Selské písně* a *České znělky* (znělka = sonet). Jako první český spisovatel se Sládek systematicky věnoval poezii pro děti, dokonce i předškolního věku (sbírky *Zlatý máj*, *Skřivánčí písně*, *Zvony a zvonky*): verše *Když byl pašík malé sele, / neměl v světě nepřitele...*, *Macek lezl ze vrátek, / roztrhal si kabátek...* nebo *Znám křišťálovou studánku, / kde nejhlubší je les...* jsou živé dodnes; Sládek jako básníka českého venkova a českých dětí dostihl v popularitě až v polovině 20. století František Hrubín.

Mnohými básněmi Sládek reagoval na svůj americký pobyt, který jej celoživotně ovlivnil: při všech svých sympatiích k rozlehlé zemi vzdálené tyraniím Starého světa vidí i smutný osud Indiánů, které Angloameričané ve jménu byznysu bezohledně připravují o jejich svobodnou zemi (básnická skladba *Na hrobech indiánských*).

SVATOPLUK ČECH (1846 – 1908): průkopník a významný tvůrce českého literárního novoromantismu, ovšem hranice tohoto směru dokázal překročit. Byl vzděláním právník a původním povoláním advokát. Posléze působil jako novinář ve společenských časopisech. Žil single, hodně cestoval po Evropě a navštívil i Kavkaz.

Jako dvaadvacetiletý mladík se zúčastnil vzniku almanachu *Ruch*: publikoval v něm básnickou skladbu *Husita na Baltu*: dílo je inspirováno pověstnou výpravou jednoho z husitských polních vojsk k Baltskému moři, patetickými a zároveň dynamickými a barvitými výjevy oslavuje husitská vítězství, která prý zaujala celý svět, ale o husitských cílech i vnitřních sporech se nedozvídáme nic; Čech se tu dopouští idealizace historie, která je pro novoromantismus – nejen český – příznačná.

Z Čechova básnického díla jsou nejpopulárnější básnické skladby ve stylu umělého eposu: *Písně otroka* (odehrává se v exotické zemi, sborové scény se střídají s vyprávěním muže, který se kdysi jako mladý otrok dostal na svobodu a posléze musel volit mezi pomocí ztotočeným krajanům a láskou ke krásné dívce – taktéž uprchlé otrokyni; otroctví je trojí: sociální, národnostní a duchovní), *Dagmar* (o dceři českého krále Přemysla I. Otakara, provdané za dánského krále Valdemara II.), *Evropa* (alegorický epos o námořnické vzpouře vyjadřuje skepsi k sociální revoluci), *Lešetínský kovář* (existenční zápas českého kováře proti německému velkopodnikateli), *Ve stínu lípy* (básnické vyprávění příhod ze středočeského venkova).

Čech napsal také realistickou povídku *Jestřáb kontra Hrdlička* (o lichváři a jeho oběti) a velmi populární trojici satirických próz s antihrdinou pražským měšťanem Matějem Broučkem: *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*, *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* a *Matěj Brouček na výstavě*: jde o vtipný a vzácně sebekritický pohled na český novoromantismus; pan Brouček žije bezpracně z vlastnictví činžovního domu a velkým ideálům je nebetyčně vzdálen, nechápe ani novoromanticky básnící Měsíčníky (jsou navíc naivní a přestetizováni), ani Žižkovy

husity nasazující své životy za svobodu vlasti, ani smysl aktuální reprezentativní průmyslové výstavy v Praze.

JAROSLAV VRCHLICKÝ (vl. jm. Emil Frída; 1853 – 1912): rodák z Loun, na pražské univerzitě studoval historii, filozofii a jazyky (ovládal jich řadu). S literární tvorbou, konkrétně s básněmi, začal již jako student: zvolil si pseudonym podle své oblíbené malebné krajiny u říčky Vrchlice na Kutnohorsku. Jako mladík žil rok v Itálii, jejíž kulturní bohatství ho natrvalo oslovilo; rozsáhlé styky navázal i s Francií, kterou také navštívil. Oženil se s neteří Karoliny Světlé. Ve čtyřiceti se stal profesorem literatury na Karlově univerzitě, byl také členem České akademie věd a umění.

Vrchlický disponoval mimořádnou tvůrčí pohotovostí; lehkost, s níž tvořil, byla pověstná. Psal poezii a básnická dramata, překládal i prózu (byl např. prvním českým překladatelem Dumasových *Tří mušketýrů*); překládal z francouzštiny, italštiny, španělštiny, angličtiny, němčiny aj.

Již v počátcích své tvorby se rozhodl tvořit **poezii** podle **ucelené koncepce**. Nazval ji **Zlomky epeje** a – inspirován Hugovou Legendou věků – rozhodl se vystavět cyklus básní (nejrůznějších forem), který by v češtině dokumentoval (na příkladu uzlových bodů) dosavadní duchovní vývoj lidstva od mytologických počátků přes antiku, biblické časy a historické i literární mezníky až k současnosti. Lapidárně řečeno, psal variace na všechna dosud realizovaná témata i žánry světové poezie; chtěl tak dokázat, že současné české písemnictví dohnalo svá věkovitá zpoždění za Biblií, starověkým Orientem, Homérem, rytířskou poezií, Petrarcou, Shakespearem, Goethem...

Zvolil vznosný, rétorický, až patetický styl, plný oživených archaismů, inverzí slovosledu, ornamentálních neologismů... Vytvářel sugestivní atmosféru atraktivních cizích zemí i dávných časů, uměl dodat nádech dobrodružství a erotiky, dotýkal se obecně srozumitelných filozofických otázek, ale především vyjadřoval podporu širokému úsilí o svobodu proti útlaku. Psal lyriku i epiku, z básnických forem si oblíbil sonet, ale napodobil také velké epické skladby. Některé básně čerpají i z českého prostředí, dnes jsou právě ony považovány za nejživotnější část Vrchlického poezie.

Některé básnické *sbírky ze Zlomků epeje: Duch a svět, Mýty, Sfinx, Bodláč z Parnasu, Poutí k Eldorádu, Fresky a gobelíny, Selské balady, Okna v bouři. Breviář moderního člověka.*

Dramata *Rabínská moudrost, Smrt Hippodamie, Dub Merlínův, Noc na Karlštejně* (díky filmovému muzikálu z r. 1973 dnes nejpopulárnější Vrchlického dílo).

Vrchlického tvorba zaujímá asi 270 svazků, z čehož zhruba polovina je původní tvorba (bez překladů). Vrchlický byl workoholik, což mu přineslo i krizi manželství a zdravotní problémy. Byl nejčtenějším českým básníkem své doby, ale byla mu vyčítána odtrženost od aktuálních společenských problémů. Zásadně však přispěl k povznesení české literatury, jazyka i čtenářů.

Literární moderna (prokletí básníci, impresionismus, symbolismus, dekadence aj.)

Přesnější název by byl *první moderna* (druhá přijde po r. 1918) nebo také *umění konce století (fin de siècle)*, jedná se o umělecké vyjádření **antipozitivistické reakce** v euroamerickém myšlení.

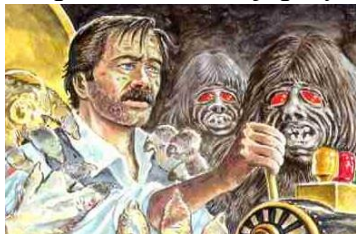
Společensko-historickým podhoubím pro první modernu byl **rozpor mezi prudkým rozvojem vědy i techniky a hromaděním společenských konfliktů**, od bídy dělnických čtvrtí přes krizi patriarchálního vzorce mezilidských vztahů až po boj za všeobecné volební právo (také v souvislosti s rozvojem feminismu).

Ve společnosti se rozmáhá pocit, že dosavadní vývojové tendence se vyčerpaly (a vlastně dospěly do slepé uličky) a že nazrály podmínky pro zásadní společenskou přeměnu, o jejíž povaze však neexistuje všeobecná shoda a vlastně ani žádná konkrétní představa. V těchto souvislostech bychom tedy měli **pojmem konec století** chápat nejen v doslovném, ale i v **metaforickém smyslu**.

Na poli literatury ilustruje tuto situaci např. vývoj žánru **science fiction** (v českém prostředí nepřesně označovaného jako *vědeckofantastická literatura*):

Technooptimistické nálady související s filozofií pozitivismu podpořil svou tvorbou **JULES VERNE** (1828 – 1905; Francie): v románech tematizoval destrukci dosavadních limitů v překonávání vzdáleností, a předpovídal tak světlou budoucnost založenou na lidském ovládnutí prostoru a času (romány *Pět neděl v baloně*, *Cesta do středu Země*, *Ze Země na Měsíc*, *Cesta kolem světa za osmdesát dní*, *Robur Dobyvatel* (*Vzducholodí kolem světa*), volná trilogie (s postavou kapitána Nema žijícího v superponorce Nautilus) *Děti kapitána Granta*, *Dvacet tisíc mil pod mořem*, *Tajuplný ostrov*.

V atmosféře konce století se Verneovým protipólem stal **Herbert George Wells** (1866 – 1946; Velká Británie): ve svých knihách a povídkách vytvořil či alespoň průkopnickým způsobem zpracoval prakticky všechny až dodnes existující náměty literatury science fiction. Věděl však, že možnosti vědy jsou omezené (román *Ostrov doktora Moreau* – s tématem vytváření umělých lidí se nachází mezi *Frankensteinem* Mary Shelleyové a dramatem *R.U.R.* Karla Čapka), že lidé často nedokáží racionálně reagovat na nečekané hrozby (román *Válka světů*) a že lidské společnosti hrozí v budoucnu buď tyranie (román *Až spáče procitne*), nebo všeobecná degenerace (román *Stroj času*).

Můžeme říci, že v žánru science fiction je **Verne** zakladatelem **technologické linie** a **Wells** nejvýznamnějším představitelem **linie filozofické a sociální**.

Umění konce století je „platónské“ a tvoří **početný soubor směrů a tvůrčích skupin**. Autoři vystupovali jako **nová, dynamická generace**. Prosazovali maximální **individualizaci** tvorby, novoromantikům vyčítali nepůvodnost a podbíživost. Podle první moderny skutečné umění začíná intenzivními **prožitky** svých tvůrců, kteří pak na jejich základě dosahují ve svých dílech maximální autentičnosti a hlubokého vhledu do podstaty jevů, charakterů i světa jako celku; Umění konce století klade důraz na **originalitu** spojenou s **provokující výjimečností**; naopak nejsou důležitá národní specifika. Zájem umělců se obrací k běžnému životu, ale vyhýbá se plošné typizaci. Můžeme tu vymezit **oblíbená témata**: mladý městský člověk v kontaktu s venkovskou krajinou, deklasované sociální vrstvy (se zvláštním zřetelem k ženským charakterům), otevřeně pojímaná sexualita, motivy cikánství a divoštství aj.; umělci si užívají materiálně skromný, ale volný a nekonvenční bohémský život.

V české literatuře byl nástup první moderny spojen s programovým manifestem *Česká moderna* (1895). Jedním z jeho autorů byl **František Xaver Šalda** (1867 - 1937), který se posléze stal nejvýznamnějším českým literárním kritikem všech dob (soubory esejů *Boje o zítřek*, *Duše a dílo*).

Prokletí básníci

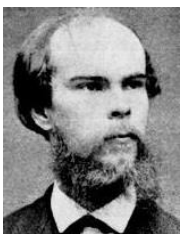

Skupina francouzských básníků, která chronologicky stojí na počátku první moderny (literatury konce století). Jejich generační vzpoura se obrací **proti reprezentantům blahobytné a velmocenské Francie**; autoritativní císař Napoleon III. podnítil přestavbu **Paříže** na výstavné moderní velkoměsto, ale mladí výtvarní i literární tvůrci ji nyní spíše chtěli proměnit v **centrum svobodného, fantazijního a provokativního umění** (což se jim do značné míry podařilo).

Prokletí básníci (název si sami vytvořili jako sebeironický) navazovali na renesančního **Françoise Villona** i na romantika **Poea**: vlastně teprve oni ho v Evropě pořádně zpopularizovali. Jejich tvorba je zaměřena na dosud neprávem **opomíjená témata**, ale zároveň již předznamenává **hravost** druhé moderny.

Charles Baudelaire (1821 – 1867): syn bývalého kněze a jeho o 35 let mladší manželky. Podnikl cestu lodí do exotických francouzských kolonií a přivezl si odtamtud svou životní partnerku. Časově byl teprve předchůdcem prokletých básníků, ale pro charakter své tvorby bývá k nim řazen. Když mu otec zemřel, ovdovělá matka se provdala za vlivného, konzervativně založeného důstojníka a Baudelaire v revoluci 1848 veřejně žádal jeho popravu. Básnická sbírka *Květy zla*: lyrické básně (některé z nich jsou sonety: *Cikáni na cestách* aj.), Baudelaire byl kvůli sbírce souzen za nemravnost a několik básní ze sbírky bylo úředně zakázáno.

Paul Verlaine (1844 – 1896): pocházel z rodiny důstojníka, pracoval jako úředník na pařížské radnici. Byl ženatý a otec syna, ale manželství trpělo jeho divokou povahou i alkoholismem. Projevoval bisexuální sklony, vášnivě se sblížil s dalším prokletým básníkem Arthurem Rimbaudem. Odešel s ním od rodiny, ale při hádce ho postřelil, a proto se ocitl ve vězení. Přimknul se ke katolickému křesťanství, což ovlivnilo i následnou etapu jeho tvorby. Pracoval v Anglii jako učitel francouzštiny, po návratu do Francie si konečně vydobyl pozici všeobecně uznávaného básníka. Básnické sbírky *Saturnské básně*, *Moudrost* (báseň *Ta křehká krása žen*), *Ženy*.

ARTHUR RIMBAUD (1854 – 1891): pocházel z rodiny důstojníka a bigotní katoličky. Jako sedmnáctiletý napsal básnickou skladbu *Opilý koráb*, která se stala jednou z nejproslulejších básní nejen v epoše konce století, ale i v celé světové literatuře: autor-vypravěč se stylizuje do role lodi, kterou útok divochů osvobodí od služby obchodním zájmům a umožní jí až extatickou plavbu fantazijními zeměmi. Rimbaud prožil bouřlivý vztah s Verlainem, záhy přestal psát, vstoupil do francouzské koloniální armády a procestoval řadu vzdálených zemí; zemřel na rakovinu kostí.

Impresionismus

Umělecký směr vytvořený skupinou **francouzských malířů**, který se rozšířil i do hudby a literatury (*imprese = silný dojem, vjem*). Impresionismus vyjadřuje v estetické rovině **osobní, subjektivní smyslový vjem** (i související dojem) **z konkrétního, bezprostředního zážitku v prchavém okamžiku**. Hodnota světa i umění se projevuje v neopakovatelnosti prožitků a v bohatství smyslově názorných představ, které jsou těmito prožitky vyvolávány. Dochází k **předefinování** dosavadních obvyklých, konvenčních významů skutečností kolem nás. Literatura se soustřeďuje zejména na **přírodní a intimní tematiku**, preferuje **lyričnost**, pracuje se s **názakovostí** ve vyjadřování. Dominuje poezie, ale existuje také impresionistická próza a impresionistické drama.

ANTONÍN SOVA (1864 – 1928; České země); narodil se v jihočeské části Českomoravské vrchoviny, stal se nejvýznamnějším představitelem českého literárního impresionismu a nejoblíbenějším českým přírodním lyrikem své doby. Dokázal vyjádřit širokou paletu různých smyslových vjemů; jeho pozorovatelská pozice odráží melancholické i vnitřně rozporné nálady moderního člověka uprostřed podmanivé přírody. Psal také sociálně kritické povídky. Působil i jako ředitel Městské knihovny v Praze. Básnické sbírky *Květy intimních nálad* (báseň *U řek*), *Z mého kraje* (báseň *Rybníky*).

Symbolismus

Výtvarný a literární směr založený na využívání **matných** (esteticky objevených a významově mnohoznačných) **symbolů** (konkrétních vyjádření abstraktních skutečností). Symbolisté usilují prostřednictvím víceznačnosti symbolů vyjádřit **mnohovýznamovost, neurčitost, a někdy i tajemnost světa** jako celku.

OTOKAR BŘEZINA (vl. jm. Václav Jebavý; 1868 – 1929; České země): celým životem byl spojen s jihomoravskou částí Českomoravské vrchoviny. Pocházel z venkova, matka jej velmi ovlivnila svým odříkavým životem, hlubokou katolickou vírou i vyprávěním o rodové minulosti. Stal se učitelem základní školy, ale toto zaměstnání nemiloval a vnímal je jako překážku v osobním duchovním rozletu, k němuž se propracovával literární činností; stal se nejvýznamnějším představitelem českého literárního symbolismu.

Žil vcelku osaměle; v době kolem svých třicátin napsal sérii 5 symbolistických básnických sbírek, v nichž prostřednictvím sugestivních, monumentálních i dynamických symbolických obrazů předesťel svoji osobní duchovní cestu od tíživé osamělosti k oslavě dělného, svět propojujícího všelidského bratrství, které stojí na inspirativních souvislostech moderního člověka s velkými mytologickými výjevy biblické a jiné dávné minulosti. Sbírkou **Tajemné dálky, Svítání na západě, Větry od pólů, Stavitelé chrámu, Ruce**. V pozdějších letech psal katolicky orientované eseje. Pro mimořádnou imaginaci své básnické řeči byl uznáván i v prostředí pozdější druhé moderny.

Antonín Sova a Otokar Březina patřili mezi první signatáře manifestu **Česká moderna**.

Dekadence

Dekadence je umělecký směr (*dekadence* = *úpadek*), který vyjadřuje **individualizovanou polohu utkvění člověka** mezi dvěma vývojovými tendencemi, které jsou pro něj obě nepřijatelné. Jednak je to starší, utilitaristický racionalismus (blízký realismu) a jednak jde o nastupující sociálně angažovanou modernu. **Dekadentní osobnost** se snaží z tohoto vývoje vystoupit do **vlastního světa** výlučné, aristokratizované individuality a citové zjemnělosti. Pěstuje **sblížení literatury s hudbou a malířstvím**, odvrací se od vnější popisnosti k sugestivnímu **líčení vnitřních stavů**. V úsilí absolutně vyjádřit estetické pojmy se používají matné symboly, roste obliba lyričnosti, a to i v próze. Dekadentní texty se vyznačují silnou **nostalgii, melancholií, apatii**, neschopností rázné akce. Dekadence tak vyjadřuje **úzkosti** (až deprese) člověka, který nedokáže přijmout vnější všední život, a přitom cítí, že jeho vlastní svět odumírá.

OSCAR WILDE (1854 – 1900; Velká Británie): anglický písíci Ir, rodák z Dublinu, ale žil hlavně v Anglii; nejvýznamnější představitel dekadentní literatury. Pocházel z rodiny úspěšného lékaře, studoval jazykovědu na prestižní Oxfordské univerzitě. Publikační práci začal s kritickými eseji o umění a díky kvalifikovanosti pohledu, neotřelým, ale k podstatě věci jdoucím názorům a duchaplnému stylu si jimi získal ve veřejnosti popularitu i respekt; podnikl dokonce přednáškové turné po Spojených státech. Prosazoval vytváření i oceňování uměleckých hodnot bez vazby na sociální, historické apod. souvislosti (*l'art pour l'art*; fr. *l'art pour l'art* = *umění pro umění*). Tento důraz na čistou krásu, přítomnou v autonomní realitě umění, byl ovšem projevem jak Wildeovy touhy po svobodném životě, tak jeho kritické distance od samolibé, pokrytecké a myšlenkově strnulé viktoriánské společnosti (v časech vrcholu britské velmocenské éry za dlouhé vlády královny Viktorie).

Wildův oprávněný pocit intelektuální převahy nad okolní měšťanskou i aristokratickou společností se ve Wildově umělecké tvorbě projevoval dvěma způsoby: (1) v úspěšných divadelních komediích, spojujících úsměvný humor, ostrou satiru a typicky wildeovské duchaplné paradoxy: *Vějíř lady Windermereové, Jak je důležité mítí Filipa, Ideální manžel*; (2) v dekadentně melancholické próze (román *Obraz Doriana Graye* o marné snaze udržet krásu jako absolutní a věčnou hodnotu).

Dalšími Wildeovými nadčasovými díly jsou humoristická novela *Strašidlo cantervillské* (vtipně konfrontující anglickou a americkou mentalitu) a soubor umělých pohádek pro nedětské čtenáře *Šťastný princ*: zabývají se různými otázkami kolem pojmů lásky a krásy, jsou psány poetickým, zdobným stylem a bývají považovány za příklad uměleckého slohu **secese** v literatuře.

Ženatý Wilde (šťastný otec dvou synů) udržoval tajně také homosexuální vztah, a když se celá věc provalila, slavný spisovatel se ocitl ve vězení, manželka s dětmi ho opustila a on sám pak musel odjet z Británie; zemřel v Paříži.

Karel Hlaváček (1874 – 1898; České země): ačkoli byl aktivním členem české vlastenecky orientované tělovýchovné organizace Sokol, která měla blízko k novoromantickým náladám, stal se nejvýznamnějším představitelem české dekadence (v jeho tvorbě však najdeme i symbolismus). Přispíval do uměleckého časopisu *Moderní revue*, který byl tehdy hlavní českou publikační tribunou obou uvedených směrů. Hlaváčkovy básnické sbírky *Pozdě k ránu* (básně *Svou violu jsem naladil co možná nejhloběji, Hrál kdosi na hoboj*), *Mstivá kantiléna*.

Secese

Umělecký sloh, který se v různých jazycích nazývá různě: česky *secese* (= lat. *odloučení, odštěpení*; název pochází z rakouského prostředí), francouzsky (a odtud i anglicky) *L'Art nouveau* (= *nové umění*), německy *der Jugendstil* (= *mladý sloh*), rusky *modern* (= *moderní styl*). Jeho hlavní doménou je **výtvarné umění** (významnou roli v něm hraje architektura), ale existuje také secesní literatura. Uvádí se, že secese je zatím poslední kulturní sloh (snad s výjimkou nynější postmoderny), který se projevil prakticky ve všech druzích umění včetně umění užitého (odívání, designu, reklamy apod.).

Výtvarná secese reaguje na **potřebu krásy** (dekorativnosti) **v moderním velkoměstském prostředí**, které nedávno samo sebe ochudilo např. likvidací mnohých historických památek, jež bránily modernímu podnikatelskému ruchu. Secese využívá některé prvky novoromantismu (monumentalitu, exotičnost, krásu ženy), ale nenapodobuje vzrušenou, patetickou historii. Naopak staví na **tiché, působivé eleganci**, uměřenosti, ladnosti; dynamiku vytváří barvitostí a pevnými liniemi – a to i v literatuře (např. v pestrých přírodních scénách, které však zpravidla postrádají impresionistickou prchavost); v prózách bývá kladen důraz na niterné citové prožitky postav, děj je zjednodušen.

Ve světové literatuře se za secesní tvorbu považuje soubor umělých pohádek *Šťastný princ* od **Oscara Wilde**a, ovšem secesní prvky najdeme i v jeho *Obrazu Doriana Graye*. V české literatuře psala secesní prózy **Růžena Svobodová** (1868 – 1920; romány *Černí myslivci, Písčítá půda*).

Česká bohéma

Jde o specificky českou variantu umění konce století, rozvíjející bohatou tradici evropsky unikátního kulturního fenoménu českého plebejství. **České plebejství** má své kořeny v pobělohorské době, kdy

prakticky zmizela česká šlechta: skončila na popravišti, emigrovala nebo se poněmčila či jinak kosmopolitizovala.

V českém národě zbaveném společenských špiček se tedy rozšířila zvláštní **kombinace sebezáchovných přístupů** ke světu i k životu: jejími hlavními složkami jsou hluboká **nedůvěra k ideologiím**, osobní **vzdělávání mimo instituce**, ale založené na vlastní četbě a osobních zkušenostech (pracovních či cestovatelských), **pohrdání** lidmi, kteří se neživí vlastní prací, **výsměšný a blasfemický postoj** k autoritám, **skepse** vůči optimistickým vizím budoucnosti, **ironický vtíp** v obtížných situacích a záliba v archetypální chlapské **družnosti**.

V éře konce století se vyprofilovala **česká bohéma – skupina mladých českých autorů** (novinářů, spisovatelů, výtvarníků), která v duchu **českého plebejství** žila a zároveň z něj učinila **paradigma**, jímž nahlížela veškerou sociální i politickou realitu. Středobodem veřejné interakce učinila **českou hospodu**, jejíž výjimečná kulturní hodnota s českým plebejstvím dobře souzní.

Svébytný je již český název: **hospoda** je **nezávislým panstvím** svého *hospodáře* (*hospodského, hostinského*), který svým *hostům* poskytuje podpůrný azyl před vnějším světem (odtud také název *hostinec* či ještě emotivněji *pohostinství*). V hospodě ztrácí na významu sociální stratifikace vnášená zvenčí; o společenské pozici se rozhoduje až tady uvnitř, přičemž důležitým kritériem je **umění hospodské historky**, která pohotovým, duchaplným a fantazijním až groteskním způsobem rozvíjí reálné zkušenosti z vnějšího světa, a tím je vlastně nově interpretuje. Navíc ve středoevropské realitě hospoda, kde skoro každý každého zná, byla útočištěm také před tajnou politickou policií.

Nezbytným základem pobytu v hospodě je **popíjení piva**, v jehož kvalitní produkci náležejí České země přinejmenším od 19. století ke světové špičce. Hospoda umožňuje kvantitativně rozmáchlou konzumaci českého piva i české národní kuchyně, a tím vytváří **domáckou opozici** vůči kosmopolitně laděným hotelům i velkoměstským kavárnám. V hospodách nechyběl k četbě denní tisk, muži sem pravidelně přiváděli také své partnerky a v **hospodských sálech** se konávaly taneční zábavy, ochotnická představení i politické schůze. Česká hospoda tedy nebyla zapouzdřeným prostředím, ale naopak se otevírala **pohledům do světa**. Uvedené skutečnosti mají svůj význam i vedle nepopíratelného faktu, že holdování hospodám často vedlo ke špatné životosprávě s neblahými dopady například na délku dožití.

JAROSLAV HAŠEK (1883 – 1923): nejvýznamnější představitel české bohémy, chronologicky první český literát, jehož dílo dosáhlo světové popularity a udržuje si ji dodnes. Narodil se v Praze, rody obou jeho rodičů pocházely z kraje západně od Českých Budějovic. Haškův otec byl středoškolský učitel, ale po jeho předčasné smrti (v důsledku konzumace alkoholu) rodina zchudla a vícekrát se po Praze stěhovala; Hašek tak již ve velmi mladém věku důkladně poznal všechny zákruty městského života.

Vystudoval obchodní akademii, ale brzy se začal živit jako novinář a povídkář. Napsal několik set povídek, zpravidla na základě zážitků (osobních i odpozorovaných či vyposlechnutých). Povídky vynikají nápaditými zápletkami, uměním výstižné charakterizační zkratky, spádným dějem plným šťavnatého vtípu a překvapivými pointami zpravidla se satirickým vyzněním. Legraci si Hašek dělal prakticky ze všeho, od svých bohémských kamarádů přes vykutálené živnostníky, středostavovské paničky a zkostnatělé učitele až po komisní a přihlouplé rakousko-uherské úředníky. Inspiroval se také svými cestami: poznal dobře kraj svých předků a tuláckým způsobem procestoval s kamarády Balkán; mnohé Haškovy povídky mají povahu vcelku seriózních a zasvěcených cestovatelských próz, jinde Hašek projevuje své značné znalosti z historie či vzdálených kultur.

Za První světové války Hašek narukoval do rakousko-uherské armády a ocitl se na východoevropské frontě, kde Rakousko-Uhersko a Německo (militaristické Ústřední mocnosti) válčily proti Rusku, jež patřilo k demokratické alianci Dohodě. Hašek se ovšem brzy ocitl v ruském zajetí a tam vstoupil do československých legií, které vůdce československého protihabsburského odboje Masaryk organizoval z českých a slovenských zajatců na pomoc dohodovým armádám. Jako

legionář se Hašek zúčastnil slavné vítězné bitvy u Zborova, ale když Rusko po komunistickém převratu z války vystoupilo a legie vyrazily na cestu kolem světa přes Sibiř a Pacifik i Atlantik, aby se ještě mohly zapojit do západoevropských bojů, Hašek se rozhodl zůstat v Rusku. Ačkoli původně ve svých článcích pro legionářský tisk nešetřil satirickou kritikou bolševiků (ruských komunistů), nyní vstoupil do bolševické Rudé armády a dokonce tam dosáhl nižších velitelských funkcí.

Po válce se vrátil do mezitím (1918) vzniklého Československa, usadil se v Lipnici nad Sázavou a začal psát své životní dílo, obsáhlý **humoristický válečný román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války***. Kniha a její titulní postava se staly světově proslulým podobenstvím o sebezáchovných možnostech obyčejného, vlastně nehrdinského člověka tváří v tvář tvrdé autoritativní moci. Švejk úspěšně vzdoruje státní i armádní mašinérii tím, že s klidnou tváří, z níž nemizí úsměv hospodského štamgasta, se drží reálného světa a vládnoucí elitu destruuje tím, že její manipulativní a výhrůžné mentální mapy prostě odmítá přijmout do svého vědomí. Sám Švejk jako charakter se pohybuje na hranici mezi zemitou skutečností a nadreálnou symboličností; proto věčná otázka – v románu kladená i Švejkovými protihráči –, zda je Švejk opravdu tak blbý, anebo ze sebe blbce jenom dělá, musí zůstat bez konečné odpovědi. Román nemá klasickou románovou kompozici, jde vlastně o volný sled povídkových sekvencí a Hašek předčasně zemřel, takže kniha zůstala nedokončená, ale přesto se zařadila do rámce světové kultury.

(Česká) generace buřičů

Zjednodušené, ale vcelku praktické pojmenování poměrně nesourodé **skupiny spisovatelů**, kteří navazují na manifest **Českou modernu**, ale prosazují větší tematický příklon k **běžnému životu** (včetně stylové návaznosti poezie na folklor – venkovský i městský); Přízvisko *buřiči* si někteří z těchto autorů dali sami; zpočátku tíhli k **anarchismu** (dobově frekventovanému hnutí, které skutečnou svobodu člověka spatřuje v nahrazení formálních, především státních institucí dobrovolnými, samosprávnými aktivitami), posléze však svou tvorbou vplynuli do jiných směrů či tvůrčích tendencí a proměnily se i jejich názory na společnost a politiku.

PETR BEZRUČ (vl. jm. Vladimír Vašek; 1867 – 1958): největší solitér buřičské generace (s anarchismem nesouvisel). Pocházel z národnostně velmi smíšeného (česko-německo-polsko-židovského) Slezska, Na Karlově univerzitě krátce studoval jazykovědu (mezi jeho učitele patřil i Masaryk), ale vrátil se do rodného kraje a pracoval jako poštovní úředník ve Frýdku (dnes Frýdek-Místek). Po dovršení třiceti let věku začal v utajení psát básně a utvořil z nich svou životní sbírku ***Slezské písně***: pod pseudonymem ji postupně zasílal do kulturněpolitického časopisu *Čas*, názorově blízkého Masarykovi. Tam Bezručovy verše zveřejňovali na pokračování, ačkoli kvůli nim museli zápasit s rakousko-uherskou cenzurou.

Autorova totožnost byla posléze vypátrána, ale Bezruč v rozšiřování sbírky pokračoval. V básních se stylizuje do role slezského lidového pěvce (*barda*; jde o původně keltský výraz); pseudonym je symbolický: původně řecké jméno *Petr* znamená *Skála* a *Bezruč* odkazuje na člověka postiženého tvrdou prací v dole.

O slezských Čechách Bezruč hovoří jako o svébytném národě, který je ve své existenci ohrožen mnohostranným útlakem především ze strany německojazyčných podnikatelů (zaštitěných vídeňskou vládou), kteří se snaží kraj bohatý uhlím a železem bezohledně degradovat na svůj zisk. Způsob Bezručova podání ovšem proměňuje téma sbírky v nadčasový a i dnes aktuální obecný portrét kraje, v němž se svět podmanivé přírody a starobylého folkloru střetává s industriálním a bankovním kořistnictvím.

Sbírka je psána nerýmovaným, ale dynamicky rytmizovaným veršem. Jazyk vychází z běžné řeči (i regionálně zabarvené) a obsahuje naléhavý tón, často okořeněný mužnou ironií. V námětech i způsobu jejich ztvárnění se prolínají realismus, symbolismus a impresionismus. Některé básně náležejí k lyrice přírodní a venkovské (***Červený květ, Motýl, Slezské lesy*** a mnoho básní o

jednotlivých moravských vsích: *Kyjov*) i milostné (*Labutinka*). Jiné básně odkazují na mytologii, a to dokonce antickou (*Leonidas*), další verše ožívují tradici slezských lidových zbojníků (*Ondráš*). V jiných básních autor zobrazuje sám sebe jako úděsně monumentálního, ke všemu připraveného bojovníka, který odhodlaně očekává rozhodující boj apokalyptických rozměrů, v němž není proti silám zla kam ustoupit (*Kdo na moje místo?, Škaredý zjev*). Ovšem nejznámější jsou a ve všeobecném povědomí se dodnes udržují ty skladby, které mají ráz sociální balady (*Kantor Halfar, Maryčka Magdónova, Ostrava*).

STANISLAV KOSTKA NEUMANN (1875 – 1947): pocházel z rodiny pražského advokáta (a zvláštní jméno dostal po polském jezuitském světci), nedokončil střední školu, ale kvalitně se vzdělával samostudiem, pracoval jako novinář a ze zděděné vily učinil jedno z center českého literárního anarchismu. V 18 letech byl jako protirežimně naladěný aktivista odsouzen (ve vykonstruovaném politickém procesu s údajným spolkem Omladina) a strávil více než rok ve vězení. Pak se začal věnovat poezii a stal se jedním z nejvlivnějších českých básníků.

Vyzkoušel vícero literárních směrů. Začal s **dekadencí**: sbírka *Satanova sláva mezi námi*.

Se svou druhou ženou se odstěhoval do jejího rodného kraje severně od Brna a tato lesnatá část Moravy mu natrvalo učarovala. Inspiroval se tu ke sbírce *Kniha lesů, vod a strání* v duchu **vitalismu**, který tematizuje lásku a sexualitu jako cestu k radostnému splnutí člověka s životodárnými silami důvěrně známé přírodní krajiny (ve sbírce úvodní báseň *Vstupní modlitba* je provokativní vitalistickou parafrází Otřenáše).

Neumaann přijal pozvání účastnit se tvorby *Almanachu na rok 1914*, který byl **prvním počínem druhé moderny v české literatuře** a byl nesen idejemi **civilismu**: směru, který nacházel poetické estetické kvality v dynamice moderního městského života (v almanachu Neumannova báseň *Cirkus* aj.); Významnými tvůrci almanachu byli i bratři Josef a Karel Čapkové, s nimiž se Neumann natrvalo spřátelil. Vitalismu a civilismu Neumann věnoval také sbírku *Nové zpěvy* (vyšla po válce; básně *Chvála selky, Skřivan; Zpěvy drátů, Chvála rotačky*). Velký přínos civilismu spočíval i v proměně umělcovy pozice: už ne bohém, ale běžný člověk, obyčejný občan.

Ve 20. letech se Neumann přimknul k **proletářskému umění**, které pod vlivem křesťanství (idea kolektivní duše) a komunismu (idea třídního boje) stavělo do popředí dělnické postavy a tematizovalo dělnické úsilí o nastolení nové, spravedlivější (rozuměj: komunistické, beztrídní) společnosti: Neumannova sbírka *Rudé zpěvy*.

Po r. 1989 se podařilo pro českou veřejnost zkarikovat verše z Neumannovy sbírky *Zamořená léta*, reflektující německou okupaci za Druhé světové války: *A hrdý bud', / žes vytrval...*

VIKTOR DYK (1877 – 1931): syn správce šlechtických statků, vzděláním právník. Ačkoli právě Viktor Dyk vymyslel pro svou literární generaci označení **buřiči**, stal se z nich ze všech politicky nejpravicevějším a nejkonzervativnějším. Na gymnáziu byl žákem Aloise Jiráska a jeho tvorbu hrdě považoval za jeden ze zdrojů svých nacionalistických nálad. Jako spisovatel se nechával ovlivnit atmosférou středověku (**balada *Milá sedmi loupežníků***); v tom byl blízký někdejšími romantikům, ale na rozdíl od nich ve svých dílech natvrdo a se strohou ironií přiznával, že nadosobní ideály jsou neuskutečnitelné (**drama *Zmoudření Dona Quijota***).

Dodnes živá je Dykova **novela *Krysař***, volně inspirovaná známou německou pověstí o potulném pištci, který mámivou hrou na flétnu dokáže z města vyvést krysu a utopit je v řece. Za První světové války se Dyk jako člen protihabsburského odboje ocitl ve vězení, ale masarykovský demokratizační étos jej neoslovil – shledal jej příliš racionalistickým a málo emotivním. Dodnes je živý citát z **básně *Země mluví*** v Dykově poválečné **sbírce *Okno***: *Opustíš-li mne, nezahynu. / Opustíš-li mne, zahyneš*. Dyk se utopil v Jugoslávii při koupání v moři.

FRÁŇA ŠRÁMEK (1877 – 1952): rodák ze Sobotky na okraji Českého ráje; studoval na gymnasiích v Českých Budějovicích, Písku a Roudnici nad Labem. Literárně začal tvořit ve studentských letech, jako jeden z mála českých spisovatelů postupně zvládl na vysoké úrovni poezii, prózu i drama.

Ve velmi mladých letech se hlásil k anarchismu (byl ovlivněn Stanislavem K. Neumannem); tvrdou zkušeností pro Šrámka byla ještě předválečná vojenská služba v rakousko-uherské armádě, kde se dostával do konfliktu s prorežimní atmosférou; vše se odrazilo v jeho básnické sbírce **Modrý a rudý**: název staví do kontrastu barvu rakouských uniforem a barvu revoluce, jazyk i forma připomínají (až havlíčkovsky) lidovou píseň, lyrický subjekt má rysy mladistvého, hněvivého buřiče s citlivým srdcem a se zodpovědností za svět; některé básně se blíží politické satíře (sbírka obsahuje mj. často citované **básně Píšou mi psaní** a **Raport**).

Vrcholem Šrámkovy předválečné tvorby je studentský román **Stříbrný vítr** o osobnostním zrání autobiograficky pojatého gymnasiálního studenta Jeníka Ratkina, který se houževnatě snaží udržet si své původní, instinktivní ideály o škole, lásce, dospělosti a životě vůbec navzdory pokrytecké a vlastně likvidační atmosféře maloměsta.

Šrámek bojoval v rakousko-uherské armádě postupně na několika frontách První světové války, ale v mezidobí vyvolaném zdravotními problémy ještě stihl dál tvořit: proslulé jsou jeho vitalistické práce, **básnická sbírka Splav** (zde dodnes citovaná **báseň Kdybych byl pastevcem koní**) a román **Tělo**.

Šrámek navázal pevné přátelství s Karlem Čapkem, ačkoli ten patřil již k mladší generaci. Oba například přispěli do ankety **Proč nejsem komunistou**, kterou publikoval ve svém časopise *Přítomnost* novinář Ferdinand Peroutka.

V meziválečné době Šrámek napsal již jen jediné nadčasové dílo, **drama Měsíc nad řekou**: (1922): na pozadí abiturientského sjezdu stárnoucích otců se dvojice mladých lidí (Slávka Hlubinová a Vilík Roškot) sblíží v dialogu o hodnotách mládí; Tentokrát však Šrámek vede děj směrem k vzájemnému pochopení generací.

Posledním rázným činem někdejšího bouřliváka bylo Šrámkovo rozhodnutí, že po německém obsazení Českých zemí v předvečer Druhé světové války on sám nespatří ani jediného okupanta; slib dodržel – celých 6 let prakticky neopouštěl svůj domov.

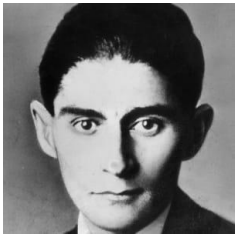
Světová literatura 20. a 21. století

Expresionismus

Expresionismus (*expres* = výraz citového prožitku) je umělecký směr, který vznikl v opozici jak proti „aristotelskému“ pozitivismu, tak proti „platónskému“ impresionismu; jde tedy o **směr „středový“**. Expresionisté vidí jako hlavní úkol umění vyjadřovat – až agresivně **pronikavým způsobem** – **negativní subjektivní duševní stavy** (které nejsou bezprostředně vázané ani na objektivní svět, ani na smyslové dojmy), přičemž těmito stavy se míní **vyhrocené pocity osamocení, nejistoty, úzkosti, rozčarování i zklamání**; tyto nálady jsou niterným odrazem **světa**, který se – mj. v souvislosti s První světovou válkou – **prudce mění**: zaniká stará, sice konzervativní, ale důvěrně známá společnost a vzniká společnost sice nová, ale člověku chladně odcizená. Těžiště expresionismu leží v **německy mluvících zemích** (což souvisí s faktem, že právě zde dokonce zanikly dvě říše – Německá a Rakousko-uherská – s hlubokými historickými kořeny), ale expresionismus najdeme i ve Skandinávii, v Českých zemích a anglofonním světě. Expresionismus zasáhl **literaturu, výtvarné umění a hudbu**, mimořádně ovlivnil počáteční, ještě černobílou a němou etapu **filmové tvorby**. Tematicky se rozkročil od **lyričnosti** s erotickými apod. akcenty až po **tajemnost a hororový děs**.

FRANZ KAFKA (1883 – 1924; České země / Československo): nejznámější ze silné skupiny německojazyčných spisovatelů spjatých s Prahou na počátku 20. století (*pražská německá literatura*; většina těchto autorů byla židovského původu). Praha působila inspirativně jako město, v němž se střetávaly bohatá, ale zároveň trochu tajemná minulost, pozoruhodné památky, trojí živá kultura (česká, německá, židovská), ale zároveň provinční, od velkého světa oddělená současnost. Do této literární skupiny patřili vedle Kafky ještě **Gustav Meyrink** (1868 – 1932; romány *Golem*, *Valpuržina noc*), **Rainer Maria Rilke** (1875 – 1926; básnické sbírky *Elegie z Duina*, *Sonety Orfeovi*), **Max Brod** (1884 – 1968; autobiografie *Život plný bojů*), **Egon Erwin Kisch** (1885 – 1948; přezdíván *zuřivý reportér*; procestoval prakticky celý svět, reportážní knihy *Tržiště senzací*, *Pražská dobrodružství*), **Franz Werfel** (1890 – 1945; romány *Čtyřicet dnů*, *Píseň o Bernadettě*), **Lenka Reinerová** (1916 – 2008; autobiografická kniha *Všechny barvy slunce a noci*).

Kafka pocházel z rodiny materialisticky založeného obchodníka, který, ač z jihočeského venkova, se vypracoval na majitele pražského velkoobchodu s galanterií. Rodina bydlela v Praze na Starém Městě a Kafku velmi ovlivnil život mezi přísným, panovačným otcem a tichou, milující matkou. Kafka vystudoval práva a pracoval v dělnické úrazové pojišťovně, takže dobře poznal také lidskou bídu. Za svého života publikoval **povídky** (*Proměna* – mladík Řehoř Samsa se jednoho dne promění v nestvůrný hmyz, jelikož jeho život v ubíjejícím stereotypu chudého obchodního cestujícího již dávno ztratil svou lidskou hodnotu; *V kárném táboře*; *Venkovský lékař*). 3 Kafkovy **romány** *Amerika* (též *Nezvěstný*), *Proces* (hlavní postava Josefa K., pronásledovaného záluďnou a skrytou vyšetřovatelskou institucí), *Zámek* (postava zeměměřiče K.) byly vydány – péčí Kafkova přítele Maxe Broda – až po autorově smrti.

Kafka byl introvert, v posledních letech života prožil – většinou na dálku – intenzivní vztah s českou novinářkou Milenou Jesenskou, zůstal však svobodný a bezdětný. Zemřel na tuberkulózu.

Kafka je autorem svébytné literární tvorby, která vyjadřuje pocit odcizení člověka v moderní společnosti ovládané odlidštěným systémem anonymní moci. Autobiograficky pojaté hlavní postavy mladých mužů bez rodinných, přátelských či intimních vazeb se snaží začlenit do společnosti, ale setkávají se s negativní odezvou, od níž není úniku. Odtud bývá Kafka řazen k expresionistům.

Kafka používá strohý, nezúčastněný jazyk bez emocí, se strojově analytickými či popisnými pasážemi a se záblesky hořké ironie.

V meziválečné době Kafkovo dílo zůstávalo na okraji zájmu, ale situace se změnila po Druhé světové válce: tehdy se všeobecně vzedmula vlna kritiky vůči poměrům ve světě, kdy demokratické mechanismy jsou zatlačovány nečitelnou, ale suverénní mocí nikým nevolených struktur a kdy jedinec prožívá silný pocit odcizení od sebe sama i od produktů své práce. Šlo o pochmurnou realitu v životě euroamerického Východu i Západu a v díle Středoevropana Kafky byly nalezeny pronikavé umělecké reflexe i analýzy tohoto stavu (mezinárodní kafkovská konference v r. 1963 na českém zámku Liblice se stala důležitým mezníkem ve vývoji kulturně unikátních, svobodomyšlných 60. let 20. století).

Modernismus (= kubismus, futurismus, dadaismus, proletářské umění, poetismus a surrealismus) a avantgarda

Modernismus (lat. *modernus* = *nový, dnešní*): ne zcela přesný termín **pro druhou (novou) modernu**, jejíž těžiště spočívá ve **20. – 40. letech 20. století** a která umělecky ztvárňuje ideu **emancipace obyčejného člověka**, jenž se po První světové válce nově stává **hlavním aktivním hybatelem** společenských dějů. Poznávacími **znaky** nové moderny jsou **(1)** hledání estetických kvalit v každodenním, zejména městském životě, **(2)** prosazování svobodných osobních vztahů v práci, tvorbě, rodině i erotice, **(3)** tematizace moderní techniky (v široké škále od obdivu a optimismu až po varování a deziluzi), **(4)** rehabilitace hry jako základu pro

naplněný život člověka bez ohledu na věk, (5) zájem o sociální problémy, (6) pozitivní vztah k dostupné přírodě, (7) náklonnost k fantastickému exotickému světu, (8) sepětí výtvarného umění, literatury, médií a moderní hudby (jazz apod.). Druhá moderna se člení na několik směrů.

Avantgarda (předvoj; fr. *avant* = *přední*, *garde* = *stráž*): pojem se používá ve 2 významech: (1) synonymum pro (téměř celou) novou modernu, (2) takové neepické umění nové moderny, které s sebou nese relativně silnou politickou (ovšem nestrannou) angažovanost.

Kubismus

Umělecký směr, jehož těžiště leží ve **výtvarném umění**, ale jenž ovlivnil i **literaturu**. Kubistické obrazy analyzují realitu tím, že jednotlivé objekty **rozkládají na základní geometrické tvary**, zpravidla dynamicky barevně odlišené, a ty rozmisťují tak, aby objekt byl nazírán z různých stran. Literární kubismus se projevuje v **poezii**. Ta je nedějová, jednotlivé skutečnosti líčí jako sérii izolovaných obrazů či představ, chybí tu interpunkce, některé básně mají i svébytnou výtvarnou podobu, která koresponduje s jejich obsahem.

GUILLAUME APOLLINAIRE (1880 – 1918; Francie): narodil se v Římě, jeho matka byla italsko-polského původu, sám si osvojil francouzštinu teprve jako student škol na francouzské Riviéře, pak žil v Belgii a konečně v Paříži. Během svého krátkého života vytvořil rozsáhlé dílo experimentální poezie, takže významně ovlivnil druhou modernu jako celek – především však **kubismus, futurismus a surrealismus**. Navštívil i Čechy a zejména pražský

pobyt se promítl do některých jeho děl. Za První světové války bojoval ve francouzské armádě a oslaben vážným válečným zraněním hlavy zemřel na pandemii španělské chřipky.

Básnické sbírky *Alkohol* (zde básnická skladba *Pásmo*, vystavěná na volně zřetězených a poeticky ztvárněných motivech příznačných pro soudobý svět – včetně motivů pražských; zakladatelské dílo surrealismu), *Kaligramy* (grafické kubistické a futuristické básně).

Futurismus

Umělecký směr, který **vyzdvihuje dynamiku moderního, zrychleného technického světa** a předpokládá, že nová technika (elektrifikace, automobilismus, letectví, telefon, film...) povede k **osvobození člověka vůči společnosti**; na rozdíl od jiných modernistických směrů, apelujících na lidskou sounáležitost, byl tedy futurismus dost individualistický a přál silným jednotlivcům.

Futurismus v malířství navazoval na kubistický rozklad tvarů, ale dokázal geometricky také rozfázovat pohyb a směřoval k větší abstrakci. Futuristická poezie je založena na líčení dynamismu života prostřednictvím slov osvobozených z tradičních gramatických vazeb ve prospěch zvukového efektu apod.

Filippo Tommaso Marinetti (1876 – 1944; Itálie): básník a dramatik, zakladatel futurismu. Pocházel z kulturně orientované rodiny. Byl stoupencem očištné role války, za První světové války sloužil v italské armádě. Po válce podporoval nové, totalitní politické hnutí **fašismus** a jeho vůdce Benita Mussoliniho, který se v r. 1922 stal jako předseda vlády italským diktátorem a jeho hnutí inspirovalo řadu nedemokraticky orientovaných politiků v mnoha

evropských zemích. Marinettiho básnická sbírka *Osvobozená slova*.

Dadaismus

Umělecký směr, jenž vznikl v přelomové, pochmurně chaotické době První světové války. Proti této atmosféře vystoupil **destrukcí** prakticky všechny zažitých **norem umělecké tvorby** a nahrazoval je **spontánní nonsenseovou hravostí** (fr. *dada* = *houpací kůň*). Ačkoli se na první pohled zdá, že dadaismus je prostě jeden z mnoha směrů druhé moderny, ve skutečnosti navazuje na četné starší tvůrčí tendence a sám ovlivňuje uměleckou tvorbu ještě i ve 21. století.

Edward Lear (1812 – 1888; Velká Británie): nonsenseový básník, vzdálený předchůdce dadaismu. Proslul vtipnými fantazijními a často i provokativními rýmovanými básněmi nazývanými limerik (podle irského města). Básnická sbírka *Velká kniha nesmyslů*.

Christian Morgenstern (1871 – 1914; Německo): nonsenseový básník, bezprostřední předchůdce dadaismu. Psal fantazijní poezii (sbírka *Šibeniční písně*), pro niž si dokonce vytvořil zvláštní jazyk. Bývá řazen mezi expresionisty, v 80. letech v Československu jeho básně zhudebnila a zpopularizovala česká hudební skupina Stromboli.

Tristan Tzara (1896 – 1963; Rumunsko, Švýcarsko, Francie): rumunský básník naturalizovaný v západní Evropě, hlavní zakladatel dadaismu. Mj. působil v curyšském kabaretu *Voltaire*. Za Druhé světové války byl aktivní ve francouzském protifašistickém odboji. Básnické sbírky *Kalendářní biograf abstraktního srdce*, *Kde pijí vlci*.

Proletářské umění

Ryze český literární směr (v poezii), vlastně varianta civilismu. Je ovlivněn (1) některými **křesťanskými proudy** (idea kolektivní duše) a (2) **marxismem**: filozofií, kterou vytvořili němečtí levicoví intelektuálové 19. století **Karl Marx a Friedrich Engels**: odhalili vykořisťovatelskou povahu moderní průmyslové – v jejich terminologii *kapitalistické* – společnosti, čímž přispěli ke vzniku **socialistické (sociálně demokratické) politiky**, která usiluje o snižování majetkových společenských rozdílů, ovšem nad tento rámec vykládali veškerý dosavadní společenský vývoj jako **nelítostný boj** blahobytné vládnoucí třídy proti chudé třídě pracujících lidí a žádoucí vyvrcholení dějin viděli v násilné **proletářské revoluci**, kdy dělníci (proletáři), tvořící většinu společnosti, svrhnu panství nepočetných kapitalistů a na věky nastolí beztrždní, rovnostářskou, **komunistickou společnost**.

Proletářské umění obrací pozornost k těžkému životu dosud přehlížených proletářů; klade důraz na společenskou roli dělnické práce a apelativním způsobem vyjadřuje optimistickou víru v brzkou proletářskou revoluci. Bylo inspirováno nedávnými událostmi v **Rusku**, kdy po vítězství demokratů nad autoritativním monarchou (carem) v Únorové revoluci (1917) komunisté (bolševici) pod vedením Vladimira Lenina, Lva Trockého a Josifa Stalina novým převratem (**Říjnovou revolucí 1917**) svrhli čerstvou republikánskou vládu a v krvavé občanské válce nastolili komunistický režim, jenž svou totalitní povahu skrýval za rozsáhlou industrializací a elektrifikací země.

JIŘÍ WOLKER (1900 – 1924): básník, čelný představitel proletářského umění, patřil též k poetistům ve sdružení Devětsil.

Wolker se narodil v moravském Prostějově, v jeho životě i tvorbě se setkávaly vlivy intelektuálního rodinného prostředí (jeho otec byl bankovní úředník), barokní zbožnosti (prázdniny Wolker trávil u babičky na známém poutním místě Svatý Kopeček u Olomouce), vztahu k přírodě (byl skaut) a revolučního socialismu (vstoupil do komunistické strany). Studoval práva na Karlově univerzitě.

Wolker ve své tvorbě vyšel od oživujícího poetického okouzlení skutečností všedního života, ale dospěl až k vystižení příkré sociální nespravedlnosti dopadající ničivě na život lidí práce. Stylově užíval pravidelný i volný verš, osciloval mezi naivistickým a až naturalistickým pohledem, což mu bylo vyčítáno jako nekoncepční prvek, nicméně právě tímto způsobem působivě vystihl bolestný proces dospívání mladého člověka v moderním světě.

Zemřel na tuberkulózu.

Básnické sbírky *Host do domu* (básně *Pokora*, *Poštovní schránka*, *Host do domu* aj., básnická skladba *Svatý Kopeček* ve stylu apollinairovského pásma), *Těžká hodina* (básně *Těžká hodina*, *Balada o nenarozeném dítěti*, *Tvář za sklem*, *Balada o očích topičových...*; z pozůstalosti básně *U rentgenu* aj.).

Poetismus

Ryze český umělecký směr rozvíjející se především ve **20. letech 20. století**, jeho zakladateli byli básník Vítězslav Nezval a umělecký kritik Karel Teige, centrem poetismu se stalo umělecké sdružení *Devětsil* (existovalo 1920 – 1931): jeho členy dále byli básníci Jaroslav Seifert a Jiří Wolker, prozaik Vladislav Vančura, divadelník Jiří Voskovec, někteří výtvarníci aj.

Znaky poetismu: (1) poetismus chtěl učinit celý svět básní (odtud název), (2) umění se mělo stát pevnou součástí života a podněcovat jej k tvůrčí činnosti, (3) poetismus vnášel do života svobodomyšlný, hravý optimismus i smyslové okouzlení ve vztahu k městskému prostředí, k lásce, k přírodě, k práci, (4) poetismus akcentoval svět lidové zábavy (cirkus, akrobacii, tanec, film...), (5) poetismus čerpal nejen z tehdy nejmódnějších francouzských vzorů, ale také z anglosaského světa (americký film: nemá groteska, westerny aj.), (6) poetismus se s kritickým nadhledem vymezoval vůči starší české kultuře a jejím postobrozeckým tendencím mravokárným a vlasteneckým, (7) poetismus byl nesen přirozenou solidární levicovostí, ale odmítal konkrétní politickou, či dokonce stranickou angažovanost, (8) poetismus pojímal mezilidské (např. generační) konflikty se shovívavým nadhledem, ale uměl uplatnit i rozverný a duchaplný vtíp, (9) tematiku partnerských vztahů, lásky a erotiky poetismus zobrazoval s imaginací a nesentimentální citovostí, (10) navzdory výše uvedeným programovým zásadám umělci z Devětsilu – a netýkalo se to jen spisovatelů – dokázali do svých vrcholných děl promítnout závažné filozofické a sociální otázky.

Souhrnně řečeno, poetismus byl plodem nadějeplné atmosféry nově vzniklé demokratické Československé republiky, která se vyznačovala relativní politickou stabilitou, ekonomickou prosperitou (byť s velmi nerovnoměrnou distribucí společenského bohatství), otevřeností vůči světu, moderním systémem vzdělávacích a badatelských institucí, rozmanitým a ve světě uznávaným kulturním životem, a aktivní přítomností kvalitních osobností – v čele se stárnoucím, ale stále vitálním prezidentem Tomášem G. Masarykem – ve společenských diskusích.

Nadčasový význam i přínos poetismu a poetické generace byl podtržen v r. 1984 udělením Nobelovy ceny za literaturu Jaroslavu Seifertovi, který ze všech příslušníků své generace prožil nejdéle a nejproduktivnější život.

Stalo se téměř pravidlem, že čeští básníci, kteří ve 20. letech tvořili v duchu poetismu, se ve 30. letech dávali ovlivnit surrealismem.

VÍTĚZSLAV NEZVAL (1900 – 1958): mnohostranný umělec: básník, dramatik, kritik a teoretik literární i výtvarný. Pocházel z rodiny jihomoravského učitele. Stal se jedním ze zakladatelů **poetismu**, a tedy člen *Devětsilu*, poté představitel **surrealismu** (člen *Surrealistické skupiny*), vynikal zpěvnou, vylehčenou poezií plnou působivých, ale obecně srozumitelných obrátů.

Literární událostí byla jeho poetistická sbírka *Pantomima* (v ní cyklus *Abeceda*). Z přelomu 20. a 30. let, a tedy z pomezí poetismu a surrealismu, pochází básnická skladba *Edison*: je koncipována jako paralela mezi životem a dílem slavného amerického vynálezce a autobiograficky pojatého básníka (oba jsou tvůrci, pro něž je každé jejich dílo výsledkem vrcholného, až manického vzepětí uprostřed vcelku lhostejného davu bažícího jen po povrchní zábavě), osou srovnávání obou osobních osudů je obměňovaný refrén *Bylo tu však něco těžkého co drtí / smutek stesk a úzkost z života i smrti*; Edison bývá vydáván společně s podobnými Nezvalovými básněmi (*Podivuhodný kouzelník, Akrobat, Signál času* aj.) ve sbírce *Básně noci*.

Surrealistické jsou Nezvalovy básnické sbírky *Žena v množném čísle, Praha s prsty deště, Absolutní hrobař*; nadčasovou oblibu si vydobily poetické hry o mladé lásce *Milenci z kiosku* a *Manon Lescaut* (ta vznikla za Druhé světové války). Po komunistickém převratu (1948) Nezval napsal díla, jejichž prorežimní ladění skryl do obecně lidského úsilí o zachování světového míru: poema *Zpěv míru*, básnické drama *Dnes ještě zapadá slunce nad Atlantidou*.

JAROSLAV SEIFERT (1901 – 1986): nejdéle žijící představitel silné české meziválečné básnické generace, pocházel z pražské poloproletářské, ale také bohémské čtvrti Žižkova; nedokončil ani gymnasium, ale svým bohatým životem se stal jednou z nejrespektovanějších osobností československého nejen kulturního života 20. století.

Seifert působil dlouhá léta jako novinář. V r. 1921 vstoupil do právě založené komunistické strany a začal psát do jejího deníku *Rudé právo*. V téže době začal skládat básně. Zpočátku se přimkl k proletářskému umění, ovšem obohatil je svým osobitým básnickým viděním: tak vznikla sbírka *Město v slzách* (1921), která je věnována poválečné Praze.

Seifert se obecně brzy vyprofiloval jako básník Prahy; z českého hlavního města učinil jednu z postav svých básní, která živoucím způsobem vypovídá o celé české skutečnosti.

Seifert se stal členem *Devětsilu* a společně se svým blízkým přítelem Karlem Teigem a Vítězslavem Nezvalem se podílel na formování **poetismu**. Hlavním výsledkem této Seifertovy aktivity se stala v r. 1925 sbírka *Na vlnách TSF* (fr. zkratka *TSF = Télégraphie sans files = Telegrafie bez drátů* /tehdy zázrak techniky/): z velké části obsahuje grafické básně, na jejichž výtvarné podobě se podílel Teige, s nímž Seifert předtím podnikl cestu do Francie: ve sbírce jsou básně *Cirkus, Počítadlo* aj. V duchu poetismu Seifert ještě napsal sbírky *Slavík zpívá špatně* (1926) a *Poštovní holub* (1929). Navštívil komunistický Sovětský svaz (tak se od 1922 nazýval ruský stát).

V r. 1928 Josif Stalin nastolil nejbrutálnější podobu sovětské diktatury (stalinismus) a začal působit na komunisty v evropských zemích, aby zaujali ostře prosovětské postoje (šlo o bolševizaci komunistických stran). Do čela Komunistické strany Československa se s tímto programem dostal Klement Gottwald, což vyvolalo protest některých umělců-komunistů. Výrazem jejich kritického postoje byl *Manifest sedmi*: jeho signatáři (Ivan Olbracht, S. K. Neumann, Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura aj.) pak byli z komunistické strany vyloučeni. Seifert vzápětí vstoupil do sociální demokracie a psal do jejího deníku *Právo lidu*.

Ve 30. letech, kdy v české poezii byl nejvíce trendy surrealismus, Seifert patřil k nemnoha básníkům, kteří se mu vyhnuli. Změnil se ovšem jeho soukromý život: oženil se a stal se otcem dcery a syna. Tehdy začal tvořit a publikovat sbírky, v nichž si našel svou nejtypičtější autorskou polohu: **harmonické, vlídné lyrické verše** tematicky spojují lásku k ženě, lehce nostalgické vzpomínky (s důrazem na dětství a maminku), poetické obrazy pražských parků, ulic i hradčanského panoramatu, půvab příměstské přírody, vzpomínky na cesty po Francii a Itálii,

fiktivní promluvy k inspirativním uměleckým osobnostem, jež Seifert obdivoval přes propast času (Mácha, Němcová, Neruda) nebo které osobně znal (S. K. Neumann, František Halas, Vladimír Holan...): Seifertův básnický jazyk se vyznačuje tím, že objevné a sugestivní metafory přicházejí nenápadně uprostřed zdánlivě všedního vyprávění připomínajícího přátelský, rodinný nebo intimní hovor. Sbírký z 30. let: *Jablko z klína, Ruce Venušiny, Jaro sbohem*. Událostí se stala **báseň *To kalné ráno***, kterou Seifert napsal pro noviny **14. září 1937** a již bezprostředně reagoval na oznámenou smrt zakladatele československé demokracie a bývalého prezidenta republiky Tomáše Masaryka.

Konec 30. let přinesl pro Seiferta – stejně jako pro československou společnost – tvrdý úder od velkých dějin: Mnichovská dohoda ze září 1938, kdy evropské velmoci (Velká Británie, Francie, Německo, Itálie) rozhodly – podle představ německého fašistického diktátora Adolfa Hitlera – o připojení českého a moravského pohraničí k Německu; v březnu 1939 zánik okleštěného Československa, německá okupace zbytku Českých zemí a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, kde domácí kolaboranti vládli podle direktiv nacismu (německého fašismu); vypuknutí Druhé světové války v září 1939 – to vše od základu proměnilo život Čechů směrem k osudovému ohrožení jednotlivců, národa i jeho kultury. Seifert reagoval již r. 1938 sbírkou *Zhasněte světla*. Za okupace pak patřil k iniciátorům a předním realizátorům tvorby, která oživovala velké tradice především českého národního obrození: tím unikala cenzuře, ale zároveň přinášela v jinotajné, ale zároveň všeobecně srozumitelné podobě víru, že i nynější tragickou dobu česká země i její lid přežijí směrem k nadějeplné budoucnosti. **Básnická skladba *Vějíř Boženy Němcové*, sbírka *Kamenný most***.

Na osvobození (1945) Seifert reagoval sbírkou *Přílba hlíny* (1946), do níž zařadil i těsně předválečné verše. Po Gottwaldově komunistickém převratu (1948) se stal spisovatelem z povolání. Vůči novému, tvrdému režimu zaujal indiferentní pozici. Nastolené poměry, které prudce změnil ekonomickou i politickou situaci a hrozily přerušit také českou kulturní kontinuitu, prostě přehlížel a nedovolil jim, aby do jeho práce i života vůbec pronikly. Jakoby z azylového bezčasí pocházejí jeho sbírky akcentující hodnoty obyčejného, ale rodinnou i mileneckou láskou prochnutého života; zesiluje vzpomínkovost, nově se objevuje poezie pro děti. **Básnická skladba *Píseň o Viktorce*** (1950; opět návrat k Boženě Němcové), **sbírky *Šel malíř chudě do světa*** (1949; verše pro děti k obrázkům Mikoláše Alše), ***Maminka*** (1954; vůbec nejpopulárnější Seifertova sbírka), ***Koulelo se, koulelo*** (1955; dětská poezie), ***Chlapec a hvězdy*** (1956; verše pro děti k obrázkům Josefa Lady.

Když po smrti sovětského diktátora Josifa Stalina došlo (1956) v Sovětském svazu i v Československu ke zmírnění represí, básníci Jaroslav Seifert a František Hrubín na sjezdu Svazu československých spisovatelů ve svých projevech zkritizovali dosavadní nadvládu politiky nad kulturou a brutální cenzuru.

60. léta znamenala pro Seiferta hned několik zásadních změn. Vážně onemocněl chorobou pohybového ústrojí, z níž se už zcela nezotavil (k stáru chodil o berlích). Zároveň tato doba přinesla mohutnou vlnu nové, progresivní kultury, která Československo po dvou desetiletích opět propojila se západním světem; celé toto úsilí vyvrcholilo v politickém liberalizačním procesu roku 1968 (Pražské jaro pod vedením reformních komunistů: Alexander Dubček aj.).

Šedesátník Seifert pronikavě změnil celý způsob svého básnění. Vzdal se harmonizující, melodické, rýmované poezie a začal psát **volným veršem**, který lépe odpovídal i obsahové proměně Seifertovy poezie. Seifert nyní posílil vzpomínkovou a důvěrnou, až zpovědní atmosféru svých básní; v textu však o to více vynikají promyšlené metafory signalizující skryté významy zdánlivě obyčejných motivů. Neubývá téma lásky (doprovázené působivou erotizací), přidává se tón přirozené, necírkevní zbožnosti. Sbírký ***Koncert na ostrově*** (1965), ***Halleyova kometa*** (1967), ***Odlévání zvonů*** (1967), ***Prsten Třeboňské madoně*** (1969).

Seifert patřil k nejaktivnějším a nejrespektovanějším osobnostem Pražského jara (které mj. v zemi ukončilo dvacetiletí politické cenzury apod.). Celý československý liberalizační proces zmařila vojenská invaze Sovětského svazu a jeho satelitních spojenců v srpnu 1968. Když se v lednu 1969 na pražském Václavském náměstí veřejně upálil student Karlovy univerzity Jan

Palach, aby zmobilizoval k protiokupační resistenci československou veřejnost, již upadající do poslušné apatie, Seifert vyjádřil respekt před takovou obětí, ale naléhavě varoval před dalšími podobnými činy.

V 70. letech v Československu nové, kolaborantské vedení komunistické strany v čele s Gustávem Husákem opět utužilo poměry včetně cenzury (tuto situaci označovalo eufemistickým termínem *normalizace*), řada spisovatelů emigrovala a další nemohli oficiálně publikovat. Seiferta nebylo možné vymazat z encyklopedií ani čítanek, ale nikdo mu nevydával jeho nové práce. Ty tedy byly tajně šířeny ve strojopisných edicích (souhrnně označovaných jako samizdat – výraz pochází z ruštiny) nebo vycházely – samozřejmě v češtině – v českých exilových nakladatelstvích na Západě a případně byly tajně dováženy zpět do Československa (jednalo se o nakladatelství *Index* v západoněmeckém Kolíně nad Rýnem a nakladatelství *'68 Publishers* provozované v kanadském Torontu emigrovavším prozaikem Josefem Škvoreckým a jeho manželkou Zdenou. V r. 1977 Seifert jako jeden z prvních podepsal československou **lidskoprávní petici Charta 77**; její signatáři byli režimem tvrdě stíháni, od vyhazovů z práce přes brutální výslechy i věznění až po nucení k emigraci, ale v případě Seiferta režim zvolil jinou taktiku a jeho účast na petici zamlčel. Teprve od přelomu 70. a 80. let oficiální nakladatelství opět sáhla po Seifertově nové poezii: tak i doma vyšly poslední 3 |Seifertovy sbírky *Deštník z Piccadilly* (1979; nejmimořádnější z nich, volným veršem v sobě koncentruje všechna témata Seifertovy celoživotní tvorby; básně *Berta Soucaretová, Měsíční haraburdí, Otisky prstů* aj.). *Morový sloup* (1981), *Býti básníkem* (1983) i jedinečná vzpomínková prozaická kniha *Všecky krásy světa* (1982, byť cenzurováno).

V r. 1984 byla Seifertovi udělena **Nobelova cena za literaturu**; zůstává jejím jediným nositelem mezi spisovateli české národnosti (cenu za něj převzaly jeho děti, sám se ze zdravotních důvodů nezúčastnil; cenu přisoudil celé své básnické generaci).

VLADISLAV VANČURA (1891 – 1942): původní profesí lékař, narodil se ve Slezsku, ale podstatnou část života prožil s rodinou ve své vile na Zbraslavi u jižního okraje Prahy. Psal hlavně prózu, začínal s poetismem, ale pak přešel k psychologickým románům. Názorově byl marxista, člen předbolševické komunistické strany, ale přátelil se s bratry Čapkovými a býval účastníkem pátečnických setkání v jejich vile, kam někdy přicházel i prezident Masaryk. Za Druhé světové války se Vančura účastnil odboje, ale německá tajná policie gestapo jej zatkla a Vančura byl popraven.

Poetická novela *Rozmarné léto* z říčních lázní v půvabném maloměstě (o střetnutí mládí a krize středního věku; známý výrok majitele plovárny Antonína Důry: *Tento způsob léta, děl vposled, odvraceje se od přístroje Celsiova, zdá se mi poněkud nešťastným.* **Romantická historická novela** (z prostředí středověkých loupeživých rytířů) *Markéta Lazarová*. Román *Útěk do Budína* (dramatická láska Česky a Slováka).

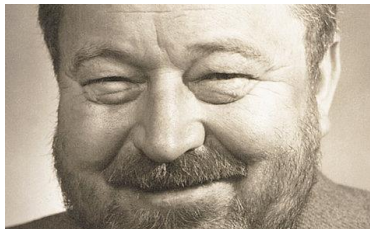
JAN WERICH (1905 – 1980) – **JIŘÍ VOSKOVEC** (1905 – 1981):

Nepochybně nejproslulejším a nejvýznamnějším českým (československým) autorským divadlem se stalo pražské **Osvobozené divadlo**. Vzniklo v letech 1923/1925, přičemž jeho vrcholná éra trvala **od r. 1927 do r. 1938**: tehdy byly klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi **Jiří Voskovec** (1905 – 1981) a **Jan Werich** (1905 – 1980),

hudbu k jejich hrám (včetně tanečních čísel) skládal **Jaroslav Ježek** (1906 – 1942). Tvůrčí styl Osvobozeného divadla náležel k tehdy nově vzniklému uměleckému směru poetismu, jenž nacházel fantazijní, veselou hravost ve (zdánlivě) všedních skutečnostech běžného života. Osvobozené divadlo ovšem čerpalo také z moderní (zejména francouzské) poezie, z americké filmové grotesky, z ruského experimentálního divadla, z českého literárního humoru a hudebně z angloamerického jazzu i swingu.

Tvorbu Osvobozených můžeme chronologicky i tematicky rozdělit na poetistické hry (*Vest pocket revue, Ostrov Dynamit, Sever proti Jihu, Don Juan & Comp., Golem, Robin zbojník* aj.), na hry reagující na Světovou hospodářskou krizi (*Svět za mřížemi, Balada z hadrů, Nebe na zemi, Rub a líc*) a na hry varující před nebezpečím ze strany fašismu (*Osel a stín, Kat a blázen, Těžká Barbora, Pěst na oko*). V Osvobozeném divadle působila řada vynikajících herců, kteří později prosluli rolemi v kamenných divadlech i ve filmu: František Filipovský, Miloš Nedbal, Bohuš Záhorský, Hana Vítová... Poetiku (svěbytnou uměleckou tvář) Osvobozeného divadla zprostředkovaly i filmy s V+W (*Pudr a benzín, Hej rup, Svět patří nám...*) nebo pouze s Werichem (poválečný *Císařův pekař*).

Druhou světovou válku autorská trojice prožila v emigraci ve Spojených státech, kde vážně nemocný Ježek zemřel. V+W se pak vrátili do Československa (přivezli s sebou a úspěšně v počestně verzi inscenovali americký muzikál *Divotvorný hrnec*), ale po komunistickém převratu (1948) se Voskovec do Ameriky vrátil. Werich zůstal v Československu; v Osvobozeném divadle, která ale muselo změnit název (*Divadlo ABC*), vytvořil divadelní dvojici s **Miroslavem Horníčkem** a působil také ve filmu a televizi. Zejména v 60. letech se Werich stal ikonickým představitelem moudrého plebejského klaunství a byl považován za neoficiálního mluvčího nálad československé veřejnosti (také psal: kromě několika cestopisů a vzpomínkových knih vynikl souborem pohádek aktualizovaných pro dospělé čtenáře: *Fimfárum*). Jako živoucí legenda vystoupil i v programu pražského autorského **divadla Semafor** (existuje od **1959**), které se někdejší Osvobozeným divadlem zčásti s úctou inspirovalo a jehož autorským i hereckým jádrem byla dvojice **Jiří Suchý (*1931)** a **Jiří Šlitr (1924 – 1969)**.

Surrealismus

Umělecký směr (fr. *surréalisme = nadrealismus*), který chce **uvolnit lidskou fantazii**, ve které ovšem vidí **smysl i zákonitost**; snaží se autentický zdroj umělecké tvorby najít v **lidském podvědomí**. Surrealismus čerpá z poznatků moderní psychologie a psychiatrie (včetně psychoanalýzy, jejímž autorem je český – vlastně moravský – Němec usazený v Rakousku Sigmund Freud). Surrealisté se pokoušejí reflektovat **proud volně zřetězených**, tedy racionálně nekontrolovaných (**zdánlivě**) **nahodilých pocitů, představ, halucinací a snů**; chtějí vyjít vstříc přirozenému smyslu člověka pro obrazotvornost a fantazii.

Surrealismus se nejvíce projevil (a projevuje) v malířství, ale má své místo i v literatuře. Jeho literárním praotcem je **Guillaume Apollinaire** (básnická skladba *Pásmo*), v české literatuře se uplatňoval především ve 30. letech, kdy k němu přecházeli někteří poetisté, např. **Vítězslav Nezval: Edison** – básnická skladba na pomezí poetismu a surrealismu) nebo František Halas.

FRANTIŠEK HALAS (1901 – 1949; Československo): lyrický básník blízký surrealismu a moderně pojatému katolictví. Ačkoli začínal jako poetistický básník (sbírka *Sépie*), jeho poezie se vždy vyznačovala hlubšími, i tragickými tóny, jimž výrazově odpovídá Halasovo (až apollinairovské) prolínání smyslových vjemů, abstrakce, bohaté metaforičnosti a nepravidelného verše (s lexikálními novotvory). Tento trend Halas posílil ve 30. letech (sbírka *Kohout plaší smrt*, básnická skladba *Staré ženy*). Pro dnešního čtenáře jsou nejznámější verše ze sbírky *Torzo naděje* (1938), která reaguje na československou krizi završenou mnichovským diktátem: *Kůň bronzový kůň Václavův / se včera v noci třás / a kníže kopí potěžkal / Myslete na chorál / Malověrní / Myslete na chorál*. Za Druhé světové války se Halas přidal k aktualizované interpretaci odkazu života i díla Boženy Němcové: sbírka *Naše paní Božena Němcová*. V další básnické sbírce z válečné doby *Ladění* představuje Halas jako životní jistotu národní tradice a dětství. V posmrtně vydané sbírce *A*

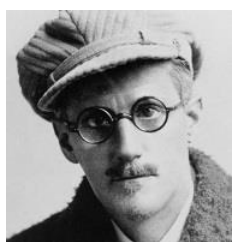
co? vyjadřuje novou skepsi a deziluzi z vývoje světa. Psal také oblíbené verše pro děti (sbírka *Počítadlo*).

Moderní realismus ve světové literatuře 20. století

THOMAS MANN (1875 – 1955; Německo): prozaik, v románech a novelách popisuje komplikovaný vývoj německé společnosti: románová kronika podnikatelské rodiny *Buddenbrookovi* (z upadajícího baltského přístavního města Lübecku v 19. století), novela *Smrt v Benátkách* (o tvůrčí i osobní krizi německého spisovatele v éře konce století), románové zpracování biblického starozákonního příběhu *Josef a bratři jeho*, román *Doktor Faustus* (o hudebním skladateli v hitlerovském Německu; napsáno po Druhé světové válce). NC.

Po nástupu nacistů k moci se Thomas Mann a jeho bratr Heinrich (také spisovatel) z obavy před perzekucí uchýlili do exilu: získali československé občanství a žili nejprve v západní Evropě a pak ve Spojených státech.

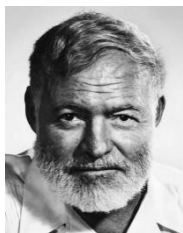

JAMES JOYCE (1882 – 1941; Irsko): anglicky píšící prozaik, podstatnou část života prožil mimo svou vlast. Jeho experimentální prózy lze chápat jako moderní vyvrcholení realistické vypravěčské tradice s přesahem do lidského podvědomí (vyprávěcí technika proudu vědomí připomíná surrealismus a předjímá postmodernu). Inspirace přichází z mýtů, antických stejně jako biblických. Vrcholným dílem je román *Odyseus*, jehož hlavní postava, nevýznamný žurnalista, prochází svým Dublinem a během jediného dne prožije příhody, které jsou aktualizovanou – a často zlehčenou – obdobou zastávek antického Odyseea na jeho pouti z dobyté Tróje domů za manželkou Pénélopou a synem Télemachem; kniha ovšem obsahuje také biblické odkazy.

ERICH MARIA REMARQUE (1898 – 1970; Německo / Spojené státy): v 18 letech narukoval jako dobrovolník do německé armády a bojoval na západoevropské frontě První světové války; byl vážně raněn. Po válce vystřídal řadu zaměstnání, až v r. 1929 zaujal svým prvním (a možná nejlepším), silně autobiografickým románem *Na západní frontě klid*. Vedle jiných světových románů líčících válečné boje (Henri Barbusse: *Oheň*; Ernest Hemingway: *Sbohem, armádo*) se odlišil již tím, že tematiku nazíral očima vojáka z té „špatné“ strany, tedy ze země, která válku rozpoutala a taky po zásluze prohrála (vypravěčem je student Pavel Bäumer, který vstoupí do armády pod vlivem manipulativního, ale nestatečného učitele, a pak teprve poznává celý rozsah hrůzyplné tíhy, kterou válka dopadá nejen na vojáky, ale na všechny lidi; titul románu je hořce ironickým komentářem ke dni, kdy v závěru knihy Pavel na frontě zahyne). Remarque velmi sugestivně líčí ostřelování i masakrované pěchotní útoky v zákopové válce, jeho vyjadřování se postupně stává chladnějším a odtazitějším, jako muselo sebezáchovně okorat i vypravěčovo srdce. Ovšem v klíčových okamžicích (scéna Pavla s francouzským vojákem v trychtýři po dělostřelbě, setkání mladých německých vojáků s francouzskými dívkami) Remarque opět uplatňuje smysl pro emočně rozechvívající a myšlenkově význačné detaily i slovní obraty. Válka vrátila člověka k pouhým animálním potřebám (jídlo, spánek, přežití), ale tím nezáměrně vytvořila podmínky k tomu, aby poválečný začátek Evropy začal jakoby nanovo a postavil se na zcela nové základy, oproštěné od starší falešné, často nacionalistické kultury (prvním stupněm tohoto přerodu se stává neokázalé vojenské kamarádství mezi spolubojovníky). Když se v r. 1933 v Německu chopili moci nacisté, zorganizovali veřejné pálení Remarquových knih, jejich autora zbavili německého občanství a ten emigroval do Spojených států.

Další romány: *Cesta zpátky* (volné pokračování první knihy), společenské romány *Tři kamarádi* a *Nebe nezná vyvolených*, romány z Druhé světové války *Miluj bližního svého* (odehrává se mj. v Praze), *Vítězný oblouk*, *Jiskra života*);

ERNEST HEMINGWAY (1899 – 1961; Spojené státy): pocházel z rodiny lékaře, rodiče jej od dětství vedli k loveckému pobytu v lesnaté přírodě. Ve velmi mladém věku ještě stihl účast v První světové válce: bojoval na straně Dohody na italské frontě a byl tam vážně raněn.

Po válce se vrátil do Spojených států a pracoval jako novinář; avšak obohacen válečnými zkušenostmi neztotožnil se s většinovou americkou společností, orientovanou na konzumismus a hédonismus. Odstěhoval se tedy s rodinou do Paříže, kde se připojil k podobně založené komunitě mladých Američanů, kteří si více než s krajany doma za oceánem rozuměli s uměleckými osobnostmi jedinečné Paříže – tehdejší mekky moderní kultury. Pro tuto americkou generační skupinu se vžil termín **Ztracená generace** (*Lost Generation*).

V Evropě Hemingway vyzrál a zrealizoval svůj životní záměr stát se spisovatelem. Počínaje svým prvním románem, válečným příběhem s autobiografickými prvky *Sbohem, armádo*, se zařadil mezi velké autory světové literatury. Byl filozoficky založeným tvůrcem, který tematizuje polaritu života a smrti i lásky a odvahy, přičemž jeho hrdinové svádějí osamělý boj nejen proti nástrahám svého okolí, ale také s vlastními slabostmi i pochybnostmi. Hemingwayův hrdina má – v nejrůznějších životních situacích – mentalitu osamělého lovce, neboť lov je životním údělem opravdového muže. Cesta k vítězství vede přes nalézání síly v přirozené podstatě člověka a v uvědomění si velkoleposti života jako celku. Součástí tohoto tématu je otevřeně pojímaná erotika, z níž vyrůstá rovnoprávný, oboustranně dynamický intimní vztah mezi neokázale statečným mužem a nezávislou ženou.

K dosažení těchto záměrů Hemingway vytvořil svébytný literární styl, který spočívá na novém pojetí estetické stránky jazyka. Základ tvoří objektivní vypravěčství, které je vedeno tak, aby čtenář mohl na základě minimalistického textu samostatně dotvářet hlubší smysl díla (Hemingway sám označil tuto literární techniku jako *princip ledovce*). U Hemingwaye hlavní postava v sobě tlumí emoce, aby vzdálením se od tlaků reality mobilizovala své vnitřní síly, a tak dostála přirozeným požadavkům mužnosti, odvahy a cti. Hemingwayovi hrdinové dávají v dialogích průchod přirozenému, byť samozřejmě stylizovanému úspornému hovorovému jazyku obohacenému typicky anglosaským „podháněním“ (understatement). Tento styl, jehož počátky nalezneme již třeba u Jacka Londona, je ovlivněn kvalitní žurnalistikou, byl hojně napodobován a stal se příznačným pro velkou část americké prózy 20. století

Po Paříži se Hemingway nechal okouzlit také hispánskou kulturou, od dramatické španělské corridy (býčích zápasů) až po exotický půvab karibské oblasti. Na sklonku 30. let byl novinářským zpravodajem ve španělské občanské válce, v níž se vláda široké antifašistické koalice marně bránila fašistickým povstalcům (které podporovaly Itálie a Německo). Podobně se později, za Druhé světové války, zúčastnil jako žurnalista proslulé invaze demokratické spojenecké koalice do francouzské Normandie (1944) a pokračoval se Spojenci až k osvobození Paříže.

Byl čtyřikrát ženatý. Se svou poslední manželkou se po válce usadil na Kubě, ale zápasil s osobní i tvůrčí krizí. Přesto právě v této době se vzepjal k napsání své nejikoničtější knihy, novely *Stařec a moře*: do příběhu osaměle lovícího zestárlého kubánského rybáře, který se utká s velkým mečounem i s hejnem žraloků, vložil nejen spontaneitu svého typického stylu, ale i množství pečlivě promyšlených mnohovrstevnatých významů (dokonce s biblickými odkazy). Svůj život Hemingway ukončil brzy po šedesátce výstřelem z pušky.

Romány *I slunce vychází* (též *Fiesta*; portrét Ztracené generace), *Sbohem, armádo* (z První světové války), *Komu zvoní hrana* (ze španělské občanské války), novela *Stařec a moře* (z Kuby), soubor loveckých povídek *Zelené pahorky africké*. NC.

Francis Scott Fitzgerald (1896 – 1940; Spojené státy): prozaik, po Hemingwayovi nejvýraznější představitel Ztracené generace. V r. 1917 z vlastního rozhodnutí odešel do armády; ačkoli nestihl účast v bojích, do řad Ztracené generace jej přivedl fakt, že kvůli vojenské službě opustil prestižní univerzitu a po návratu se v jen příležitostných novinářských zaměstnáních musel hodně snažit, aby dovedl k oltáři svou životní lásku. S rodinou pak ve 20. letech pobýval ve Francii. Po návratu se ocitli ve finančních potížích: Fitzgerald byl alkoholik a jeho žena se léčila se schizofrenií. Dočasné řešení Fitzgeraldovi přinášela práce filmového scenáristy v Hollywoodu. Román *Na prahu ráje*, novela *Diamant velký jako Ritz*, román *Velký Gatsby* (o tragické marné lásce bohatého mladíka s válečnou zkušeností ke krásné, ale povrchní dívce, která má rysy Fitzgeraldovy manželky; nejproslulejší Fitzgeraldovo dílo), román *Něžná je noc*, povídkové soubory *Povídky jazzového věku*, *Příběhy Pata Hobbyho*.

JOHN STEINBECK (1902 – 1968; Spojené státy): pocházel z rančerského kraje v Kalifornii, ale od dětství miloval knížky a na univerzitě studoval anglickou literaturu. Jako spisovatel prorazil humornou novelou o kalifornských přístavních povalecích *Pláň Tortilla* (pozdější pokračování *Na plechárně*). Jeho nejproslulejšími díly jsou sociálně kritické a psychologizující realistické knihy z farmářského prostředí v době Velké hospodářské krize *O myších a lidech* (novela z Kalifornie) a *Hrozny hněvu* (román z prérijního Středozápadu), vícegenerační román *Na východ od ráje* (příběh z Kalifornie na počátku 20. století je moderní paralelou k prvním kapitolám Bible) a cestopisná knížka *Toulky s Charliem*, napsaná na základě Steinbeckova putování v obytném autě (což bylo tehdy ještě neobvyklé) a se psem po Spojených státech – knížka je považována za jedinečně výstižný literární portrét dnešní Ameriky. NC.

Harper Leeová (1926 – 2016; Spojené státy): pocházela z amerického Jihu, který si – navzdory dávnému zrušení černošského otroctví (po občanské válce Severu proti Jihu 1861 – 1865) – udržel vysokou míru rasových předsudků. Je autorkou jediného románu (napsala jej ve 34 letech) *Kdo chce zabít ptáčka*, ovšem jde o knihu, která se natrvalo zařadila mezi největší díla světového písemnictví: autobiografický příběh vypráví malá dívka přezdívaná Čípera (v originále *Scout*) z jižanského maloměsta, kde se pod falešným poklidem běžného života skrývají tajemství z minulosti i stále živé, byť tutlané vášně. Hlavní dějový konflikt se rozvine, když se Číperin otec, zdánlivě slabý, ale ve skutečnosti charakterově pevný advokát chudých, ujme obhajoby mladého černocha, který se prostřednictvím křivého obvinění má stát obětí rasového zločinu. Příběh s hororovými prvky vyniká zápletkami, prostředím i charaktery postav, ale především průlomově odhaluje, jak se v moderní společnosti posunuly zdroje rasismu: již ne tlustý plantážník na verandě výlučného aristokratického sídla, ale sociálně frustrovaní lidé ze dna společnosti, jejichž zlotřilostem lhostejně přihlíží mlčící středostavovská většina.

ALEXANDR SOLŽENICYN (1918 – 2008; Sovětský svaz / Spojené státy / Rusko): spisovatel a publicista, Pocházel z chudé venkovské rodiny, na univerzitě vystudoval matematiku a pak ještě začal studovat literaturu; již na škole tihnul k psaní, zajímal se o beletrii i dějiny.

V r. 1941, když Německo a jeho satelity přepadly Sovětský svaz, jenž tím vstoupil do Druhé světové války, Solženicyn byl povolán do armády. Jako ideově pevný ruský vlastenec i sovětský člověk absolvoval důstojnickou školu a v letech 1943 – 1945 se účastnil válečných bojů: vyznamenal se jako velitel výzvedných jednotek. Na vojně si vedl deník a psal dopisy přátelům. Když vojenská cenzura zachytila jeho texty, v nichž kritizoval Stalina za odklon od idejí někdejšího sovětského revolučního vůdce Vladimira Iljiče Lenina, Solženicyn byl na začátku r. 1945 zatčen a uvězněn. Během následujících 8 let vystřídal pracovní trestní tábory u

Moskvy a v kazašských stepích při jihozápadním okraji Sibíře. Ve vězení názorově přešel od marxismu ke konzervativně chápanému pravoslavnému křesťanství. Na svobodu byl propuštěn v r. 1953 (kdy Stalin zemřel) a začal pracovat jako středoškolský učitel fyziky a matematiky; nejprve ještě musel zůstat v Kazachstánu, ale v r. 1956, kdy v mocenském boji uvnitř vládnoucí komunistické strany byli poraženi stalinisté a v zemi nastalo mírné uvolnění poměrů, Solženicyn se mohl přestěhovat do blízkosti Moskvy a vzápětí byl rehabilitován jako neprávem odsouzená oběť politického soudního procesu.

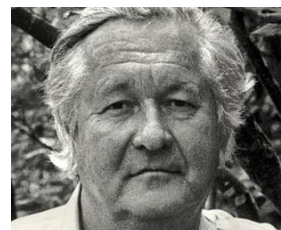
V r. 1959 vyšla jeho autobiografická novela *Jeden den Ivana Děnisoviče* z prostředí vězeňského pracovního tábora na Sibíři: dosáhla ohromného čtenářského ohlasu – díky brzkým překladům také v zahraničí. Kniha sugestivně prezentuje reálný život vězňů v extrémních podmínkách tábora nucených prací, postavy ztělesňují všechny nuance života v táboře i v celém Sovětském svazu, vypravěčský styl je působivě zdrženlivý, odpovídá tomu, že i vězni museli šetřit svými silami, aby dlouhé útrapy přežili (titulní postava byla ve vykonstruovaném procesu odsouzena na deset let) a aby si i zde dokázali najít smysl života.

Solženicyn rychle napsal další díla – rovněž s velmi příznivou odezvou ve veřejnosti doma i ve světě. Ale když se v r. 1964 dostali k moci neostalinisté v čele s Leonidem Brežněvem, cenzura přituhla, režimní média rozpoutala proti Solženicynovi nenávistnou kampaň a on ztratil možnost publikovat; v literární práci ovšem pokračoval. Psal beletrii a společenskokritické eseje. Stal se **disidentem** – aktivním nenásilným odpůrcem nedemokratického establishmentu (vládnoucí vrstvy ve společnosti). Spolu s fyziky Andrejem Sacharovem a Anatolijem Ščaranským tvořil trojici nejznámějších sovětských disidentů 60. – 80. let. Solženicynova díla se po Sovětském svazu šířila tajně formou **samizdatu** (ruský termín pro svépomocné strojopisné – tehdy jediné možné – kopírování zakázaných knih, jejich rukodělné vázání a ilegální distribuci).

V r. 1973 začalo v zahraničí vycházet Solženicynovo nejrozsáhlejší dílo, třídílný román *Souostroví Gulag*: monumentální, na dobových dokumentech založená literární freska (s esejistickými pasážemi), líčící celý systém stalinských vězeňských pracovních lágrů (název je ruskou zkratkou *Hlavní správy táborů*). Již o rok později byl Solženicyn zatčen a i s rodinou vypovězen ze Sovětského svazu; jeho díla byla odstraněna ze sovětských veřejných knihoven. Solženicyn pobýval v různých západních zemích, ale především ve Spojených státech. V r. 1985 (3 roky po Brežněvově smrti) nový sovětský vůdce Michail Gorbačov zahájil pronikavou liberalizaci Sovětského svazu (přestavba / *perestrojka*) a bylo obnoveno vydávání Solženicynových děl v jeho rodné zemi. V r. 1991 se Sovětský svaz rozpadl a s ním zanikl i celý tamější komunistický režim. Rusko se po třičtvrté století opět stalo demokratickou zemí a Solženicyn se v r. 1994 vrátil do vlasti, vítán nadšenými davy. V posledních letech života vyjadřoval rozčarování z pozápádňování Ruska a varoval před rozšiřováním politicko-vojenského vlivu západních velmocí do blízkosti ruských hranic.

Další Solženicynova díla: **povídky *Matrjonina chalupa, Případ na stanici Krečetovka*, romány *Rakovina, V kruhu prvním*. NC.**

WILLIAM STYRON (1925 – 2006; Spojené státy): za Druhé světové války narukoval do americké armády v Tichomoří, ale do skutečných válečných akcí nebyl kvůli nízkému věku nasazen. Zato se zúčastnil bojů v Korejské válce, která se odehrála v letech 1950 – 1953 na rozděleném Korejském poloostrově a v níž americká armáda pod vlajkou Organizace spojených národů odrazila útok komunistické Severní Koreje na jejího jihokorejského souseda.

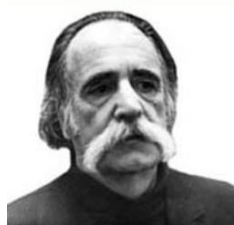
Styron začal psát již jako student, tematicky se zaměřil na boření ustálených pohodlných představ o americké společnosti a o některých historických událostech, jež s ní souvisejí. Z jeho románů vynikají *Zapal tento dům* (příběh s detektivní zápletkou o případu mrtvého amerického boháče v Itálii), *Doznání Nata Turnera* (o povstání černošských otroků v 1. polovině 19. století), *Sophiina volba* (autobiografický nakladatelský redaktor Stingo se v poválečném New Yorku

seznámí s mladou polskou ženou, která přežila koncentrační tábor Osvětim, a postupně odkrývá děsivé tajemství jejího života; román ukazuje, jak fašismus/nacismus i antisemitismus si dokázaly získat zdánlivě obyčejné, spořádané středostavovské charaktery a jak využily skryté problematické stránky jejich povah; Styron svůj text prokládá úryvky z vysoce oceňované knihy *Původ totalitarismu* od německé politoložky židovského původu Hannah Arendtové.

TENNESSEE WILLIAMS (vl. jm. Thomas Williams; 1911 – 1983; Spojené státy): jeden z hlavních tvůrců moderního kamenného divadla, čelný představitel psychologického dramatu. Ačkoli tvrdě pracoval na své spisovatelské kariéře již od velmi mladých let, prorazil až jako třicátník, když konečně v sobě objevil vlohy pro divadelní tvorbu. Williamsovým hlavním tématem je ztráta iluzí po sváru mezi ideály a tělesností (sexuální či majetnickou). Ústředními postavami bývají ženy, realismus Williamsových her doplňují expresionistické a symbolistické rysy; také tu cítíme blízkost např. s Čechovem.

Divadelní hry *Skleněný zvěřinec*, *Tramvaj do stanice Touha*, *Kočka na rozpálené plechové střeše*; Williams napsal rovněž množství jednoaktových her, stal se jedním ze strůjců velké popularity tohoto žánru zejména v anglofonním světě.

William Saroyan (1908 – 1981; Spojené státy): pocházel z rodiny arménských přistěhovalců, jeho život a tvorba jsou spojeny s Kalifornií i New Yorkem. Proslul jako pohotový vypravěč o osudech obyčejných lidí, jejichž příběhy ozvláštňuje lyričností, nostalgií – i po své původní arménské rodině –, polodětskou naivitou a fantaskností. Povídkový soubor *Odvážný mladý muž na létající hrazdě*, novela *Tracyho tygr* (o mladíku Tracym, který přijde do New Yorku za prací, o krásné dívce Lauře a o tygru a tygřici, kteří jsou symbolem

odvážného a čestného mládí).

Jerome David Salinger (1919 – 2010; Spojené státy): pocházel z rodiny newyorského maloobchodníka židovského původu, již od studentských let projevoval literární talent. psal povídky. Za Druhé světové války bojoval v řadách americké armády, a dokonce se zúčastnil proslulé spojenecké invaze do Normandie; při té příležitosti se spřátelil s Hemingwayem, který jej velmi ovlivnil a zároveň v něm odhalil velký talent. Senzitivního Salingerova válka velmi zasáhla, počínaje bojovými akcemi přes otřesné zážitky z osvobození nacistických koncentračních táborů až po

nevdařené manželství s německou dívkou.

Po návratu z války se Salinger stal (se Saroyanem, Bradburym a mnoha dalšími literáty) čelným představitelem mladé generace, která pochopila, že poučení z Druhé světové války se může realizovat jen tehdy, když pochopíme, že na jejím rozpoutání měl i demokratický Západ velký podíl a že pro jistotu klidného vývoje do budoucna je třeba ze západní společnosti odstranit netoleranci, diskriminaci, sociální nespravedlnost, mamonářství a aroganci mocných; nová společnost musí stát na zcela nových základech, mezi něž patří také víc prostoru pro aktivní i idealistickou mladou generaci.

Salinger je vlastně autorem jediného velkého románu, který se však zařadil mezi nejpůsobivější díla světové literatury: *Kdo chytá v žitě*. Autobiografický vypravěč, sedmnáctiletý Holden Caulfield, je vyhozen ze zkostnatělé internátní školy a vrací se domů na Vánoce: během tří dnů pozná především sám sebe. Zažívá tíhu svého přerodu z dospívání do dospělosti a Salinger na jeho příběhu ukazuje, jak je tento přerod bolestivý ve společnosti prosycené přímočarou účelovostí, konformismem, kariérismem a banalitami, ale také smutkem a osamoceností. K působivosti Holdenvy výpovědi přispívá i bezprostřední, neformální jazyk. Závěrečná pointa – rozklíčování názvu knihy – ukazuje, že mládí je nadějí hlavně proto, že je připravené převzít odpovědnost za svět.

David Lodge (*1935; Velká Británie): univerzitní pedagog, literární vědec. Je čelným představitelem jednoho z ryze anglických literárních žánrů – **univerzitního románu**. Ten čerpá náměty ze svěbytného prostředí anglických internátních vysokých škol, kde se sice také vyučuje i bádá, ale kde především bují tragikomická odtrženost od reálného života a žabomyší akademické soupeření a kde povýšené elitářství přerůstá v až sektářskou mentalitu. Mezi zakladateli univerzitního románu vyniká Kingsley Amis (román *Šťastný Jim*);

Lodge k tvorbě této literatury přistupuje nejen s celoživotní prožitou znalostí věci (mnohé jeho postavy jsou autobiografické), ale také s duchaplným anglickým humorem; Lodgeovy romány lze chápat i jako výtečné literární portréty anglické společnosti 60. – 70. let.

Román *Den zkázy v Britském muzeu*, volná románová trilogie postavená na vtipném srovnání britského a amerického akademického života *Hostující profesori*, *Svět je malý*, *Pěkná práce*, životopisný román o H. G. Wellsovi *Výkvět mužství*, román *Nejtíší trest*.

BORIS PASTERNAK (1890 – 1960; Rusko/Sovětský svaz): příslušník silné básnické generace (do níž patří i Vladimír Majakovskij, Sergej Jesenin aj.), která ještě – před nástupem stalinismu v Sovětském svazu – stihla vystudovat kvalitní školy, cestovat po světě a přilnout k moderním uměleckým směrům – v Pasternakově případě především k futurismu, od něhož se však posunul k básnické epice (poemy z první, ještě neúspěšné ruské demokratické revoluce 1905) a dál k silně metaforické rýmované lyrice ovlivněné surrealismem.

Nejčtenějším Pasternakovým dílem je však realistický román *Doktor Živago*, který na příběhu titulní postavy mladého lékaře ukazuje složitý osud ruských intelektuálů v první čtvrtině 20. století, zejména ve víru ruských revolucí 1917 a následné občanské války komunistů (bolševiků) za uchopení moci v zemi proti stoupencům carismu i demokracie. Knižka, jejíž dramatický děj je vyprávěn jazykem, který prozrazuje básníka s citem pro zobecňující roli výmluvných detailů, byla dokončena po pádu stalinismu v r. 1956, ale v Rusku mohla – po mnohém publikování v zahraničí – vyjít až v r. 1988. Když Pasternak dostal Nobelovu cenu, sovětský režim proti němu vedl tak tvrdou pomlouvačnou kampaň, že ocenění odmítl.

Odras moderních literárních směrů ve světové próze

MICHAIL BULGAKOV (1891 – 1940; Rusko/Sovětský svaz): jeho otec byl profesorem teologie, sám Bulgakov se nejprve stal venkovským lékařem, ale praxi vykonával jen krátce a pak se zcela věnoval žurnalistice a literatuře. Vynikl jako povídkář, jeho příběhy se vyznačovaly mísením psychologičnosti a fantasknosti s tragikomickým, satirickým, až groteskním podtónem. Podobný ráz měly i jeho divadelní hry, ovšem cenzura z nich byla rozpačitá, poněvadž jim nerozuměla.

Posledních 12 let svého života Bulgakov psal – ve svém osobitěm stylu – své dnes nejznámější dílo, román *Mistr a Markétka*, který přenáší faustovské téma do moderního světa. Tajemný cizinec Woland (= Mefisto) se se suitou svých bizarních pomocníků nastěhuje do jednoho moskevského bytu, kde se vzápětí začnou dít podivné věci. Wolandovým protipólem je vzdělanec Mistr (= Faust), který píše filozofický román o střetnutí Ježíše Nazaretského a Piláta Pontského (ukázky z díla procházejí celým Bulgakovovým románem). Svět Wolandův a Mistrův propojuje Markétka, která je – v rozporu s Goethovou předlohou – typem živočišně vášnivé ženy. Mistra miluje, a aby ho získala, připojí se k Wolandově tlupě a prostřednictvím pohanských magických rituálů dosáhne svého: získá Mistrovu lásku a odchází s ním žít společný život. Román, nabitý skrytými významy a aktuálními odkazy, vyšel až v 60. – 70. letech, postupně zbavován cenzurních zásahů. Dnes bývá považován za jeden z prvních příkladů **magického realismu**.

Antoine de Saint-Exupéry (1900 – 1944): jeho otec byl firemní úředník, matka hraběnka. Po otcově předčasné smrti rodina žila v blahobytném a láskyplném azylu zámeckého prostředí. Antoine de Saint-Exupéry absolvoval středoškolská studia mj. na jezuitském gymnasiu. Již od dětských let se pokoušel o literární tvorbu. Během vojenské služby se nadchl pro letectví a stal se pilotem. Létal především poštovními letadly mezi Francií a jejími severoafrickými koloniemi, ale také v Jižní Americe. Kariéerně rostl a své dramatické zkušenosti vložil do svých prvních knih: *Kurýr na jih*, *Noční let*. V nich, stejně jako v dalších dílech, umělecky zpracovává své přesvědčení, že smyslem individuálního života je sloužit lidem.

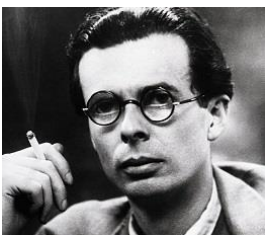
Po návratu do Francie již byl oblíbeným spisovatelem i společenskou celebritou. Přivydělával si novinářinou: reportáž o jeho cestě do Moskvy, zpravodajství ze španělské občanské války.

Když v r. 1940 Němci přepadli Francii, Saint-Exupéry proti nim bojoval v řadách francouzského letectva. Po německém vítězství emigroval se svou salvadorskou manželkou do Spojených států. Tam napsal a publikoval své nejznámější dílo, poetickou knížku *Malý princ*, kterou opatřil vlastními ilustracemi. Vyšel z osobního zážitku – letecké havárie v severoafrické poušti. Půvabný chlapec Malý princ sem přichází z asteroidů (pásma planetek mezi Marsem a Jupiterem) a se svým osvobodivě fantazijským, ale zároveň dětsky moudrým a mravně opravdovým přístupem ke světu seznamuje autobiografického vypravěče se svými nedávnými zážitky, kdy na planetkách potkal dospělé lidi, zvířata i rostliny, kteří reprezentují širokou škálu různých, zpravidla však utilitaristických a egocentrických přístupů ke světu. Jedinou výjimkou je Liška, která přináší Malému princovi hluboký vhled do podstaty světa založený na implicitně vyjádřené křesťanské etice: *Tady je to mé tajemství, úplně prostinké: správně vidíme jen srdcem. Co je důležité, je očím neviditelné*. I sám Malý princ má kristovské rysy a v závěru knihy se po bolestném prožitku blízkém smrti vrací na nebe. Saint-Exupéry v Malém princovi využil četné postupy literární druhé moderny a obohatil je důvěrně poetickou dikcí. Malý princ byl přeložen prakticky do všech spisovných jazyků světa

Saint-Exupéry se vrátil do Středomoří a zahynul v létě 1944 při výzvědném letu v rámci příprav na spojeneckou námořní a leteckou invazi do jižní Francie; pravděpodobně byl sestřelen německou stíhačkou.

Saint-Exupéryho další díla: vzpomínková kniha *Země lidí*, filozofické vyprávění z Orientu *Citadela*.

Antiutopie (dystopie)

Aldous Huxley (1894 – 1963; Velká Británie): spisovatel a publicista, pocházel z badatelské rodiny; jeho děd Thomas Huxley byl významný přírodovědec, který obhajoval Darwinovu evoluční teorii v době, kdy proti ní ultrakonzervativci ještě vedli nesmiřitelný boj. Aldous Huxley studoval anglickou literaturu na Oxfordské univerzitě, již jako student se začal živit spisovatelstvím. V r. 1932 napsal světově proslulý antiutopický (dystopický) román *Konec civilizace* (tak překládáno do češtiny; originální název *Brave New World*): Huxley obohatil tento žánr satirickou notou. Román vytvořil jako polemický kontrapunkt vůči převládajícímu tónu starších děl science fiction, v nichž technický pokrok byl zárukou úspěšného překonání překážek v životě jednotlivce i společnosti. Huxley ukazuje, že racionalizace a technizace je naopak neodmyslitelně spjata s komercializací a ta vede k totalní – a totalitní – dehumanizaci společnosti. Lidé se rodí v obřích inkubátorech, kde vědci řídí umělé oplodnění tak, aby byla vyšlechtěna absolutně stejnorodá populace podle principu jednotní lidé – jednotné stroje – jednotné výrobky – jednotní konzumenti. Lidé jsou geneticky upraveni tak, aby měli jen ty potřeby, které zvyšují zisky velkobyznysu. Ve společnosti se letopočet již nepočítá od Ježíše Krista, ale od krále automobilového průmyslu Forda. Celoplanetárním heslem je triáda *Komunita – Identita – Stabilita*.

GEORGE ORWELL (vl. jm. Eric Blair; 1903 – 1950; Velká Británie): novinář a spisovatel. Narodil se v Britské Indii, kde jeho otec byl koloniálním úředníkem. Dětství a středoškolská studia Orwell strávil v Anglii, ale pak se vrátil do Indie a pracoval tam jako policejní úředník. Pod vlivem tamější sociální reality si vypěstoval antiimperální názory; po celý svůj další život náležel k nekomunistické levici. Po novém návratu do Anglie působil jako novinář: soustředil se na publicistické portréty života velkoměstských chudých vrstev; stal se též oceňovaným esejistou. Jako bytostný demokrat a antifašista odešel bojovat do španělské občanské války; byl tam vážně raněn, ale také se tam blíže seznámil s myšlenkami komunismu a dospěl k poznání, že vedle fašismu je komunismus zejména sovětského typu jen další verzí zhoubného, diktátorského a odlidšťujícího totalitarismu, který k ovládnutí mas lidí používá vedle fyzického násilí ještě sofistikovanou propagandu i vymývání mozků.

Do světové literatury se Orwell zapsal dvěma antiutopickými (dystopickými) knížkami. Moderní politická bajka *Farma zvířat* (1944) o vzpouře hospodářského zvířectva proti věčně opilému a násilnickému statkáři Jonesovi je alegorií komunistického převratu v sovětském Rusku včetně následujícího megalomanského budování údajně rozvinuté a svobodné průmyslové společnosti. Vůdci revoluce jsou prasata: starý Major, který zemře ve vysokém věku ještě před převrácením, je Karl Marx, diktátorský Napoleon je Stalin, jeho kolega Kuliš, nejprve společník, ale pak oběť vnitřního mocenského boje, je Trockij, přičinlivý, ale duševně omezený Pištík je propagandista či agitátor, jakých najdeme i v dnešních médiích mnoho. Ostatní zvířata představují různorodé typy od naivní loajality (kobylna Molina) přes inteligentní skepsi (osel Benjamin) až po mateřsky poplašené, ale snadno přemožitelné hejno (slepice). Major nejprve odsoudí člověka obecně jako škůdce Anglie, který fyzicky nepracuje, a tedy nevytváří žádné skutečné hodnoty, a který zvířata jen týrá a likviduje. Prasata pak vedou zvířata k revoluci, která vyžene Jonese a jeho ženu z farmy. Všechny atributy spojené s člověkem jsou nejprve odsouzeny jako pozůstatek otroctví, jenže prasata se brzy v lidském pohodlí ráda zabydlí, a bývalý útlak je tak nahrazen novým. K tomuto vývoji napomohou také lidé z okolí: když se Jonesovi nepodaří farmu dobýt zpět, začnou s prasaty oboustranně výhodně obchodovat; pro ostatní, obyčejná zvířata ze statku zmizí jakákoli naděje na to, že se jejich život někdy zlepší. Prasaty opravené původní revoluční heslo *Všechna zvířata jsou si rovna, ale některá jsou si rovnější* je dodnes celosvětově sdíleným aforismem na adresu jakékoli manipulativní moci nad lidmi.

Román *1984* (napsán 1948; odtud označení roku, kdy se kniha odehrává) je situován do pochmurné Anglie, která tvoří ústřední součást totalitního super státu Oceánie, již ovládá Velký Bratr, kterého vlastně nikdo z (obyčejných) lidí nikdy neviděl, ale jehož tvář s rysy mladého Stalina zírá z plakátů na každém rohu. Zemi byla vnucena ideologie Angsoc i trivializující jazyk newspeak, který zabraňuje náročnějšímu myšlení. Hlavní postavou románu je tuctový Angličan Winston Smith, který sice pracuje na Ministerstvu pravdy, jež se zabývá prorežimním překrucováním historie, ale když se Winston jednoho dne intuitivně rozhodne vést si deník (což je jako podezřele individuální aktivita zakázáno), vyčlení se ze systému a strhne lavinu dramatických událostí. Obyvatelé Oceánie jsou prostřednictvím všudypřítomných obrazovek vystaveni špiclování i propagandě, všude číhá ideopolicie, struktury režimu organizují pravidelné chvílky davové nenávisti proti kdysi oblíbeným, ale dnes ostrakizovaným osobnostem, Oceánie vede vleklé války se svými rovněž rozlehlými sousedy, což zemi vysiluje i ekonomicky. Na blahobytu obyvatel nikomu nezáleží, hmotné nedostatky jsou překrývány agresivní propagandou a ovzduším strachu. Oceánie žije v upatlané, asketické bídě. Z Orwellova románu všeobecně zdomácněla triáda *Válka je mír / Svoboda je otroctví / Nevědomost je síla*.

Ray Bradbury (1920 – 2012; Spojené státy): od dětství byl náruživý čtenář a také začal psát povídky. Jeho plány v tomto směru podporovala i skutečnost, že rodina žila v Los Angeles blízko Hollywoodu. Bradbury-čtenář byl silně ovlivněn

Julesem Vernem a H. G. Wellsem, a tak i jako autor silně inklinoval k žánru science fiction. Za svůj dlouhý tvůrčí život Bradbury napsal několik set povídek, od vědeckofantastických přes společenské až po hororové. Z jeho knih vynikají povídkový soubor *Mart'anská kronika* (1950) a dystopický román *451 stupňů Fahrenheita* (1953).

451 stupňů Fahrenheita (což je stupnice používaná v anglosaských zemích) je teplota, při níž hoří papír. Bývaly doby, kdy požárníci hasili požáry. Ale poté, co se – v nedaleké budoucnosti – začalo vyrábět výhradně z nehořlavých materiálů a co se změnilo i společenské poměry, úkolem požárníků se stalo vyhledávat knihy a pálit je. Knihy byly totiž zakázány, protože přispívaly k tomu, že se lidé dělili na chytré a hloupé, což společnost znejišťovalo. Teď jsou knížky nahrazeny mediálně šířenými stručnými obsahy, které zvládne pochopit každý. Lidé tráví volný čas u obřích telestěn, sledují nekonečné seriály a prostřednictvím videotechniky si v nich můžou i zahrát malou roli; televizním světem zcela nahradili vlastní smysluplný život. Hlavní postavou románu je třicetiletý požárník Guy Montag, žijící v neuspokojivém manželství s hezkou, ale sebestřednou a přihlouplou Mildred. Když se sám setká s nekonformní dívkou Clarissou, která vzápětí záhadně zmizí, pohne ho to k tomu, že při následující razii si tajně vezme jednu z knížek, které mají být spáleny, a tím vykročí mimo hranice systému. Totalitní vládcové společnosti jsou sice skryti v anonymitě, ale jejich čenichavé vražedné monstrum Mechanický ohař okamžitě vyrazí po Montagově stopě...

Mart'anská kronika je série povídek o tom, jak Pozemšťané, zneklidnění hrozbou celoplanetární jaderné války, začínají kolonizovat Mars, který ovšem obývají mírumilovní a senzitivní Mart'ané. Knížka, která je variací na novověkou kolonizaci Ameriky evropskými přistěhovalci, ukazuje, jak na (zdánlivě) příležitosti rudé planety reagují různé typy lidí z moderní společnosti.

Absurdní drama

Absurdní drama je **divadelní žánr**, jenž se rozvíjel především v **50. a 60. letech 20. století**, výjimečně i později. Patří k činitelům ve velkém sporu o směřování euroamerické civilizace po Druhé světové válce. Na rozdíl od mladší generace prozaiků, kteří ukazují mladé aktivní a altruistické hrdiny (Saroyan, Salinger), autoři absurdního dramatu umělecky líčí i analyzují **banální a plytký svět protagonistů starého světa**. Postavy her jsou zpravidla středostavovské a beznadějně zabetonované v přizemních zájmech, počínaje biologickými potřebami přes byrokratický alibismus až po pseudofilozofování s cílem urvat pochybnou prestiž na vlastním zatuchlém dvorku.

Tento životní styl byl navíc podporován konzervativním západním establishmentem, který se snažil ve svůj prospěch uplatit střední třídu dosud nevídaným konzumním dostatkem. Fakt, že právě od té doby prakticky každá domácnost je plná elektrických spotřebičů a ještě má auto, byl znehodnocen rozmachem lenivého, polotovarového a gaučového způsobu života s devastujícími dopady i na kritické myšlení o společnosti, politice, partnerských vztazích apod.

Bizarní promluvy postav v absurdním dramatu tedy zpravidla **netvoří skutečné dialogy**, protože postavy si navzájem nenaslouchají a nereagují na sebe; každý je jen zahleděný sám do sebe a jednotlivé repliky se tragikomicky míjejí. **Absurdita textu** sice vyvolává smích, ale často spíše působí trapně a prozrazuje jak fatální **osamocení postav** a jejich vzájemné **odcizení**, tak jejich marnou snahu najít v ubíjejícím stereotypu aspoň náznak dynamické akce, když už o skutečný smysl života tady ani nemůže jít.

V divadelních textech se kromě **absurdity** uplatňuje i **groteska, nonsens nebo černý humor**, ztráta komunikační funkce jazyka je demonstrována aktualizovaným využíváním konverzačních **frází a klišé**. Typickým rysem je **opakování vět i celých situací**: vše se jakoby pohybuje v kruhu, v zajetí monotónnosti a bezvýhodnosti.

Eugène Ionesco: *Plešatá zpěvačka*; Samuel Beckett: *Čekání na Godota*; Edward Albee: *Kdo se bojí Virginie Woolfové* – česky hráno také jako *Kdopak by se Kafky bál*; Václav Havel: *Zahradní slavnost, Audience, Pokoušení, Odcházení*.

Eugène Ionesco (1909 – 1994; Rumunsko / Francie): dramatik, zakladatel absurdního dramatu. Rumunský rodák, ale od dětství žil ve Francii (s výjimkou části obou světových válek, kdy se na čas zase vrátil do Rumunska). V r. 1950 měla premiéru jeho hra *Plešatá zpěvačka* jako vůbec první inscenované absurdní drama. Odehrává se v Londýně a jde tam o to, že k manželům Smithovým, kteří mají služebnou Mary, přijdou na návštěvu manželé Martinovi; rozvine se banální, trapný, ulitlý i popuzený hovor, do něhož ještě zasáhne velitel požárníků; a protože jsme v absurdním dramatu, tak titulní postava – plešatá zpěvačka – ve hře samozřejmě vůbec nevystupuje.

Další Ionescovy hry: *Židle, Nosorožec, Král umírá*.

SAMUEL BECKETT (1906 – 1989; Irsko/Francie): irský rodák, studoval jazyky, především francouzštinu, spřátelil se s Jamesem Joycem a dalšími filozoficky založenými spisovateli, sám psal nejprve poezii a prózu, ale bez většího ohlasu. Cestoval po Evropě, oblíbil si především Francii. Když ji za Druhé světové války Němci okupovali, Beckett, usazený s manželkou na francouzském venkově, se účastnil odboje: pomáhal partyzánům. V r. 1953 měla premiéru Beckettova hra *Čekání na Godota*, která je považována za nejfilozofičtější dílo absurdního dramatu.

Ocitáme se na křižovatce cest v otevřené krajině: dva tuláci, Estragon a Vladimír, tu čekají na Godota, o němž se edozvídáme nic určitého. Ještě se tu zastaví blahobytný Pozzo, který vede na provaze svého otroka Luckyho. Hovor této čtveřice prozrazuje, že celý život je jen čekáním na cosi kýženého, ale neidentifikovatelného: život tedy nemá svůj vlastní smysl, ale na rozdíl od křesťanské útěšné ideje pozdějšího života věčného tady nenásleduje zhora nic – příběhnuvší chlapec oznámí, že Godot dnes nepříjde, snad zítra – jenže všichni víme, že zítra to bude totéž. Jméno *Godot* je nepochybně odvozeno od angl. *God = Bůh*, a jestliže Godot nepříjde, pak lze hru chápat jednak jako polemiku s křesťanstvím (které je na ideji Kristova příchodu na konci dějin založeno), jednak jako provokativní otázku vůči nenáboženské (postkřesťanské) společnosti: jak vůbec můžeme žít život beze smyslu?

Další Beckettovy absurdní hry: *Konec hry, Šťastné dny*. NC.

Beatnici

Beatnici: literární hnutí ve **Spojených státech** především v **50. letech 20. století**, tvořící **bohémsky laděnou opozici vůči konzervativními společenskému mainstreamu**. Výraz Beat Generation bývá vykládán různě: počínaje angl. *beat = unavený, zbitý* (námahou) přes *beatific = blažený, šťastný* (z lat.), a dokonce až k *upbeat = optimistický, povzbudivý*. Označení *beatnik* (s ruskou příponou) vytvořili novináři hlavního proudu jako pejorativní mediální stereotyp a sami příslušníci Beat generation je nepoužívali. Stoupenci beatníků označují členy hnutí jako *the Beats*.

Beatnici aktivně přijali nové, poválečné **atributy konformismu**, ale využili je ve vyhraněně **antikonformním smyslu**. Výmluvným symbolem se stalo zacházení s osobním automobilem: establishment pojal ideu *auto do každé rodiny* jako prostředek k posílení nákupních aktivit jednotlivců i rodin, ke skupinovému piknikování a samozřejmě také jako statusový symbol. Zato beatnici obojího pohlaví pohodlně rozložení na širokých sedadlech vypůjčených či ojetých kabrioletů si užívali jízdu napříč Amerikou jako prožitek dokonalé svobody. Jiný příklad: Poválečný zánik koloniálních panství ve světě vedl západní společnost k očekávání, že politicky nově svobodné země třetího světa bude možné nadále vykořisťovat ekonomicky; beatnici však využili aktuálního sblížení světového Severu a Jihu k tomu, že masivně vnášeli do západní společnosti

znalosti východních náboženství (hlavně buddhismu, konkrétně zen-buddhismu, jehož praxe je individualističtější a niternější). Zatímco rodičovská generace si pro své děti představovala opatrnou liberalizaci sexuálního chování jako pečlivý výběr sociálně atraktivního partnera, beatnici svůj rychlý přístup k sexu chápali jako součást přechodného přátelského seznamování, přičemž zrovnoprávňovali i homosexualitu a bisexualitu. Relativně běžnou součástí beatnického života se bohužel stala velkorysá konzumace návykových látek, od alkoholu a marihuany až k nitrožilním drogám.

V literární tvorbě beatnici odmítli všechnu dosavadní tradici: rehabilitovali uvolněnou, fantazijní lyrickou poezii, již dali – vzhledem ke své životosprávě – až psychedelický charakter. Do prózy vnesli nový žánr – **road story**, založenou na sérii zážitků z free putování po Státech. Road story (ve filmové podobě **road movie**) představuje příkrou polemiku se starším, rovněž typicky americkým žánrem westernu, který prosazoval eticky vzorově charakter, zatímco beatnici chápou obecně sdílenou morálku jako zatěžující tlak okolí; proto také se beatnická literatura – na rozdíl od kultury následujících 60. let – nepromítla do politických postojů či veřejných aktivit. Jazyk beatnických autorů je neformální, má podobu umělecky stylizované běžné (nespisovné) mluvy

Jack Kerouac (1922 – 1969): romány *Na cestě*, *Dharmoví tuláci*; **Lawrence Ferlinghetti** (* 1919): básnická sbírka *Lunapark v hlavě*; **Allen Ginsberg** (1926 – 1997): básnická skladba *Kvílení*. Tvořbě beatníků byl blízký český předčasně zemřelý básník **Václav Hrabě** (1940 – 1965; básnická sbírka *Blues pro bláznivou holku*).

JACK KEROUAC (1922 – 1969): jeho rodina měla francouzské kořeny; ačkoli Jack byl bouřlivák, láskyplně lpěl na rodičích a sourozencích. Zkoušel studovat na univerzitě, ale za války ho povolali do armády; odtamtud byl propuštěn kvůli psychickým problémům a po dvou několikaměsíčních manželstvích se vrhl na život beatového tuláka. V r. 1957 vyšel jeho román *Na cestě* (On the Road; beatoví tuláci začínající spisovatel Sal, jeho kamarád Dean aj.) a Kerouac se stal celebritou. Zemřel na následky své životosprávy.

Další knihy: román *Dharmoví tuláci*, povídkový soubor *Osamělý poutník*.

Magický realismus

Magický realismus: umělecký směr, v němž se prolíná realistický obraz světa s iluzivními prvky (sny, halucinacemi, mýty...), přičemž chybí snaha – autora i postav – po jejich racionálním vysvětlení; nadpřirozeno a tajemno jsou totiž integrální součástí našeho světa. V příběhu mívá silný vliv vnitřní život postav a role detailů. I v magickém realismu běží vedle sebe několik dějových linií, ale na rozdíl od klasického či moderního realismu se tyto linie neprotínají ani nevedou k závěrečnému všeobecnému finále; fungují především jako vzájemné paralely a sbližují se jen na bázi pocitů, dojmů, náhod... Prolínají se časové roviny (a některé události je prolamují). Magický realismus může být považován za přechodový směr mezi moderním realismem a postmodernou. Nejvíce bývá spojován s mimoevropskými literaturami.

Michail Bulgakov (1891 – 1940; Sovětský svaz): román *Mistr a Markétka*; **Gabriel García Márquez** (1927 – 2014; Kolumbie): román *Sto roků samoty*; NC; **Günter Grass** (1927 – 2015; Německo): román *Plechový bubínek*; NC; **Čingiz Ajtmatov** (1928 – 2008; Sovětský svaz / Kyrgyzstán): román *Popraviště*; **salman Rushdie** (* 1947; Indie / Velká Británie): román *Satanské verše*; **Paulo Coelho** (* 1949; Brazílie): román *Alchymista*, **Haruki Murakami** (* 1949; Japonsko): román *Kafka na pobřeží*;

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ (1927 – 2014; Kolumbie): pocházel z venkovské rodiny blízké autentickému kolumbijskému folkloru. Po velkou část života pracoval jako novinář – zahraniční zpravodaj (několikrát navštívil i

Československo). Do světové literatury pronikl románem *Sto roků samoty* (1967; o 6 generacích jedné rozvětvené kolumbijské rodiny). NC.

Existencialismus

Existencialismus (z lat.: *existence* = *bytí* – ve vnějším světě) je filozofický směr (a s ním související umělecká tvorba), vůdčí myšlenkový proud **současnosti**, „platónský“ směr založený na **prioritě poznávacího subjektu** před poznáním samotným. Existencialismus se zrodil **po První světové válce v Německu** a odtud se rozšířil zejména do **Francie** i jinam; je však nápadné, že není vlastní anglosaskému světu a ani v něm nezakotvil.

Existencialismus vznikl pod vlivem řady objevů a událostí. Ze světa přírodních věd se tu uvádí **kvantová teorie**, z níž vyplývá, že veškeré elektromagnetické záření (světlo, rádiové vlny apod.) má zároveň povahu jak vlnění, tak i proudu částic, a záleží tedy na poznávacím subjektu – individuálním člověku –, který z těchto dvou pohledů si předem vybere.

Z vlivných dějinných událostí se nejčastěji zmiňují **obě světové války** (které právě na Německo a Francii dopadly obzvlášť tíživě), ale zdá se, že podobnou, ne-li větší váhu má i fakt, že oba národy prožily v relativně nedávné době také **prudké výměny režimů** (pád konzervativních císařství německého a rakousko-uherského, liberální demokratická republika, rozmach nacismu a druhý návrat k demokracii; existence francouzských pěti republik a německá okupace i francouzská kolaborantská vláda k tomu), takže mezi německými a francouzskými intelektuály se pocit **vykořenění** z vazeb s okolním světem šířil možná víc než jinde.

Existencialismus se výrazně projevil v **beletrii**; dokonce pro většinu zájemců je právě literatura tím hlavním zdrojem zformulovaných existencialistických postojů. Existencialismus můžeme tedy chápat také jako literární proud, ale zároveň existencialistická filozofie ovlivnila i jiné směry, např. absurdní drama nebo postmodernismus.

Podle existencialistů je **vědomí prvotní** a bytí druhotné: **člověk je vržen do světa**, který si nevybral, a **podle své vůle i představy** tuto svou **existenci** teprve pak **naplňuje**. Člověk tedy zakouší absolutní **svobodu**, ale také absolutní **zodpovědnost** za své jednání, protože jako svrchovaný jedinec nemá nikoho, s kým by svou odpovědnost sdílel. Pro existenci člověka je také zásadně důležitý **čas**, v němž se lidská existence realizuje, a jeho plynutí. Teprve člověk svou aktivitou – včetně myšlení – **dává význam** všem skutečnostem okolního světa. Poněvadž však totéž činí i jiní lidé, jejichž náhledy i postoje jsou navzájem velmi odlišné, cítíme, že svět nemá žádný objektivní, všeobecně vnímaný smysl, a proto se nám mnohé prvky světa jeví jako **absurdní**. V takto mozaikovitém světě bez jednotných souřadnic si člověk sám sebe uvědomuje především v **mezních situacích**, kdy zakouší strach, úzkost, beznaděj; tou jedinou absolutní skutečností, které podléhají všechny bytosti, je totiž smrt.

Významná role existencialismu v dnešním prostředí společenských věd a umělecké tvorby ovšem produkuje stav, kdy hranice směru jsou rozostřené, někdy jsou k němu řazeny i osobnosti, které se sami za existencialisty nepovažují, a dokonce existuje jak **ateistická**, tak **křesťanská větev** existencialismu.

Existencialistická beletrie tematizuje modelové příklady mezních životních situací, bezmoc vůči nepoznatelnosti světa, psychické dilema před klíčovým rozhodnutím, bizarní nedorozumění s osudovými následky apod.

Karl Jaspers (1883 – 1969; Německo): filozofický spis *Otázka viny*; **Jean-Paul Sartre** (1905 – 1980; Francie): filozofické spisy *Bytí a nicota*, *Cesty k svobodě*, deníkový román *Nevolnost*, novela *Zed*; NC – nepřijal ji; **Albert Camus** (1913 – 1960): Francie): filozofický esej *Mýtus o Sisyfovi*, romány *Cizinec*, *Mor*; NC.

S existencialismem souvisí **fenomenologie**. označovaná někdy jako filozofická metoda, jindy jako filozofický směr. Fenomenologie usiluje – v protikladu k pozitivismu – odhalit cestu k čistému poznání, zbavenému „předporozumění“, která je zatíženo individuální psychikou, osobní i sociální zkušeností, mentálními schopnostmi apod. (jde tu o variaci na pronikání k platónským idejím).

Významní fenomenologové: **Edmund Husserl** (zakladatel oboru; 1859 – 1938; České země – Morava / Německo): filozofický spis *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*; **Martin Heidegger** (1889 – 1976; Německo): filozofické spisy *Bytí a čas*, *Původ uměleckého díla*; **Hans-Georg Gadamer** (1900 – 2002; Německo): filozofické spisy *Člověk a řeč*, *Pravda a metoda*; **Jacques Derrida** (1930 – 2004; Francie): filozofické spisy *Síla zákona*, *Tradice vědy a skrývání smyslu*, **Jan Patočka** (1907 – 1977; Československo): filozofická díla *Přirozený svět jako filozofický problém*, *Úvod do fenomenologické filozofie*, *Péče o duši*, **Karel Kosík** (1926 – 2003; Československo / Česká republika): filozofické spisy *Dialektika konkrétního*, *Předpotopní úvahy*.

ALBERT CAMUS (1913 – 1960; Francie): spisovatel a publicista, jeho dílo je silně prodchnuto existencialismem, ačkoli on sám nechtěl být považován za filozofa. Narodil se ve francouzské kolonii Alžírsku. Do Francie se přestěhoval teprve v r. 1940, zapojil se tam do protiněmeckého odboje a zároveň se začal věnovat spisovatelství: napsal esejistickou knihu *Mýtus o Sisypovi*, která je považována za demonstraci existencialismu, a romány *Cizinec* a *Mor*; Po válce – již populární pro svou tvorbu i osobní statečnost – přednášel na univerzitách; zahynul při dopravní nehodě. NC.

Postmodernismus

Postmodernismus je běžný název pro **kulturní atmosféru nového „konce století“**, tentokrát hlavně kolem r. 2000 a později – až dodnes; první zřetelnější náznaky postmodernismu se objevují již v 60. letech a jeho prudký rozvoj nastává asi od r. 1980, což je doba zatím posledního epochálního předělu v dějinách světového myšlení. Chápeme-li postmodernismus úzce jen jako kulturní sloh, pak **existencialismus a fenomenologie** představují jeho filozofické pozadí (podobně jako u dvojic klasicismus – osvícenství a realismus – pozitivismus). Existuje ovšem i podobný termín *postmoderna*, který můžeme vztáhnout širěji na celou epochu a její paradigma (obecně přijímaný způsob myšlení) – a hovoříme pak třeba o postmoderní politice, postmoderním vzdělávání, postmoderní erotice apod. (je to podobné jako s první a druhou modernou).

Postmodernismus je „platónský“ směr; spočívá na postulátech, že **(a) moderna** se svým objektivismem a technooptimismem **se přežila** a vyčerpala, **(b) modernistická idea** všeobecného a nutného **pokroku je lživá**; vývoj světa nesleduje žádný účel a kdoví, jestli nějaký smysl najdeme aspoň v individuálním lidském životě, **(c) adorace kvantifikátorů růstu** musí být nahrazena **ekologickou zodpovědností**, **(d) svět** ve své úplnosti přesahuje poznávací schopnosti člověka, a proto je třeba **dekonstruovat** zažitá velká interpretační vyprávění, na nichž se sjednocovaly minulé generace, **(e) neexistují závazné hodnotové systémy**, **(f) poněvadž výklady založené na expertní faktografii** slouží překonanému modernistickému technooptimismu, svět nejlépe nahlédneme prostřednictvím **aktualizace mýtů** (preferujících vztahy před daty) a **archetypů** (obecně a nadčasově zažitých ideálních pravzorů) nebo inklinováním k **transcendenci a duchovnu**, přičemž ale všechny tyto náhledy jsou subjektivní a nemají všeobecnou platnost, **(g) jelikož svět je** pro člověka v úplnosti **nepoznatelný**, poznávajícímu subjektu se okolní skutečnosti jeví jako **mnohoznačné, neurčité či nahodilé**, a tím dokonce do jisté míry **absurdní**, **(h) mezi** zdiskreditované modernistické koncepty patří i stát pečující o rozvoj společnosti, proto jeho existenci je třeba nahradit **individualistickou privatizací** – nejen ekonomických subjektů, ale také vzdělání, kulturních statků, sociální a zdravotní péče apod.

Z výše uvedené charakteristiky vyplývá také povaha **postmoderní literatury**: **(1) všechno už tady bylo** a nová umělecká díla vznikají objevným, neotřelým, často provokativním (nebo naopak komerčně vykalkulovaným) mísením prvků, motivů apod. již dávno známých a dosud používaných v jiných, tradičních kontextech; **(2) každý má svou pravdu**: objektivní autorský vypravěč ustupuje do pozadí ve prospěch vypravěčské polyfonie (skutečnost nazíráme očima jednotlivých hlavních postav), **(3) děj i popisy jsou minimalizovány** a uvolňují prostor **emocím, pocitům, reflexím**,

náladám, úvahám, (4) **příběhy nemají jasné zápletky**, preferuje se vzpomínkový půdorys, rozbití dějové linie na fragmenty-epizody, časté jsou paralelní příběhové linie, které se však – na rozdíl od klasického realismu, ale podobně jako v realismu magickém – neprotínají, a je na čtenáři, aby je sám porovnával a hledal mezi nimi vztah, (5) **není důležité rozuzlení**, ale vnitřní život postav, (6) je **odmítnuta tradiční estetika**, kategorie *krása – ošklivost* jsou prezentovány provokativně jinak než bylo dosud obvyklé, s tím souvisí odklon od typizace a preferování (až barokní) bizarnosti, (7) uplatňuje se **metafikce**: autor narušuje sugestivnost díla a připomíná, že jde o fikci: popisuje, jak sám dílo vytváří, jak dílo souvisí s jeho osobním životem apod. (je ovšem otázka, zda taková otevřenost není jen stylizací, čili novou fikcí), (8) s tím souvisí **rozbití časové souslednosti, experimenty s jazykem** apod., (9) častá je **intertextualita**: prezentovaný vztah díla k jiným textům – věcným či uměleckým, (10) dílo je vytvářeno jako **vícevrstevnatá struktura**, z níž si každý něco odnese: povrchní, nezavřený čtenář se nechá unést atraktivností motivů či jazyka, zatímco čtenář fundovaný si vychutná skryté významy, aluze (odkazy na jiná díla), paralely, faktografii apod. (odtud také pochází literární záliba v mapách, heslech, šifrách atd.), (11) tomuto cíli slouží hojně uplatňovaný **princip nedourčenosti**: text obsahuje předěly (bílá místa), kde čtenář musí sám rozhodnout, zda předchozí konkrétní fakt/čin/rys/událost jsou jen okrajové, nebo zda naopak s sebou nesou hlubší významy; tím se zdůrazňuje jednak subjektivnost lidského poznání, jednak zneklidňující složitost světa jako celku, (12) přehradu mezi triádou *autor – postavy – čtenář* boří využívání **nevlastní přímé řeči, polopřímé řeči** apod., základním vypravěčským módem je **historický prézens**, (13) **díla postrádají** jakékoli explicitní mravní apod. **ponaučení**.

Při hledání ultrastručné a zároveň ultravýstižné charakteristiky pro postmodernu se ujal výraz *tekutost*.

UMBERTO ECO (1932 – 2016; Itálie): profesor na několika italských univerzitách včetně boloňské (patrně nejstarší univerzita na světě); znalec středověké filozofie i estetiky, věnoval se také literárněvědnému bádání (esejistické knihy *Jak napsat diplomovou práci, Meze interpretace*). Svým prvním románem *Jméno růže*, který napsal až téměř v 50 letech, se stal čelným představitelem umělecky hodnotné literární postmoderny.

Romány *Jméno růže* (středověká detektivka, v níž již renesančně racionalistický anglický pátrač, řeholník Vilém Baskerville, řeší případ série vražd v italském klášteře, přičemž k rozluštění záhady a dopadení pachatele je třeba projít a pochopit klíčové spisy středověkého myšlení), *Foucaultovo kyvadlo* (název podle technické pomůcky sestavené francouzským fyzikem 19. století, děj se soustřeďuje kolem alternativního evropského myšlení, od židovské kabaly až ke kryptoosvěcenským naukám), *Ostrov věřejšího dne* (z doby střetávání barokní a osvěcenské mentality v době po Třicetileté válce), *Pražský hřbitov* (o evropské vlně antisemitismu kolem r. 1900).

Společenská satira

FRIEDRICH DÜRRENMATT (1921 – 1990; Švýcarsko): především dramatik, patrně nejznámější moderní švýcarský spisovatel. Zabýval se i filozofií, a tak se zaměřil na žánr modelových her, kde postavy vždy řeší nějaké jasné vymezené etické dilema; v Dürrenmattových hrách se postavy vyznačují myšlením v paradoxech a rozuzlení mívá povahu provokativní satiry.

Hra *Návštěva staré dámy* (někdejší dívčí kráska se po mnoha letech vrací do rodného maloměsta jako americká multimiliardářka a představitelům města nabízí miliardu, když zabijí jejího někdejšího milence, s kterým měla dítě a on ji opustil), detektivní román *Soudce a jeho kat*.

Timur Vermes (*1967; Německo): novinář a prozaik. V r. 2012 vzbudil senzaci satirickým románem **Už je tady zas**: vypravěčem je Adolf Hitler, který přežil – neznámo jak – nezraněn poslední dny Druhé světové války, kterou rozpoutal, a ocitl se v dnešním Německu: nejdřív se hodně diví, ale postupně zjišťuje, že změny nejsou zase až tak velké... Ústřední sdělení mrazivě vtipné knihy se kryje s dnes mediálně tabuizovaným konstatováním, že dlouhodobé německé úsilí o dosažení pevné velmocenské pozice bylo naplněno až nyní – zcela nekrvavou cestou, ale o to účinněji (*Dálnice stavěli i nadále dělníci z Polska, Běloruska, Ukrajiny a dalších zemí, za mzdy, které by se byly Říši vyplatily víc než jakákoli válka.*).

Česká literatura 20. a 21. století

Demokratický (masarykovský) proud

KAREL ČAPEK (1890 – 1938): chronologicky první ze světově proslulých českých spisovatelů, věnoval se mimořádně širokému rejstříku žánrů. Pocházel z kulturně podnětné rodiny podkrkonošského venkovského lékaře, od dětství vynikal intelektuálními a studijními schopnostmi. Karlův bratr Josef se stal evropsky významným moderním malířem (tvořil v duchu kubismu aj.), oba bratři však začínali společnou literární tvorbou.

Karel Čapek unikl vojenskému nasazení do První světové války – byla mu diagnostikována Bechtěrevova choroba, spočívající v postupném tuhnutí páteře. Absolvoval Filozofickou fakultu Karlovy univerzity, byl na studijním pobytu v Německu a Francii (tam studoval na Sorbonně). Karel literárně tvořil již od studentských let, on a Josef patřili do autorské skupiny *Almanachu na r. 1914*, který se stal prvním počinem druhé moderny v české literatuře a byl nesen především idejemi **civilismu**: v tehdejší tvorbě brů Čapků se ovšem objevuje i **expresionismus** (společný povídkový soubor *Krakonošova zahrada*).

Za První světové války Karel Čapek přeložil významné francouzské básníky konce století, a když překladová knížka po válce vyšla (*Francouzská poezie nové doby*, 1920), stala se mocným inspiračním zdrojem pro silnou generaci mladých básníků ze sdružení Devětsil (Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert aj.).

Od r. 1921 až do své smrti Čapek pracoval jako novinář v redakci Lidových novin; podílel se na jejich přeměně ve fórum moderně orientovaných českých intelektuálů. Mnozí z jeho žurnalistických kolegů byli také literárně činní (a názorově si byli všichni vcelku blízcí), takže se mluvívá o **literární generaci Lidových novin (Karel Poláček, Eduard Bass, Ferdinand Peroutka...)**.

Karel Čapek si poměrně záhy našel autorskou (vypravěčskou) polohu, v níž pak setrval až do konce svého nedlouhého života. Vystupoval jako typický reprezentant české střední třídy, jako obyčejný člověk, který náleží k neprivilegovaným vrstvám, takže se vyznačuje blízkostí k opravdu chudým lidem, citlivým vztahem k přírodě a krajině, mírnou nedůvěrou k držitelům velkých peněz a silným odporem k rozmáchlým ideologiím. Takového obyčejného člověka v davu snadno přehlédnete, ale když se s ním sblížíte, zaujme vás kultivovaným projevem a nenápadnou, ale o to pevnější vnitřní hrdostí; jeho charakter se opírá o někdejší láskyplnou rodinnou výchovu, celoživotní četbu, vlídný, ale pronikavý humor a přirozenou touhu po harmonickém, klidném osobním i profesním životě.

Tímto postojem Čapek dokázal oslovit velmi široké spektrum čtenářů, ačkoli cítíme, že v jeho osobnosti byly obsaženy i jiné tóny, které však z různých důvodů dával najevo jen zřídka: od smyslu pro dráždivou erotiku až po niternou, necírkevní zbožnost.

Projevem Čapkovy mladistvé generační vzpoury se stalo modelové drama *Loupežník* (1920), ale první skutečně velkou čapkovskou literární událostí byla až antiutopická hra *R.U.R.* (1921): název je zároveň názvem firmy sídlící i se svou továrnou na ostrově kdesi v oceánu: *Rossum's Universal Robots*. Roboti (jméno vymyslel pro bratrovu hru Josef Čapek a jde o nejrozšířenější český

internacionalismus) jsou vyrobení z umělých tkání (na rozdíl od dnešního převládajícího významu nejde tedy o stroje, ale o umělé bytosti. Roboti jsou rozšiřováni po světě, aby vykonávali za lidi fyzickou práci, zároveň však je jejich psychika vystavěna tak, aby neobsahovala lidské city, zájmy, smysl pro poezii, hru, lásku...; roboti se mají věnovat jen práci, protože tak se svým majitelům nejvíce ekonomicky vyplatí. Od rouhačského romantického Frankensteinova jsme se v Čapkově hře dostali až k modernistickému oslnění exaktní vědou a k pohrdání odvěkými řádem světa. Lidé se prostřednictvím robotů zbavili práce, ale tím se připravili o důležitý atribut lidství; vzápětí se tedy přestanou rodit děti, a když se roboti vzbouří, dokáží lidstvo vyhubit. Zdá se tedy, že s lidskými dějinami je konec, ale protože některé skutečnosti jsou nepřemožitelné, ve dvou robotech se náhle probudí láska a oni se mohou stát novým Adamem a Evou. Hra, varující před odlidšťujícím ponížením člověka na pouhý lidský zdroj, byla rychle přeložena do angličtiny a na světových jevištích zaznamenala velký úspěch; Čapek se již jako třicátník stal mezinárodně oceňovaným umělcem, ačkoli – anebo možná právě proto, že – jeho hra upozornila na dosud většinou přehlížená rizika moderního světa. Čapek vzápětí napsal další varovná díla science fiction: satirický fejetonový román *Továrna na Absolutno* (o karburátoru, který uvolňuje ducha hmoty, a tím přivede lidský svět do slepé uličky), román *Krakatit* (o superničivé třaskavině, o níž usiluje válekychtivá mocnost), drama *Věc Makropulos* (o tajemství dlouhověkosti).

Čapkovou dlouholetou životní partnerkou byla herečka a příležitostná spisovatelka Olga Scheinpflugová (1902 – 1968), vzali se r. 1935, zůstali bezdětní.

Karel s Olgou procestovali řadu zemí západní Evropy, Karel Čapek odtud vytěžil půvabné cestopisy, které sám ilustroval. (*Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl, Obrázky z Holandska, Cesta na sever*).

Josef a Karel Čapek ve své pražské dvojvile pořádali intelektuální diskusní setkávání *pátečníků*; přicházel mezi ně i prezident Masaryk, s nímž se Čapek spřátelil; výsledkem bylo knižní interview (patrně první na světě) *Hovory s T.G.M.* kvalitní souhrnný publicistický pohled na Masarykův život, veřejnou činnost i názory, Masaryk a Čapek se shodovali v důvěře v sílu obyčejných lidí a drobné, každodenní práce, v sympatiích ke svobodomyšlné západoevropské kultuře (především anglosaské a francouzské), v odporu vůči ideologizaci veřejného prostoru a v mnoha dalších věcech.

Karel Čapek byl prvním předsedou české pobočky PEN-klubu, mezinárodní organizace spisovatelů a novinářů.

Z textů, které Čapek psal do Lidových novin, vynikaly zejména **sloupky a fejetony** (duchaplné články reagující na aktuální události či naopak nadčasové rysy běžného života), cestopisy a povídky (soubory detektivek všedního dne *Povídky z jedné kapsy a Povídky z druhé kapsy*).

Na počátku 30. let Čapek napsal volnou románovou trilogii *Hordubal, Povětroň a Obyčejný život*, jíž ilustroval tehdy populární, původně americký filozofický směr pragmatismus (řec. *pragma* = *jednání, praxe*): pravdivost se ukazuje v užitečnosti pro běžný život.

Rozmach fašismu, zejména italského, španělského a německého, vedl čapka k napsání děl mobilizujících proti tomuto totalitnímu nebezpečí. Román *Válka s Mloky* (1936) je obsažnou prozaickou variací na R.U.R., jenže tentokrát jsou lidmi (pro těžkou stavební práci v pobřežních vodách) zotročeni původně mírumilovní mloci, prostřední ze 3 částí knihy (*Po stupních civilizace*) je mystifikací, která podává v množství publicistických apod. textů analytický a až satirický portrét celého meziválečného světa. Ústřední konflikt hry *Bílá nemoc* (1937) se odehrává mezi diktátorským maršálem, který chce svému národu prospět vyprovokováním a úspěšným vedením války se sousední malou zemí, a lékařem chudých doktorem Galénem. Mezi dospělou populací v Maršálově říši řadí agresivní druh malomocenství (bílá nemoc); Galén jako jediný zná lék a léčí jím nemocné v chudinské čtvrti; lék hodlá dát k dispozici i mocným a bohatým až když oni prosadí ukončení válečných příprav. po řadě peripetií se zdá, že optimistické řešení je přece jen možné, jenže dřív, než by k němu mohlo opravdu dojít, Galén zahyne pod nohama zfanatizovaného davu. Poslední Čapkovovo velké dílo, hra *Matka* (1938), byla bezprostředně inspirována občanskou válkou ve Španělsku, ale podává hlavně modelové dilema titulní postavy, která postupně přichází o

manžela i syny a hledá odpověď na otázku, zač by člověk měl opravdu smysluplně nasadit svůj život.

Po Mnichovské dohodě ze září 1938 byl Čapek v podmínkách polofašistické druhé republiky vystaven mohutné mediální štvanci ze strany ultrakonzervativců (k nimž se přidali i mnozí katoličtí spisovatelé). Čapkovi bylo vytýkáno, že svým celoživotním svobodomyšlným a demokratizujícím humanismem oslaboval připravenost československé veřejnosti čelit vážným krizím a že svou náklonností k západním demokraciím zbytečně provokoval k agresi německého souseda, který jen hájí svůj tradiční vliv na české dění. V této dramatické atmosféře Karel Čapek zemřel o Vánocích 1938 na zápal plic. Josef Čapek byl po začátku německé okupace uvězněn nacisty v koncentračním táboře, kde krátce před osvobozením zemřel.

Karel Poláček (1892 – 1945; ČZ): prozaik a novinář (Čapkův kolega z Lidových novin), nejoblíbenější český humorista 20. – 30. let (romány *Muži v ofsajdu*, *Michelop a motocykl* aj.), psal o obyčejných lidech z Prahy, ale hlavně z maloměsta (pentologie *Okresní město* aj.), ovšem k mentalitě omezeného českého maloměšťáctví byl velmi kritický; svou nejoblíbenější knížku, příběh klukovské party *Bylo nás pět*, na knižních pultech nikdy ani neviděl: napsal ji za německé okupace, kdy jako občan židovského původu již nesměl publikovat, sám pak zahynul v koncentračním táboře a knížka vyšla až po osvobození.

Milena Jesenská

Moderní a socialistický realismus

IVAN OLBRACHT (1882 – 1952; ČZ; vl. jm. Kamil Zeman): realistický autor, který začínal portréty lidí na okraj společnosti (povídkový soubor *O zlých samotářích*), na něž navázal psychologickým románem *Podivné přátelství herce Jesenia*, ve 20. letech napsal román *Anna proletárka* ve stylu socialistického realismu, po nástupu prosovětského Klementa Gottwalda do čela komunistické strany v r. 1929 z KSČ vystoupil spolu s jinými – Jaroslavem Seifertem, Vladislavem Vančurou aj. (Manifest sedmi) – a uchýlil se k prózám z židovské komunity na Podkarpatské Rusi: (povídkový soubor *Golet v údolí* – v něm povídka *O smutných očích Hany Karadžičové* aj.); Druhou světovou válku prožil – ač pronásledován gestapem – v ilegality v jihočeské obci Stříbřec).

Socialistický realismus: kulturní směr prosazovaný v Sovětském svazu od r. 1932 a v prosovětských státech středovýchodní Evropy po r. 1945 jako jediný oficiálně podporovaný způsob estetického ztvárnění skutečnosti, čerpal z realismu 19. století (ovšem jen v kritickém vztahu ke komerčnímu kapitalistickému světu), z monumentálního klasicismu 18. století a z meziválečné moderny, ve výtvarném umění, zejména v architektuře, si vysloužil ironickou zkratku sorela.

Jan Otčenášek (1924 – 1979): novela *Romeo, Julie a tma*

Katolická literatura

JAROSLAV DURYCH (1886 – 1962; ČZ): katolický spisovatel s citem pro psychologii postav, odpůrce liberálního Karla Čapka, v nevyslovené polemice s Palackého a Jiráskovou demokratickou interpretací českých dějin (husitství!) až neuvěřitelně přecenil barokního prospěcháře z Tricetileté války Albrechta z Valdštejna: menší valdštejnská – novelistická – trilogie *Rekvie* a větší

valdštejnská – románová – trilogie *Bloudění*; na konci 30. let vyzdvihoval jako následovníhodný klerofašistický režim Francisca Franca ve Španělsku).

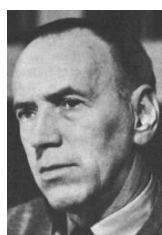
Jan Zahradníček

O lidské duši

JAROSLAV HAVLÍČEK (1896 – 1943; ČZ): autor psychologických próz: romány *Petrolejové lampy*, *Neviditelný*, *Helimadoc*.

VLADIMÍR HOLAN (1905 – 1980; ČZ): lyrický básník bohatě metaforické poezie inklinující k experimentálně ztvárněným myšlenkově náročným tématům: sbírka *Noc s Hamletem*.

FRANTIŠEK HRUBÍN (1910 – 1971): básník, spolu s Josefem Václavem Sládkem a Jaroslavem Seifertem tvoří trojici nejoblíbenějších českých lyriků, navíc všichni tři se vydatně věnovali také tvorbě pro děti. Hrubín se narodil v Praze, ale celý život tíhl k pobytu v přírodně bohatých končinách českého venkova (Posázaví, jižní Čechy). Nedostudoval vysokou školu, pracoval v Městské knihovně v Praze, po Druhé světové válce se stal spisovatelem z povolání.

Hrubínova česká krajina je zjizvená těžkým osudem chudé země zmítané dějinami, ovšem právě pod tímhle hrubým pláštěm se skrývá její nenápadná, ale autentická a jedinečná krása. Obraz krajiny se prolíná s neokázalou, necírkevní zbožností, s prarodičovskou moudrostí a s uměřeně erotickými chvílemi vedle milované ženy. To vše Hrubín umí vyjádřit harmonickými, zpěvnými, vynalézavě rýmovanými verši. Hrubín se nechával inspirovat prokletými básníky – byl zdatným překladatelem z francouzštiny. Z tohoto období pocházejí Hrubínovy **básnické sbírky** *Zpíváno z dálky*, *Krásná po chudobě*.

Prudkou změnu přinesla německá okupace Československa a Druhá světová válka: tyto dramatické události Hrubín chápe jako fatální ohrožení všech svých jistot. Ještě se vrací k předchozí tematice (**sbírky** *Včelí plást*, *Země sudička*), ale pak se – sám otec malé dcery – obrací ke svému zcela novému žánru, poezii pro děti: sbírka *Říkejte si se mnou* aj.

Třetím typem Hrubínovy tvorby se stávají básně vzniklé pod tlakem aktuálního válečného dění; Hrubín je ovšem vydává až po osvobození: **sbírka** *Chléb s ocelí* (v ní patetická báseň *Stalingrad*) a básnická skladba *Jobova noc*. V obou dílech Hrubín volí přímější vyjadřování, válka je pro něj aktuální podoba biblické Apokalypsy (starozákonní *Job* trpělivě snášející rány osudu je tu polemicky pojat jako protiklad *boje*), Hrubínovy verše z Jobovy noci *Ach, Čechy krásné, Čechy mé! / Obraze rámu prastarého, / kolikrát vytrhli tě z něho, / že odprýskaly barvy tvé / až po tmu hrobů. A v den slavný / znovu pro zraky žárlivé / napjal tě rámař starodávný* jsou obecně známé dodnes. Tuto linii uzavírá **poema** *Hirošima*, inspirovaná americkým svržením vůbec první atomové bomby na japonské město v závěru války: Hrubín využívá ohlas přelomové události k básnickému vyjádření permanentní vratkosti lidské existence.

Ačkoli Hrubínovy těsně poválečné texty mohly být považovány za básníkovo přitakání novým poměrům, kdy nastolení komunistického režimu v Československu (1948) oficiální propaganda spojovala s významnou osvoboditelskou rolí komunistického Sovětského svazu, sám Hrubín nelibě nesl, že jeho přátelé katoličtí spisovatelé (na prvním místě lyrik Jan Zahradníček) byli novým režimem pronásledováni, zakazováni, a dokonce vězněni a týráni. Sám Hrubín v té době publikuje – podobně jako Seifert – hlavně texty pro děti (*Špalíček veršů a pohádek*). Když po smrti sovětského diktátora Josifa Stalina došlo (1956) ke zmírnění represí, Hrubín a Seifert na sjezdu Svazu československých spisovatelů ve svých projevech zkritizovali dosavadní nadvládu politiky nad kulturou a brutální cenzuru.

V následujícím období Hrubín napsal mj. 2 díla, která patří k vrcholům moderní české literatury: (1) **poemu *Romance pro křídlovku*** (odehrává se na posázavském venkově, městský mladík František tu hledá opravdovou lásku a ocitá se mezi vesnickou dívkou Tonkou a dráždivě spontánní kolotočářskou dcerkou Terinou; křídlovka symbolizuje koloběh života – její zvuk nás provází od narození až k pohřbu), (2) lyricky laděné společenské **drama *Srpnová neděle***: odehrává se v Chlumu u Třeboně; Hrubín tam měl chalupu a tomuto kraji věnoval i mnohé verše (**báseň *Rybník Hejtman***). Hrubín byl člověk nevalné životosprávy, nemírný kuřák a měl také problémy s alkoholem; v jeho pouhých 60 letech věku ho s náhlou zdravotní indispozicí sanitka převezla z Chlumu do českobudějovické nemocnice, kde zemřel.

JIŘÍ KOLÁŘ (1914 – 2002; ČZ / Francie): výtvarník (koláže aj.) a básník, byl členem literárně-výtvarné generační Skupiny 42 (s básníky Josefem Kainarem a Ianem Blatným, malířem Kamilem Lhotákem aj.), svou poválečnou tvorbu začínal ve dvojici s Josefem Hiršalem, kdy převypravovali pro dnešní mladé čtenáře některé díla starší evropské literatury (*Ezopovy bajky, Enšpígl, Baron Prášil*), patřil k významným osobnostem 60. let, v r. 1980 emigroval do Francie, po r. 1989 se vrátil do Československa; básnická sbírka ***Prométheova játra***.

Skupina 42: literárně-výtvarná skupina soustředěná kolem teoretika umění Jindřicha Chalupického, v podmínkách Druhé světové války a německé okupace navazovala na meziválečnou modernu, na rozdíl od ní ovšem nepreferovala frankofonní, ale anglosaské prostředí, hledala poetičnost městského života včetně okouzlení moderní technikou, jako sdružení působila 1942 – 1948, pak se její členové rozešli za zcela samostatnou tvorbou.

JIŘÍ ORTEN (1919 – 1941; ČZ – prostředí českých Židů v Praze, vl. jm. Jiří Ohrenstein): nejnadějnější básník generace, jež začala tvořit v těžkém období na přelomu 30. a 40. let, autor lyrické poezie spojující existenciální témata lidského ohrožení a milostné náměty, sbírky ***Čítanka jaro, Ohnice; Deníky***; zemřel, když se stal obětí dopravní nehody a v německé nemocnici ho odmítli ošetřit. Dnes se uděluje Cena J. O. mladým básníkům.

JAN SKÁCEL (1922 – 1989; ČZ): básník-lyrik zhuštěného, drsného, často smutně ironického výrazu, spojený s moravskou přírodou (pracoval v redakci literárního časopisu 60. let *Host do domu* – název inspirován Wolkerovou sbírkou), sbírky ***Smuténka, Kdo pije potmě víno, Odlévání do ztraceného vosku***.

LADISLAV FUKS (1923 – 1994; ČZ): mezinárodně úspěšný autor psychologických próz, tematizoval ohrožení fašismem a v souvislosti s tím židovskou problematiku (sám se židovským prostředím nesouvisel, ale jako homosexuál s nimi za německé okupace sdílel stejné obavy): novely ***Spalovač mrtvol*** (hlavní postava pan Kopfrkingl), ***Pan Theodor Mundstock***.

Experimentální vypravěčství

Jaroslav Foglar

BOHUMIL HRABAL (1914 – 1997; ČZ): prozaik oživující tradici spontánního vypravěčství, nachází poezii, filozofičnost a osvobozující fantazii v životě lidí na okraji společnosti, kteří ovšem svoji moudrost a vzdělání získali nikoli institucionálně, ale ve škole života v souvislosti se svými až bizarními zkušenostmi: povídkové knihy ***Pábitelé, Perlička na dně, Slavnosti sněženek***, vzpomínková próza ***Postřižiny***, experimentální (jednovětá) povídka ***Taneční hodiny pro starší a pokročilé***, válečná novela ***Ostře sledované vlaky*** (Oscar pro filmový přepis), novela rekapitulující (na příběhu číšníka a hoteliéra) československý vývoj 20. – 50. let ***Obsluhoval jsem anglického krále***.

JOSEF ŠKVORECKÝ (1924 – 2012; ČZ / Kanada): spisovatel a překladatel z angličtiny, jeho román *Zbabělci* (nekonformní pohled na konec Druhé světové války v Čechách) patřil k impulsům československé liberalizace od konce 50. let, další romány *Tankový prapor*, *Příběh inženýra lidských duší*, novela *Legenda Emöke*; častá autobiografická postava Dannyho Smiřického; po r. 1968 Josef Škvorecký s manželkou Zdenou Salivarovou emigrovali do Kanady, kde (v Torontu) mj. založili exilové nakladatelství Sixty Eight Publishers, která vydávalo (v češtině) knihy současných českých autorů, které tehdy nemohly z politických důvodů v Československu vycházet.

ARNOŠT LUSTIG (1926 – 2011; ČZ / Spojené státy): spisovatel židovského původu, za Druhé světové války vězněn v koncentračních táborech (uprchl), v 50. – 60. letech známý novinář, po r. 1968 emigroval do Spojených států; jeho životním tématem je holokaust, jehož povahu ukazuje na příběhu mladých židovských dívek, které jsou odhodlány se této zločinné mašinérii vzepřít; novely *Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou*, *Démanty noci*, *Nemilovaná*.

LUDVÍK VACULÍK (1926 – 2015; ČZ): spisovatel a novinář, jeho generační román *Sekyra* se stal jedním z mezníků liberálních 60. let, autor petice *2000 slov*, která během Pražského jara 1968 žádala vytvoření pluralitní společnosti západního typu; deníkový román *Český snář*, soubor fejetonů *Jaro je tady*.

PAVEL KOHOUT (*1928; ČZ / Rakousko): spisovatel a novinář, v r. 1978 se odstěhoval do Rakouska, uznávaný dramatik: hry *August August, august* (politická alegorie z cirkusového prostředí), bizarní román *Katyně* (o škole pro katy), detektivní román z konce Druhé světové války v Praze *Hvězdná hodina vrahů*, deníkový román *Kde je zakopán pes*.

MILAN KUNDERA (*1929; ČZ / Francie): prozaik, dramatik a publicista, muzikolog, jeho román *Žert* o osudu mladého intelektuála v 50. – 60. letech se stal jedním ze symbolů doby směřující k Pražskému jaru, Kundera tematizoval – na tehdejší dobu velmi otevřeně – i erotiku (povídkový soubor *Směšné lásky*), v r. 1975 emigroval do Francie, kde dodnes žije, v posledních letech publikuje ve francouzštině, jeho eseje o umění jsou mezinárodně uznávány, často hledá paralely mezi literaturou a hudbou (obzvlášť se zabývá Leošem Janáčkem); romány *Nesnesitelná lehkost bytí*, *Nesmrtelnost*, *Život je jinde*.

OTA PAVEL (1930 – 1973; vl. jm. Otto Popper): spisovatel a novinář, pocházel z židovské rodiny (za Druhé světové války žili mimo Prahu a v r. 1942 byli nechtěnými svědky nacistického vyhlazení obce Lidice), po válce pracoval jako sportovní novinář (svým časopiseckým a knižním reportážím dokázal dát rozměr obecného podobenství o lidském důvtipu, vůli a vytrvalosti: knižní soubory *Plná bedna šampaňského*, *Dukla mezi mrakodrapy*), na sklonku života (ukráceného psychosomatickým onemocněním) napsal sérii úspěšných poetických vzpomínkových próz na dětství trávené z velké části v rybářském kraji na Berounce (soubory *Jak jsem potkal ryby*, *Smrt krásných srnců*).

VLADIMÍR PÁRAL (*1932; ČZ): prozaik, který vnesl v 60. letech do české literatury typ technického intelektuála odtažitého vůči režimu a uzavřeného do vlastního světa naplněného ironickou skepsí a erotickými vášněmi: romány *Katapult*, *Milenci a vrazi*, *Mladý muž a bílá velryba*, *Radost až do rána*, *Muka obraznosti*; když v 70. letech narazil na cenzuru, unikl do science fiction (*Romeo a Julie 2300*), po r. 1989 se vrátil k původní tematice, ovšem s ještě zesílenými sexuálními motivy (*Playgirls*).

JOSEF TOPOL (1935 – 2015; ČZ): dramatik, významná osobnost pražského Divadla Za Branou, které patřilo mezi symboly 60. let, hry *Kočka na kolejích*, *Sbohem, Sokrate!*; otec postmoderního spisovatele Jáchyma Topola (romány *Sestra*, *Anděl*).

VÁCLAV HAVEL (1936 – 2011; ČZ): dramatik, esejista a politik, pocházel z významné meziválečné podnikatelské rodiny, po komunistickém převratu nemohl studovat podle svých představ, ale prosadil se v divadelním prostředí (pražské Divadlo Na Zábřadlí), stal se jedním ze světově významných autorů absurdního dramatu, jež povýšil na propracovanou politicky adresnou reakci vůči aktuálním poměrům tzv. normalizace (československý neostalinismus v podmínkách sovětské vojenské okupace po r. 1968), stal se klíčovou postavou československého protikomunistického disentu 70. – 80. let a vůdcem demokratické revoluce 1989, prezident Československa (1989 – 1992) a České republiky (1993 – 2003), mezinárodně respektovaný pro úsilí spojovat praktickou politiku s nadčasově chápaným smyslem; hry *Zahradní slavnost*, *Pokoušení* (moderní variace na Goethova *Fausta*), *Audience*, *Vernisáž*, *Odcházení*; esej o normalizaci *Moc bezmocných*.

Jiří Hajiček

Alena Mornštajnová

Humor a satira

Zdeněk Jirotka

ZDENĚK SVĚRÁK – LADISLAV SMOLJAK:

Pražské *Divadlo Járy Cimrmana* vzniklo v r. 1967 rozvinutím námětu z oblíbeného rozhlasového pořadu. Hry divadla jsou založeny na mystifikaci – vědeckém bádání o životě a díle fiktivního zapomenutého českého génia, po němž je divadlo pojmenováno. Hry mají podobu odborného semináře a divadelní hry, která zlehčujícím způsobem napodobuje zejména české venkovské divadlo 19. století. Klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi se stali **Zdeněk Svěrák** (* 1936) a **Ladislav Smoljak** (1931 – 2010), zpočátku též **Jiří Šebánek** (1930 – 2007), z dalších herců jsou známí např. rozhlasový redaktor Miloň Čepelka a výtvarník Jaroslav Weigel. Hry *Akt*, *Vyšetřování ztráty třídní knihy*, *Dlouhý*, *Široký a Krátkozraký*, *Posel z Liptákova*, *Dobytí severního pólu*, *Blaník*, *Záskok*, *České nebe* aj.

Cermt chce celonárodní znalost definic, nezbylo tedy než najít příslušnou encyklopedii (stručnou i netriviální), takže jsme použil Ottovu všeobecnou encyklopedii (2003). Hesla jsou většinou optimální, předpokládám, že unifikovaný test nebude vyžadovat vývojové detaily žánrů, byť v některých heslech jsou obsaženy a já je ukázněně opsal.

anekdota

Stručné, vtipné vyprávění humorné příhody s pádnou pointou o známé události, osobnosti, o příslušnících určité společenské vrstvy apod. Je dokladem ústní lidové tvořivosti; anekdota se objevovala již ve středověku, zejména v kázáních jako exempla, v kronikách pro zpestření líčení apod.

bajka

Krátký prozaický nebo veršovaný alegorický příběh obsahující mravní ponaučení, v němž zvířata nebo věci mluví jako lidé.

balada

Lyrickoepická báseň s pochmurným dějem rychlého spádu, stručnými dialogy a tragickým koncem. Někdy je složena pouze z dialogů.

Původně se slovem balada označovala v Provinci a v Itálii lidová milostná taneční píseň a balada francouzská (villonská).

Balada v současném významu má původ ve Skotsku, kde ji zpívali minstrelové (žongléři). Hlavním námětem byly příběhy z válek a starých mýtů. Ze Skotska se balada dostala do Německa, kde tohoto žánru využili zejména Johann Wolfgang von Goethe a Friedrich Schiller, kteří ovlivnili českou baladickou tvorbu, zejména Františka Ladislava Čelakovského, Karla Jaromíra Erbena a Jana Nerudu. Postupně romantické fantastické náměty v českých baladách vytlačila sociální tematika, zejména v tvorbě Petra Bezruče a Jiřího Wolкера.

cestopis

Poddruh literatury faktu, námětem je autorova cesta do cizích zemí vedená tak, aby pro účely cestopisu co nejlépe přispěla k poznání tamějších přírodních, kulturních apod. zvláštností.

elegie

Původně básnická skladba psaná elegickým distychem (daktylským dvojverším, v němž se střídá šestistopý hexametr a pětistopý pentametr), později žánr lyriky vyjadřující smutek a stesk nad ztrátou blízkého člověka, nad uplynulými krásnými chvílemi apod.

epigram

Žánr reflexivní lyriky, původně prozaický nápis. Krátká, satirická báseň s vyostřenou pointou. V antické literatuře psal epigramy Martialis, v české literatuře zejména Karel Havlíček Borovský a Josef Svatopluk Machar.

epos

Rozsáhlá epická báseň se zvolna probíhajícím dějem, zevrubnými popisy, rozsáhlými přirovnáními a četnými epizodami. Podle tematiky se rozlišuje epos hrdinský, rytířský, duchovní či historický, idylický, zvířecí.

fantasy

V anglické literatuře označení pro veškerou fantastickou literaturu, která není science fiction. V české literatuře označuje epickou hrdinskou fantastiku, situovanou do imaginárního světa a čerpající z bájí a mytologie, charakteristickými nadpřirozenými jevy a úkazy magie.

kaligram

Báseň uspořádaná do výtvarného obrazce. V barokní poezii byla spjata s magickým významem, v poezii 20. století se stala jedním z projevů poezie osvobozených slov. Významným představitelem byl Guillaume Apollinaire.

komedie

Základní dramatický žánr komického obsahu, veselá divadelní hra, která ukazuje směšné stránky života. Pracuje s nadsázkou, ironií, parodií, satirou. oproti tragédii je od počátku nesena duchem plebejskosti, bere si náměty z každodenních problémů i společenských jevů současnosti.

Vznikla v antickém divadle, patrně z falických písní a prošla 3 vývojovými stupni: (1) stará attická komedie (4. – 3. století př. Kr.), založena na sporu dvou stran; preferuje témata společenská a politická (literárním představitelem je Aristofanés); (2) střední attická komedie, upřednostňující náměty ze soukromého života před společenskou tematikou, a (3) nová attická komedie (3. – 2. století př. Kr.), jež zcela ustoupila od společenské kritiky a zaměřila se na témata rodinná (hlavní

představitelé Euripidés a Meandros). Zavedla do komedie ustálené jevištní typy (mazaný otrok, chlubitý voják, šikovná kurtizána apod.) a rozvinula zápletku.

V Římě se provozovala komedie s řeckými náměty (palliata) a řískými náměty (tokáta). Jejými autory jsou Plautus a Terentius. Římskou lidovou komedii reprezentuje atellana. Z antického mimu se vyvinula ve středověku fraška, z římské atellany v renesanci folklorní komedie s ustálenými komickými typy v maskách a commedie dell' arte. V 16. a 17. století se ustavily základní typy komedie, které často přetrvávají až do současnosti: frašky, komedie mravů a komedie charakterů (Molière), komedie intrikové (Lope de Vega), veselohry i syntetické komedie s důmyslnou dramatickou stavbou, mísící vážné i komické prvky (alžbětinské divadlo, William Shakespeare).

V 19. století se rozšířila konverzační komedie (Oscar Wilde), satirická komedie sloužící ke společenské kritice (Nikolaj Vasiljevič Gogol).

Pro 20. století jsou typické hybridní žánry jako groteska, absurdní komedie, tragikomédie.

kronika

Záznam historických událostí v časovém sledu, nikoli v příčinných vztazích. Známa je např. Kosmova *Kronika česká*, *kronika tak řečeného Dalimila aj.* K žánru románové kroniky patří např. *Sága rodu Forsyťů* Johna Galsworthyho.

legenda

Prozaický nebo veršovaný epický žánr rozšířený zejména ve středověké literatuře, který vypráví o životě a mimořádných činech, zázracích a utrpení a mnohdy i o mučednické smrti světců a světic. Obvykle bývá zakončena výchovným naučením.

mýtus

Báje – vyprávění vyjadřující základní lidské otázky o světě, místu člověka v něm, o původu světa (kosmogonie), bohů, člověka nebo naopak o konci světa (eschatologie); funkcí mýtu je utvářet smysluplný obraz světa a identifikovat a harmonizovat člověka a společnost s daným přírodním i společenským řádem. Užívá symbolické prostředky vyjadřování, bývá anonymního původu, po generace kolektivně sdílen a tradován. Často tvoří ucelený soubor – mytologii. Pravda mýtu se opírá o důvěru, souznění a vyprávěním a jako taková nevyžaduje racionální prověřování. Potřeba vysvětlení, prověření a interpretace mýtu vede k jeho překonání a nahrazení filozofií, jak se stalo poprvé ve starém Řecku (polarita mýtu a logu).

novela

Epický prozaický žánr středního rozsahu se zajímavým, přehledně komponovaným příběhem. Novela směřuje rychlým spádem k nečekanému zakončení, pointě. Postavy novely se obvykle charakterově nevyvíjejí, děj nebývá zpomalován odbočkami ani rozsáhlými popisy jako např. v románu.

óda

Báseň oslavující pozitivní stránky života, vlast, silné osobnosti, lásku, přátelství, dobro, pravdu. Je pro ni typická vznešenost a nadnesenost stylu. Původní starořecké ódy byly doprovázeny hudebním nástrojem.

pásmo

Žánr poezie 20. století nazvaný podle básně Guillaumea Apollinaira, vyznačující se volným, asociativním spojováním významově často vzdálených motivů i větších tematických celků.

píseň

Kratší skladba pro jeden sólový hlas, popřípadě hlas s doprovodem, obvykle zhudebněná lyrická báseň. Nejrozšířenější druh vokální hudby. Podle původu se rozeznává píseň lidová a umělá, podle

funkce duchovní a světská. Rozkvět umělé písně zejména od 19. století v Německu (Franz Schubert, Robert Schumann, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Johannes Brahms) a v dalších národních hudebních kulturách období romantismu. Ve 20. století žánr písně značně diferencován (píseň koncertní, taneční, šanson aj.).

poema

Rozsáhlejší lyrickoepická skladba, která v moderní poezii nahradila epos. Je rozšířená zejména v ruské romantické literatuře. V české literatuře např. *Romance pro křídlovku* od Františka Hrubína nebo *Jan Houslista* od Josefa Hory.

pohádka

Původně žánr lidové slovesnosti, prozaický výpravný žánr se smyšleným dějem a hlavním hrdinou, který představuje dobro, moudrost, poctivost, pracovitost, chytrost i sílu a další kladné lidské vlastnosti a ideály. Hrdina prochází těžkými zkouškami, ve kterých vždy vítězí, a nakonec ho čeká odměna. Pohádky se dělí na fantastické, kouzelné, legendární, novelistické a umělé.

Lidové pohádky sbírali zejména Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Josef Štefan Kubín, k tvůrcům umělých pohádek se řadí např. Hans Christian Andersen, Oscar Wilde, Antoine de Saint-Exupéry a Karel Čapek.

pověst

Prozaický výpravný žánr obsahující fantastické prvky, vedle nichž se ale objevují i reálné souvislosti s konkrétními historickými osobami, prostředím a událostmi.

povídka

Žánr prozaické epiky příběh s jednoduchým dějem, menším množstvím postav a s nepříliš komplikovanou fabulí. Děj povídky nemívá takový spád jako děj novely, často se uplatňují prvky uměleckého popisu. Povídkové postavy se v průběhu děje charakterově nevyvíjejí. Povídky se dělí např. na vědecko-fantastické, historické, psychologické.

román

Velký prozaický žánr vytvářející spojitou řadu povídkových, novelistických příběhů se společnými postavami. Román zachycuje rozsáhlý úsek života, složité mezilidské vztahy a situace jejich psychického prožívání. Románové postavy se v průběhu děje charakterově vyvíjejí. Hlavní dějová linie se rozvíjí vedlejšími, epizodními motivy. Romány se dělí podle časového určení, směru nebo proudu (román pikareskní, rytířský, realistický, naturalistický, nový), podle prostředí, v němž se odehrává děj (venkovský, městský) apod. Dále se romány dělí např. na sociální, historický, psychologický, utopický, filozofický, milostný, válečný, budovatelský (zejména v české a sovětské literatuře). Někdy je důležitá souvislost s žánrem věcné literatury, např. v biografickém románu, v románu-deníku, románu-fejetonu, románu v dopisech nebo v románu-kronice.

romance

Původně žánr ve španělské literatuře 14. a 15. století, lyrickoepická báseň doprovázená hrou na hudební nástroj. Postupně v ní převládala milostná tematika nad vyprávěním o hrdinských činech a ustálilo se celkové optimistické vyznění.

sci-fi

Science-fiction, SF, vědecko-fantastická literatura – zejména prozaická epika, někdy i drama, film nebo rozhlasová či televizní inscenace. Autoři příběhů se snaží domýšlet, jak bude vypadat vývoj vědy a techniky a jaký dopad bude mít tento vývoj na člověka i lidstvo. Jejím nejvýznamnějším představitelem je Jules Verne, později Aldous Huxley, v české literatuře Karel

Čapek. V moderní literatuře patří k významným autorům zejména Ray Bradbury, Stanislaw Lem, v české literatuře Josef Nesvadba, Ondřej Neff, Ludvík Souček.

sonet

Znělka – forma lyrické básně o 14 verších: dělí se na 2 čtyřverší a 2 tříverší, zpravidla s pevným rýmovým schématem *abba abba cdc dcd*. V období renesance psali sonety zejména Francesco Petrarca, William Shakespeare a Michelangelo Buonarroti, V české literatuře využívali formy sonetu např. Ján Kollár, Jaroslav Vrchlický, Josef Svatopluk Machar, Antonín Sova, František Hrubín a Vítězslav Nezval.

tragédie

Základní dramatický žánr; drama vážného obsahu, v němž se hrdina dostává do konfliktu se silami, které jsou silnější než on, a většinou v tomto zápase podléhá.

Tragédie vznikla v antickém řeckém divadle, původně jako náboženské drama. Zobrazuje konflikt člověka s nadosobními silami (osudem), který vyústí v katarzi (očistění). Vrcholu dosáhla řecká antická tragédie v 5. století př. Kr. v dílech Aischyla, Sofokla a Eurípida. V římském antickém divadle je tragédie většinou krvavou hrou (např. Seneca). V renesanci se uplatnila zejména v alžbětinském divadle (Thomas Kyd, William Shakespeare) a byla chápána jako střet jedince s mravním zákonem nebo společenskými poměry. Tragédie se významně uplatnila v období klasicismu, kde byla antická tragédie vnímána jako nadčasový ideál: na klasicistní tragédii byl kladen požadavek striktní jednoty času, msta a děje. Základní konflikt klasicistní tragédie vyplýval z rozporu mezi citem a povinností (Pierre Corneille). V moderním dramatu se tragédie uplatňuje v různých podobách, většinou jako konflikt jedince, toužícího po svobodné volbě, se společenskými zákonitostmi. Jejimi autory jsou Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Henrik Ibsen, August Strindberg, Eugene O'Neill, Arthur Miller, Jean Anouilh, Tennessee Williams aj.

TROPY A FIGURY

Umělecký text může plnit svou estetickou funkci nejen svým námětem, ale i formou. Ve vývoji literatury se ustálily **2 skupiny jazykových prostředků pro aktualizaci** – tedy estetické ozvláštňování – **textu**:

A. Tropý (řec, *tropos* = *obrat*): spočívají v přenosu pojmenování směrem k neobvyklému, objevnému použití:

a) Metafora (včetně personifikace): přenesení pojmenování na základě (vnější) podobnosti (i mezi abstraktními jevy):

b) Metonymie (včetně synekdochy, hyperboly): přenesení pojmenování na základě (vnitřní) souvislosti;

c) Ironie: hodnotící pojmenování s použitím slov opačného významu.

B. Figury: spočívají v ornamentálních odchylkách od obvyklé podoby vět, je jich mnoho, nejčastější jsou:

1. Figury opakovací:

a) epizeuxis: opakování téhož slova nebo skupiny slov v jednom verši nebo větě;

b) anafora: opakování téhož slova nebo skupiny slov na začátku sousledných veršů;

c) epifora: opakování téhož slova na konci veršů;

d) epanastrofa: opakování skupiny slov na konci předešlého a na začátku následujícího verše nebo sloky;

f) rým: zvuková shoda na konci (někdy i uvnitř) veršů, v češtině obvykle začíná poslední přízvukovou samohláskou);

g) zvukomalba: napodobování zvuků hromaděním slov s příznačnými hláskami;

2. Figury syntaktické:

a) inverze: změna obvyklého slovosledu;

b) elipsa: vynechání (výpustka) slov nebo vět označujících skutečnosti známé z kontextu;

c) aposiopeze: významová a intonační neukončenost výpovědi;

d) asyndeton: spojení slov s vynecháním obvyklé spojky;

e) polysyndeton: spojení slov s nadbytečným užitím spojek;

3. Figury řečnické:

a) apostrofa: oslovení nepřítomné osoby nebo neživé skutečnosti;

b) řečnická otázka: tvrzení, které má podobu otázky (na niž se nečeká přímá odpověď);

c) aluze: odkaz (často citátový) na jiné umělecké dílo;

4. Hodnotící figury:

a) eufemismus: zjemňující výrazy pro označení drsných či nepříjemných skutečností;

b) dysfemismus: zhrubělé, hanlivé pojmenování (opak eufemismu);

c) oxymóron: spojení slov, která si navzájem odporují;

d) paradox: spojení dvou skutečností navzájem si odporujících (od oxymoronu se liší především tím, že má podobu celé věty, nikoli jen slovního spojení).